

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TECVİD BAHİSLERİ BAĞLAMINDA İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN
et-TEMHÎD VE *en-NEŞR* İSİMLİ ESERLERİNİN
MUKAYESELİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DEMİRTAŞ

TEMMUZ 2021

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TECVİD BAHİSLERİ BAĞLAMINDA İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN
et-TEMHÎD VE *en-NEŞR* İSİMLİ ESERLERİNİN
MUKAYESELİ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DEMİRTAŞ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ÖMER BAŞKAN

BOLU, TEMMUZ-2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Zeynep DEMİRTAŞ tarafından hazırlanan “TECVİD BAHİSLERİ BAĞLAMINDA İBNÜ’L-CEZERÎ’NİN *en-NEŞR* VE *et-TEMHÎD* İSİMLİ ESERLERİNİN MUKAYESELİ ANALİZİ” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 25/08/2021

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
BAİBU İlahiyat Fakültesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN
BAİBU İlahiyat Fakültesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKUŞ
Gaziantep İslam Bilim ve Tekn. Üniv.

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.....
ZEYNEP DEMİRTAŞ

ÖZET

TECVİD BAHİSLERİ BAĞLAMINDA İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN *en-NEŞR* VE *et-TEMHÎD* İSİMLİ ESERLERİNİN MUKAYESELİ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DEMİRTAŞ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. ÖMER BAŞKAN)

BOLU, TEMMUZ - 2021

XII + 104 Sayfa

Bu çalışmada İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* ile *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* isimli eserlerinin belli bahislerinin mukayesesi esas alınmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında İbnü'l-Cezerî'nin faydalandığı ve eserlerinde de yer verdiği kaynaklar taranmıştır. Yazılış dönemleri esas alınarak, kronolojik olarak çok daha önce kaleme aldığı eseri *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* mümkün olduğunca detaylı bir okumaya tabi tutulmuş, elde edilen bulgular müellifin şaheseri sayılan *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*'ının tecvîd bahisleri çerçevesinde mukayeseli bir analizle akademik manada değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Çalışma bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve sistematığıne yer verildikten sonra birinci bölüme geçilmiştir. Birinci bölümde; ilk aşamada her iki eserin müellifi İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları ve eserleri üzerinde bir değerlendirme çerçevesi inşasının ardından, tezin asıl konusu olan *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* ile *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* isimli eserlerin genel özellikleri hakkında bilgi vermeye odaklanılmıştır.

İlgili iki eserin tecvîd bahisleri üzerinden karşılaştırılmalı analizini içeren ikinci bölümde ise sırasıyla; harflerin mahreçleri ve sayıları, harflerin sıfatları, tenvîn ile ilgili hükümler, med ve kasr, vakf ve ibtidâ, edatlar üzerinde vukû bulan vakf ve ibtidâ bahisleri mukayese edilmiştir.

Elde edilen bulgular ve bu bulgular üzerinden öngörülen tespit ve değerlendirmeler "Sonuç" başlığı altında akademik dünya ile paylaşılmaya gayret edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, et-Temhîd, tecvîd, kıraat

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS OF IBN JAZARI'S *en-NEŞR* AND *et-TEMHÎD* IN THE CONTEXT OF TAJWEED SUBJECTS

MASTER'S THESIS

ZEYNEP DEMİRTAŞ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
(SUPERVISOR: Assoc. Prof. Ömer BAŞKAN)

BOLU, JULY 2021

XII + 104 Pages

In this study, the works named as *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* and *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* which are the source books that were written by İbn al-Jazari (d. 833/1429). In the first stage of the study, the sources that Ibn al-Jazari used and included in her works were scanned. Based on the periods of its writing, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, which he wrote chronologically much earlier, was subjected to a detailed reading as much as possible and the findings obtained were *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* tried to be evaluated academically with a comparative analysis within the framework of the tajweed subjects.

The study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, the subject, purpose, importance, method and systematic of the research are given and then first part was started. In the first part; In the first stage, it was prepared the ground on the life, teachers and works of İbn al-Jazari who is the author of both works and focused on giving information about the general features of the works named *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* and *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* as the main subject of the thesis.

In the second part; which includes the comparative analysis of the two works over the tajweed subjects, respectively; the numbers of the maharaj of the letters, the maharaj of the letters, the adjectives of the letters and tanween, med and kasr, waqf and ibtida, waqf and ibtida subjects occurs on prepositions were compared.

The findings obtained and the predictions and evaluations based on these findings have been tried to be shared with the academic world under the title of "Conclusion".

KEYWORDS: İbn al-Jazarî, en-Nesr, et-Temhid, tajweed, kıraat

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	x
TEŞEKKÜR	xi

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
III. Araştırmanın Metodu ve Sistematiği.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERİ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve MUHTEVİYATLARI AÇISINDAN *et-TEMHÎD* ve *en-NEŞR* İSİMLİ ESERLERİ

1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı ve Eserleri.....	6
1.1. Hayatı	6
1.2. İbnü'l-Cezerî'nin Hocaları	10
1.3. İbnü'l-Cezerî'nin Eserleri.....	12
1.3.1. Kur'an ve Kıraate Dair Eserleri	13
2. <i>et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd</i> İsimli Eserin Genel Özellikleri	16
3. <i>en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr</i> İsimli Eserin Genel Özellikleri	18

İKİNCİ BÖLÜM

TECVÎD BAHİSLERİ ÖZELİNDE *et-TEMHÎD* ve *en-NEŞR* 'İN MUKAYESELİ ANALİZİ

1. Harflerin Mahreçleri	22
1.1. Mahreç Kavramı ve Âlimlere Göre Harflerin Mahreçlerinin Sayısı.....	22
2. Harflerin Mahreçlerinin Mukayeseli Analizi	23
2.1. Birinci Mahreç: Cevf/Ağız Boşluğu.....	24
2.2. İkinci Mahreç: Hemze (ا) ve Hâ (ه).....	25
2.3. Üçüncü Mahreç: 'Âyn (ع) ile Hâ (ح).....	26
2.4. Dördüncü Mahreç: Gayn (غ) ve Hâ (خ).....	27
2.5. Beşinci Mahreç: Kâf (ق) ve Altıncı Mahreç: Kâf (ك)	28
2.6. Yedinci Mahreç: Cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي).....	29
2.7. Sekizinci Mahreç: Dâd (ض)	30
2.8. Dokuzuncu Mahreç: Lâm (ل)	33
2.9. Onuncu Mahreç: Nûn (ن)	34
2.10. On Birinci Mahreç: Râ (ر).....	35
2.11. On İkinci Mahreç: On ikinci Mahreç: Tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت).....	36
2.12. On Üçüncü Mahreç: Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز).....	41
2.13. On Dördüncü Mahreç: Zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث)	44
2.14. On Beşinci Mahreç: Fâ (ف) ve On Altıncı Mahreç Vâv (و), Mîm (م) ve Bâ (ب)	46

2.15. On yedinci Mahreç: Geniz/el-Hayşûm (الخيشوم)	51
3. Harflerin Sıfatlarının Mukayeseli Analizi	52
3.1. "Elkâbü'l-Hurûf" Sınırlandırması ve Mukayesesi	52
3.2. Hurûfü'l-Halkıyye (الحروف الحلقية).....	53
3.3. Hurûfü'l-Leheviyye (الحروف اللهوية)	54
3.4. Hurûfü'ş-Şecriyye (الحروف الشجرية).....	54
3.5. Hurûfü'l-Eseliyye (الحروف الأسلية)	55
3.6. Hurûfü'n-Nit'ıyye (الحروف النطعية)	55
3.7. Hurûfü'l-Liseviyye (الحروف اللثوية)	55
3.8. Hurûfü'z-Zelkıyye (الحروف الذلقية)	55
3.9. Hurûfü'ş-Şefehiyye (الحروف الشفهية)	56
3.10. Hurûfü'l-Cevfiyye/Hevaiyye (الحروف الجوفية / الهوائية).....	56
4. Harflerin Sıfatları ve İletlerinin Mukayeseli Analizi.....	57
4.1. Hurûfü'l-Mehmûse (الحروف المهموسة)	57
4.2. Hurûfü'l-Mechûre (الحروف المجهورة)	58
4.3. Hurûfü'ş-Şedîde (الحروف الشديدة)	58
4.4. Hurûfu'r-Rihve (الحروف الرخوة) / Beyne'ş-Şedîd ve'r-Rihve (بين الشديد والرخوة) .	59
4.5. Hurûfü'z-Zevâid (الحروف الزوائد)	60
4.6. Hurûfü'l-Müzebzebe (الحروف المذبذبة).....	61
4.7. Hurûfü'l-Asliyye (الحروف الأصلية)	61
4.8. Hurûfü'l-İtbâk (حروف الإطباق)	61
4.9. Hurûfü'l-Münfetiha (الحروف المنفتحة).....	62
4.10. Hurûfü'l-İsti'lâ/ Hurûfü'l-Müsta'liye (حروف الاستعلاء/الحروف المستعلية)	62
4.11. Hurûfü'l-Müstefile (الحروف المستقلة)	64
4.12. Hurûfü's-Safîr (حروف الصفير).....	64
4.13. Hurûfü'l-Kalkale (حروف القلقلة).....	64
4.14. Hurûfü'l-İbdâl (حروف الإبدال).....	66
4.15. Hurûfü'l-Med ve'l-Lîn (حروف المد و اللين).....	66
4.16. Harfa'l-Lîn (حرفا اللين)	67
4.17. Hurûfü'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية).....	67
4.18. Hurûfü'l-Hafiyye (حروف الخفية).....	68
4.19. Hurûfü'l-İllet (حروف العلة).....	69
4.20. Hurûfü't-Tefhîm (حروف التفخيم)	69
4.21. Hurûfü'l-İmâle (حروف الإمالة)	70
4.22. Hurûfü'l-Müşerabe (حروف المُشْرِبَةِ)	70
4.23. Harfû'l-Mukerrer (الحرف المكرر)	71
4.24. Harfa'l-Ğunne (حرفا الغنة).....	72
4.25. Harfâ'l-İnhirâf (حرفا الانحراف)	72
4.26. Harfû'l-Cersî (الحرف الجرسى).....	73
4.27. Harfû'l-Mustefîl (حرف المستطيل)	73
4.28. Harfû'l-Mütefeşşî (الحرف المتفشي).....	74
4.29. Hurûfü'l-Musmete (الحروف المصمتة) ve Hurûfü'l-Muzleka (الحروف المذلقة) ...	75
4.30. Hurûfü's-Sutmu (الحروف الصنم)	76
4.31. Hurûfü'l-Mehtûf (الحرف المهتوف).....	76
4.32. Hurûfu'r-Râci (الحرف الراجع).....	76
4.33. Harfû'l-Muttasıl (الحرف المتصل)	77
5. Nûn-i Sâkine (ن) ve Tenvîn Hükümleri.....	77
5.1. İzhâr Durumu (الإظهار).....	77
5.2. İdgâm Bilâğunne Durumu (الادغام بلا غنة).....	78

5.3. İdğâm Maa'1-ğunne Durumu (الادغام مع الغنة)	78
5.4. İklâb Durumu (قلب/الإقلاب).....	80
5.5. İhfâ Durumu (الاحفاء).....	81
6. Med ve Kasr	82
7. Vakf ve İbtidâ	86
7.1. Vakf-1 Tâ'm	88
7.2. Vakf-1 Kâfî	90
7.3. Vakf-1 Hasen.....	91
7.4. Vakf-1 Kabîh.....	92
7.4. İbnü'1-Cezerî'nin Edatlar Üzerinde Vakf-İbtidâ Hakkındaki Görüşleri	92
7.4.1. Kella (كَلَا) Edatı	93
7.4.2. Belâ (بَلَى) Edatı	93
7.4.3. Belâ (بَلَى) ve Ne'am (نَعَم) Edatlarının Farkı	94
7.4.4. Lâ (لَا) Edatı	94
7.4.5. Sümme (سُمِّ) Edatı	95
7.4.6. Em (أَمْ) Edatı	95
7.4.7. Bel (بَل) Edatı	96
7.4.8. Hattâ (حَتَّى) Edatı.....	96
SONUÇ.....	97
KAYNAKLAR	101

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

akt.	: Aktaran
b.	: bin
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
c.c	: Celle Celâlühü
ÇOÜİF	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
NEÜİF	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
t.y.	: Basım tarihi yok
UÜİF	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans sürecimin başından sonuna kadar sonsuz sabır ile birlikte desteğini, kıymetli fikirlerini ve akademik tecrübelerini esirgemeyen değerli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Ömer BAŞKAN'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Lisans eğitimim süresince Kur'ân-ı Kerîm derslerinden yararlanma fırsatı bulduğum, aynı zamanda tez çalışmam boyunca karşılaştığım her zorlukta başvurduğum, kıraat alanına olan hâkimiyeti ile kıymetli katkılarda bulunan hocam, Kadir Emrah DİVANLIOĞLU'na teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tez savunma jürisinde olup gerekli düzeltmeleri yapmam için beni yönlendiren saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKUŞ'a ve lisansüstü eğitim sürecinde de kendisinden ders aldığım Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN'a teşekkür ederim.

Yüksek lisans tez çalışmam süresince bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Öğr. Gör. Kenan AKLAN'a şükranlarımı sunarım.

Tez çalışması boyunca hem yardımlarıyla hem de güzel arkadaşlığıyla bana destek olan Kader KARACAN YILMAZ'a teşekkür ederim.

Her zaman arkamda olan, beni cesaretlendiren, hayatımın her alanında maddi manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babama; çalışma azimleri ile en güzel örneklerim olan ablam Uzm. Dr. Elif OKUMUŞ'a, abim Emin DEMİRTAŞ'a ve kardeşim Rukiye DEMİRTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Araştırma, İbnü'l-Cezerî nisbesiyle meşhur Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) gençlik dönemlerinde kaleme almış olduğu *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd* isimli eseri ile ilim hayatının zirvesine vasıl olduğu süreçte Bursa'da te'lîf etmiş olduğu *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* isimli eserlerinin, tecvîd bahisleri bağlamında mukayeseli analizini konu edinmektedir. Bununla birlikte araştırma konusunun özgün sınırlarını; mevzubahis incelemelerden elde edilen sonuçların hem İbnü'l-Cezerî'nin ilmi hayatı hem de tecvîd literatürünün gelişim süreci dikkate alınarak daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi teşkil edecektir.

Çalışmada konu, *Temhîd* ve *Neşr*'in tecvîd bahisleri ile tahdit edildiğinden ilm-i kıraate özgü değerlendirme ve tartışmalar kapsam dışında tutulacaktır. Ancak ilgili bahislerde konumuz açısından varestede kalınmaması icap eden çok özgün bir tespit, müzakere ya da münakaşa söz konusu ise bu hususlar da tabii olarak incelemeye dahil edilmek durumundadır.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış olan ve seksen iki yıllık ömrünün kahir ekseriyetini ilme adayan İbnü'l-Cezerî, farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin yazdığı eserlerin kıraat ilmi ve tedrisatına derin etkisi ona evveleminde ilm-i kıraatle anılmasını sağlayan haklı bir şöhret sağlamıştır. Bu haklı şöhretin arka planında müellifin bir ömür vakfettiği gerek dönemde gerekse sonrasında alanın temel kaynakları olarak her daim hüsn-i kabulle karşılanan tecvîd ve kıraate dair eserlerinin etkisi açıktır. Bu bağlamda alana özgü tespit ettiği eksiklik ve yanlışlıklara karşı benimsediği ilmî tenkid esaslı bakış açısının katkısı özellikle anılmalıdır.

İbnü'l-Cezerî kıraat ve tecvîd alanında birçok eser ortaya koymuştur. Tecvîd alanındaki eserlerinin başında, araştırmamızın esasını teşkil eden *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd* gelmektedir. Bursa'da başlamış ve yine Bursa'da bitirmiş olduğu,

tecvîd ve kıraat ilminin Anadolu'ya yayılmasına vesile olan, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* isimli eseri ise hem tecvîd hem de kıraat ilmi açısından bir başyapıt hüviyeti taşımaktadır.

Tecvîd ilminin önemini İbnü'l-Cezerî *Temhîd* ve *Neşr*'de şöyle tanımlar: “*Tecvîd, harflerin hakkını vermek, mertebelerini düzenlemek, harfî mahreç ve aslına döndürmektir. Tecvîd; tilavetin süsü, kıraatin de ziynetidir.*”¹ İbnü'l-Cezerî; “tilavetin süsü”, “kıraatin ziyneti” olarak tanımladığı bu ilmin gerekliliğini, Hz. Ali'ye (r.a) isnad edilen açıklama ile temellendirir. Nitekim ilgili nakle göre Hz. Ali (r.a) kendisine Müzzemmil sûresinde geçen (وَرَتَّلْنَا الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً)² âyet-i kerîmesindeki (رتل) kelimesi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*Tertîl; harflerin mahreçlerini ve vakf yerlerini bilmektir.*”³

İbnü'l-Cezerî, tecvîd ilminin nas düzeyinde meşruiyetini temellendirme sadedinde de (وَرَتَّلْنَا الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً)⁴ ayetiyle istidlal etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin bu ve yer verdiği diğer deliller gösteriyor ki; kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerîm'e Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminden itibaren, hem şifâhi hem kitâbi çerçevede Kur'an okuma kaideleri açısından büyük ehemmiyet gösterilmiştir. Sahabe döneminden itibaren kıraat ve tecvîd sahasında uzmanlaşan âlimler, Allah Resûlü'nün tilavetini merkeze alan bu kaidelerin ilmen bir inkıtaya uğramaması, dahası Allah Resûlü'nden tevarüs eden bu bilgi birikimine Kur'an tilavetiyle muhatap her kişi ve kesim tarafından kolay anlaşılıp uygulanabilir bir standart kazandırılabilmesi adına nice önemli eserler ortaya koymuşlardır. İbnü'l-Cezerî ve te'lîf ettiği kitaplar ise bu bilinç ile ürün veren müellif ve eser silsilesinin en mühim halkalarından addedilebilir.

Allah Teâlâ (c.c.) Kur'an-ı Kerîm'i koruma altına aldığını açıklıkla beyan etmektedir.⁵ Doğal olarak bu koruma, ilahi vahyin bütün yönlerini kuşatan bir

---

¹ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ferğali Seyyid Arbavi, (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırâ'âti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye) t.y., 1/212.

² Müzzemmil, 73/4

³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 60.

⁴ Furkân, 25/32

⁵ Hicr, 15/9

hususiyete sahiptir. Bu kapsamın delaletiyle Kur'ân-ı Mübîn'in korunmasına yönelik bu ilahi beyanın, vahyin lafzî niteliklerini muhafazayı da içereceği açık bir sonuç olarak öngörülebilir. Bu açıdan mevzubahis ilahi beyanın kitabın mübelliği, dolayısıyla ilk kârîsi ve mübeyyini olan Allah Resûlü başta olmak üzere bütün Kur'ân müminlerine bu çerçevede seyretmesi icap eden bir mükellefiyet vurgusunu içerdiği de söylenebilir.

Bu vurgudan mülhem muhafaza, gaye ve sorumluluğunu merkeze alan diğer Kur'ân ilimleri gibi ilm-i tecvîd'in de önemi izahtan varestedir. Keza diğer ilimlerin ana kaynaklarına yönelik olduğu kadar ilm-i tecvîdin de temel eserlerini merkeze alan akademik çalışmaların önemi ortadadır. Bu açıdan yazıldıkları günden itibaren tecvîd ilmi ve tarihinin en mühim kaynakları arasındaki yerini almış ve her dönem temel referans kaynağı olarak addedilmiş iki eserin mukayeseli bir analizi de akademik bir kıymeti haiz olsa gerektir. Bu saikle yukarıda önemini ifade etmeye çalıştığımız kıymetli iki eserin tecvîd bahisleri üzerinde mümkün olduğunca mukayeseli bir incelemesini esas alan çalışmamızda; iki eserde de yer verilen tecvîd konuları müstakil başlıklar üzerinden ele alınmıştır. Bu sayede müellifin hayatının farklı dönemlerinde te'lif edilmiş olmanın husule getirmesi muhtemel farklılıklar, zenginlikler varsa çelişki ve benzerleri tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bu çerçevede genelde iki eserde de referans verilen kaynaklarla eserler arası, özelde de iki eserin tercihleri bağlamında varlığı muhtemel kavramsal değişiklikleri tespitte özel önem addedilmiştir. Nitekim bu türden ulaşılabilecek tespitlerin eseler arası farkların net bir şekilde ortaya konabilmesine sağlayacağı katkı yanında tecvîd ve kıraat literatürünün gelişim sürecine de ışık tutucu mahiyeti açıktır.

Keza; İbnü'l-Cezerî gibi kıraat ve tecvîd ilimlerinin tarihine mal olmuş bir âlimin gençlik döneminde kaleme aldığı *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*'inde yer verdiği kimi kavram, tanım, tespit, görüş ya da değerlendirmelerin ilerleyen yıllarda değişime uğrayıp uğramadığı, eğer değişime uğradı ise bunun sebeplerinin neler olabileceği üzerinde mukayeseli bir araştırmanın tecvîd ilmi tarihi ve literatürünün gelişimine ilişkin ulaşılabilecek küçük de olsa anlamlı bir sonuç bu yüksek lisans çalışmasının en temel amacı mesabesinde.

III. Araştırmanın Metodu ve Sistematiği

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları, Kur'ân ve kıraate dair eserleri ile *Temhîd* ve *Neşr*'in genel özellikleri incelenmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin hayatı hakkında bilgi edinmek için ana kaynaklar içerisinde biyografik eserler taranmıştır. Bu eserlerden istifade edilen ve alıntı yapılan yerler belirtilmiştir. Ne var ki bir âlimi dışarıdan bir göz ile okumanın öneminin yanısıra birinci ağızdan dinlemenin çok daha mühim olduğu kanaati ile İbnü'l-Cezerî'nin kendi eserleri olan *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* ve *Câmiu'l-esânîd* diğerlerine nazaran ön planda tutulmuştur. Müellifin hayatı ve eserleri, tezin asıl kısmı olan ikinci bölüme bir değerlendirme zemini teşkil edebilmek üzere kaleme alındığından İbnü'l-Cezerî'nin hayatı her yönüyle değil tezin mukayese içeren kısmına temel teşkil edebilmesi muhtemel detayları üzerinden ele alınmıştır.

Tezin asıl kısmını teşkil eden iki eserin mukayese aşamasında ise gerek *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd* gerekse *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr* isimli eserlerin Türkçeye yapılmış bir çevirisine rastlanmadığından ilgili metinlerin orijinal dili olan Arapça ile basılmış nüshaları esas alınmıştır. Her ne kadar *Temhîd* ve *Neşr*'deki farklı görüş, değerlendirme, yorum ve farklılıklar ayrı ayrı dikkate alınsa da aynı başlık altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede eğer İbnü'l-Cezerî herhangi bir konuda faydalandığı kaynakların isimlerini zikretmiş ise bu alıntı/alıntılar üzerine serdettiği kendi görüşü mümkün olduğu ölçüde öncelikle zikrettiği kronolojik olarak ilk kaynaktaki bilgi incelendikten sonra değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mümkün olduğunca sürdürülmeye gayret gösterilen bu husus tezin yöntemi açısından özellikle dile getirilmelidir.

Keza yöntem anlayışımız gereği ikinci bölümde serdedilecek mukayesenin belli açılardan (mesela farklı görüşlerin kronolojik açıdan net olarak görülebilmesi, hadd-i zâtında *et-Temhîd*'in İlmi Tecvîd'e, *Neşr*'in ise tecvîd konularını da içermekle birlikte hususi planda İlmi Kıraat'e özgü bir eser niteliği taşıyor olmaları vs.) daha net bir şekilde tebellür edebilmesi açısından başlıkların tasnifinde *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'deki konu başlıkları esas alınmıştır. *Temhîd*'deki; harflerin sıfatları, harflerin mahreçleri, nûn-i sâkinenin hükümleri, idğam çeşitleri, med ve

kasr, vakf ve ibtidâ başlıkları ile yer verilen konular sırasıyla *Neşr*'deki ilgili başlık ve mefhumla kıyaslanarak, tespit edilebilen müellifin görüş farklılıkları ve muhtemel nedenleri yararlandığı kaynaklar da dikkate alınarak açıklığa kavuşturulmaya gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERİ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve MUHTEVİYATLARI AÇISINDAN *et-TEMHÎD* ve *en-NEŞR* İSİMLİ ESERLERİ

İbnü'l-Cezerî'nin hem tecvîd hem de kıraat ilim ve tarihleri açısından fevkalade önemi haiz iki eserinin belli konular dahilinde mukayesesini esas alan bir akademik çalışmanın öncelikle bu iki eserin hususiyetlerini ortaya koyması beklenir. Bu saikle kaleme alınan bu ilk bölümde özel olarak iki eserin hem iki ilmin tarih ve literatür açısından önemine hem de muhteviyat analizlerine yer verilmek durumundadır. Ne var ki böyle bir çerçevenin teşkili ise müellifin hayatının yetişme, başka bir ifadeyle bu kıymetli eserleri yazabilecek kudreti sağlayan ilmî şahsiyetinin teşekkül etme sürecinin belli aşamalarını dikkate almak zorundadır. Bu açıdan 1. Bölümün asıl konusunu teşkil eden ilgili eserlerin muhteviyatlarına dair kısma geçmeden belli detayları anlamlandırmamızı ve daha sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutabilmemizi sağlayacak müellifin hayatı, yetişme süreci ve eserlerine ilişkin bazı bilgilere yer vermek önem arz etmektedir.

1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Kıraat âlimi olan İbnü'l-Cezerî'nin tam adı; Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf Ebu'l-Hayr el-Ömerî, ed-Dimeşkî, eş-Şirâzî, eş-Şâfiî'dir. (ö. 833/1429)⁶ Kendisi Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle eş-Şâfiî⁷, Şam doğumlu olması sebebi ile ise ed-Dimeşkî⁸ nisbeleri ile anılmaktadır. Bununla birlikte müellifin diğerlerine nazaran daha fazla şöhret bulan "İbnü'l-Cezerî" nisbesiyle maruf olması konusunda ise kaynaklarda "Cezîre-i İbn

---

⁶ Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 7/45.

⁷ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, (nşr: G. Bergstraesser, Mısır, 1932), 1/3.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 10.

Ömer'e (bugünkü Şırnak'ın Cizre ilçesi)⁹ mensubiyeti gündeme getirilmektedir.¹⁰ Farklı eserlerdeki kullanım sıklığı dikkate alındığında İbnü'l-Cezerî'nin meşhur ve yaygın künyesinin ise "Ebu'l-Hayr" olarak yazıldığı tespit edilebilir. Keza "Şemsüddin" de yaygın künyeleri arasında sayılabilir. Bu çerçevede *Ğâyetü'n-nihâye*'sinde "Berekâtü'l-En'âm"¹¹ künyesi ile öne çıkarılmış olması dikkat çekicidir. "Hıbrü's-Salih", "Şeyhu'l-Muhaddisin", "İmâmu'z-Zamân" da İbnü'l-Cezerî'nin kullanılan diğer künyeleri arasındadır.¹² İbnü'l-Cezerî kendi doğum hadisesini eserlerinde dile getirmiş ve kırk yıl çocuğu olmayan bir babanın Hac vazifesi esnasında zemzem suyu içtikten sonra evlat sahibi olmak için ettiği duanın kabul olduğunu, bu vesile ile 751/1351 yılının Ramazan ayının 25'inde dünyaya geldiğini aktarmıştır.¹³ Dımaşk'ta doğmuş, büyümüş ve orada ilim tahsil etmiştir. Henüz 13 yaşlarında iken Kur'ân-ı Kerîm hafızı olmuştur. İbn Hacer (ö. 852/1449); İbnü'l-Cezerî'nin Dımaşk'ta doğduğunu, Dımaşk'ta tefakküh ettiğini, hadis ve Kur'ân ilimlerinde ilerlediğini ve kıraat alanında ünlendiğini, daha sonra ise Dımaşk'ta bir medrese kurup Dârü'l-Kur'ân olarak isimlendirdiğini beyân etmiştir.¹⁴ İbnü'l-Cezerî ilim tahsilinde hocalarının ilkinin; kendisinden "Şehit" diye bahsettiği babası Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî olduğunu, kendisine çok defa Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğunu zikretmiştir.¹⁵ İbnü'l-Cezerî çeşitli İslâmi ilimlerde dersler okutmuş, eserler ortaya koymuştur. Fakat söz konusu kıraat ilmi olduğunda ilim halkası hayli geniş olmuş, bu halkadaki talebeleri tarafından ilim yolculuklarında dahi yalnız bırakılmamıştır.¹⁶

---

⁹ Bu konuda farklı görüşler olmakla beraber Cezerî nisbesinin Şırnak-Cizre ilçesinden dolayı verildiği bildirilmektedir. Recep Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]* 26/4 (1990), 3-31; Tuncel Metin ve Abdülkerim Özaydın, "Cizre" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 8/37-39.

¹⁰ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, 1/3

¹² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, 1/3; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/45; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İfav, 2016), 148-149.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, 2/247; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 10; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, 1/7.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 11.

¹⁵ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-esânîd* (Beyrut: Müessesetü'd-Duha, 2015), 113.

¹⁶ Abdullah Benli, *Hafs Rivayetinde Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları*. (Kayseri: Tezmer, 2015), 55.

İbnü'l-Cezerî ilim yolculuklarına önem vermiş ve tahsil-i ilim amacıyla ömrünün büyük çoğunluğunu bu seyahatlerde geçirmiştir. İlk yolculuğunu babası ile birlikte Hicaz'a yapmıştır. Burada Medine-i Münevvere'nin imam-hatibi olan Salih Ebu Abdullah Muhammed b. Salih el-Medenî'ye (ö. 785/1383) *el-Kâfi*¹⁷ isimli eseri okumuştur. Bu süre zarfında ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) mübarek ravzalarının başucunda Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettiğine ilişkin bilgi ise câlib-i dikkattir. İkinci yolculuğunu Mısır'a yapan İbnü'l-Cezerî burada İbnü'l-Bağdadî (ö. 781/1379) ve Şemseddin es-Saiğ el-Hanefî'den (ö. 776/1374) ders okumuştur. Yedi kıraatten fazlasına olan arzusunu ise hocalarının daha fazla vakit ayıramamaları sebebiyle gerçekleştirememiş ve üzüntü içinde Mısır'dan ayrılmıştır. Fakat buna rağmen Mısır'da olduğu sürede henüz 18 yaşında bir genç olmasına rağmen *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* adlı eserini 5 Zilhicce 769 Cumartesi günü ikinci vakti civarında Kâhire'de Zâhiriyye Medresesi'nin iki kasrı arasında tamamlamıştır. Şam'a dönmesinin ardından Mısır'a gidip gelmeyi de bırakmamıştır. Mısır'a yaptığı daha sonraki yolculuklarında kıraat alanının yanı sıra hadis ilmine de ağırlık vermiştir.¹⁸ İbnü'l-Cezerî'nin Şam'da kadılık, dersiâm, kıraat ilmi reisliği gibi birtakım önemli vazifelerde bulunmuş olması, bu dönemde ilmî açıdan ulaştığı seviyeyi işaret etmesi açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.¹⁹

İbnü'l-Cezerî'nin Anadolu topraklarına gelişinin birden çok sebebi bulunmaktadır. Müellif h. 793'te Şam Kadılığı'na atandığı vakit kendisine, Şam Valisi Aytemiş tarafından vakıfların gelir gider hesaplarını tutma vazifesi de verilmiştir. Vali tarafından verilen bu görevin sorgulanmaya tabi tutulması, İbnü'l-Cezerî'nin Anadolu topraklarına geçmesinin sebepleri arasındadır.²⁰ Mısır ve Şam hayatının son zamanlarını oldukça sıkıntılı geçiren İbnü'l-Cezerî'nin Anadolu'ya geçmesinin diğer sebepleri ise Kutlubek tarafından cezalandırılması ve Timur

---

¹⁷ Şîa'ya göre muteber sayılan kütüb-i erbaanın ilki ve en önemlisidir. Tam adı *el-Kâfi fi 'ilmi'd-dîn*. M. Cemal Sofuoğlu, "el-KÂFÎ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/148.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 11; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 153-154; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/555.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabekâti'l-kurrâ*, 2/248; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²⁰ Ebu'l-Muhasin Muhammed b. Ali el-Huseynî, *Zeyl Tezkirati'l-Huffaz li'z-Zehebî* (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 376-377.

korkusudur. Sultanların sık sık dahil olduğu taht kavgaları ve ülkelerin tarumar edilmesi müellifi endişelendirmiştir.²¹ Müellifin Anadolu'ya gelmesinin asıl nedeni ise Osmanlı Padişahı Yıldırım Bâyezîd'in bizzat mektup yazarak İbnü'l-Cezerî'yi ülkesine davet etmesidir. Sultan Yıldırım Bâyezîd, İbnü'l-Cezerî'ye iki kez mektup yazmıştır. Her iki mektubunda da müellifin ilmî bilgisinden istifade etme isteğini ve İstanbul kuşatmasına katılacak olan askerlerin teşvik edilmesi için çağırıldığını dile getirmiştir.²² İbnü'l-Cezerî, 798/1396 yılında deniz yolu ile Antakya'ya gitmesinin ardından dönemin Osmanlı padişahı Sultan Yıldırım Bâyezîd Hân'ın büyük iltifatlarına ve hediyelerine mazhar olmuştur. İbnü'l-Cezerî, padişahın teklifi ile Bursa'da talebe yetiştirmeye başlamıştır. Müellif *Neşr* isimli eserini tamamlamasının ardından bu eserin manzum hali olan "*Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirââti'l-aşr*" isimli eserini de Bursa'da te'lif etmiştir. Bu muhalled eserini talebelere kolaylık sağlaması için "*Takrîbu'n-neşr fi'l-kirââti'l-aşr*" adı ile muhtasar hale getirmiştir.²³ İbnü'l-Cezerî'nin nazm haline getirdiği *Tayyibe*'yi Bursa'da birçok talebe ezberleyerek müelliften aşere okumuştur. Bu talebelerin arasında padişahın oğulları Mehmed, Mustafa ve Mûsâ da bulunmaktadır. Bu durum kıraat ilminin Bursa'da ne denli vücut bulduğu ve hatta yayıldığını gösterir niteliktedir.²⁴ İbnü'l-Cezerî henüz hayatta iken *Neşr*'in muhtasarı şeklinde te'lif ettiği "*Takrîbu'n-neşr fi'l-kirââti'l-aşr*" isimli eseri üzerinde aynı dönem Ebu'l-Fazl İbnü'ş-Şihne el-Halebî (ö. 833/1429) tahrîc çalışması başlatmıştır. Bu durum *Neşr*'in daha yazıldığı dönemde alanında önemli bir kaynak eser olarak kabullenildiğini göstermektedir.²⁵ İbnü'l-Cezerî vasıtası ile bu ilim tüm Anadolu'ya yayılmıştır. Bursa'da olduğu dönemde İbnü'l-Cezerî; Yıldırım Bâyezîd Hân ile birlikte Niğbolu Savaşı'na (798/1395) katılmış ve bu savaş zaferle sonuçlanmıştır. Yıldırım Bâyezîd Hân ile Ankara Savaşı'na (805/1402) da katılan İbnü'l-Cezerî Ankara Savaşı'nda esir düşmüştür. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin kendisinin de ifade ettiği üzere Timur, huzurunda ona iyi davranmış ve ülkesine götürüp Keş'te inşa ettiği medresede görevlendirmiştir. İbnü'l-Cezerî burada bir müddet kalıp, ders

---

²¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 159-160.

²² İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 116.

²³ Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmî Ve Tarihi*. (Bursa : Emin Yayınları, 2018), 108.

²⁴ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²⁵ Abdülhamit Birışık, "en-Neşr" (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/20.

okuttuktan sonra Timur'un ölümü (807/1405) ile birlikte sırasıyla Horasan, Herat ve İsfahan'a gitmiştir. Sonrasında ise Şiraz'da kadılık görevinde bulunup hadis ve kıraat dersleri vermiştir. Şiraz halkı kendisinden oldukça faydalanmıştır. Şiraz'dan sonra ise Mekke-i Mükerreme'ye geçip, hac vazifesini ifa ettikten sonra da bir müddet bu beldede kalmıştır. Medîne-i Münevvere'de olduğu esnada da önemli şeyhlere ders okutmuştur. Bu dönemde mübarek beldede *Tahbîrû't-teysîr fî kirâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*, *Tabakâtu'l-kurrâ* ve *Tevârîhu'l-kurrâ* adlı eserlerini yazmıştır. Birkaç sene bu beldede kaldıktan sonra Şiraz'a, ardından Şam'a ve Kâhire'ye ilim yolculuklarında bulunmaya devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî beşinci haccını ifa ettikten sonra Şiraz'a ulaşp, 5 Rebülevvel 833/1429'de Şiraz'da seksen iki yıllık ömrünü tamamlayıp kendi evinde vefat etmiş ve kendi inşaa ettirdiği Dâru'l-Kur'ân'da defnedilmiştir.²⁶

1.2. İbnü'l-Cezerî'nin Hocaları

İbnü'l-Cezerî *Câmiu'l-esânîd* adlı eserinde; İbn İftihar²⁷ isimli talebesinin isteği ile başta babası olmak üzere 46 hocasının ismini saymaktadır. Bu kadar hocadan ders almasını kendi ifadesi ile Rabbinin bir lütfu olarak görür.²⁸ Biz de burada İbnü'l-Cezerî'nin çeşitli eserlerinde isimlerini zikrettiği hocalarını ve ilmî silsilesini sırasıyla aktarmaya gayret göstereceğiz.

- Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî (ö. 785/1383).²⁹
- el-Kudsî, Ebu'l Hasan Ali b. Abdurrahman (ö. 764/1362).³⁰

---

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 118-128; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-Kurrâ*, 2/247-251; Kâtip Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (İstanbul: Mektebetü'l-irsikâ, 2010), 3/249; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 10-16. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 147-179; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²⁷ İbnü'l-Cezerî bu talebesinin ismini *Câmiu'l-esânîd* adlı eserinde, eserin te'lif edilme sebeplerinde zikreder. Talebesinin sürekli beraberinde olduğunu ve kitaplarındaki bazı yerlerine dikkat çektiğini, birlikte olduğu süre sonunda icazetini aldığı da ifade eder. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 18.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 116.

²⁹ İbnü'l-Cezerî babasından "ilk hocam" ve "şehit" olarak bahseder. Kendisine defalarca Kur'ân-ı Kerim'i okuduğunu ve ilim yolculuklarında babasının da eşlik ettiğini ifade eder. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 113.

³⁰ Müellif kendisine on bir yaşlarında iken Kur'ân hatmini tamamlamıştır. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 129.

- es-Surucî, Ebu Ali el Hasan b. Abdullah el-Mukri (ö. 764/1364).³¹
- İbn Sellar, Eminüddin Ebu Muhammed Abdulvahhab b. Yusuf b. İbrahim b. Beyram b. Behram b. Mahmud eş-Şâfiî (ö. 782/1380).³²
- el-Hamevî, Ebu İshak İbrahim (ö. 773/1371).³³
- Ahmed b. Recep, Şihabüddin es-Selâmî (ö. 770/1362).³⁴
- İbn Tahhan, Şihabüddin Ahmed b. İbrahim (ö. 782/1380).³⁵
- İbn Lübban, Ebu'l Meali Muhammed b. Ahmed (ö. 776/1374).³⁶
- Aydoğdu, Seyfüddin Ebu Bekir b. eş-Şemsi eş-Şehîr İbnü'l Cündî el-Hanefî (ö.769/1377).³⁷
- Ahmed el-Hevveriyî'l Merisiyyi, Ebu Abdullah Muhammed b. ed-Darîrî.
- Ebu Cafer er-Ruaynî el-Gırnâtî, Ahmed b. Yusuf b. Mâlik (ö. 780/1378).³⁸
- Muhammed b. Ahmed el-Musellâtî, Cemaluddin el-Mâlikî (ö. 771/1369).³⁹
- Bedruddîn Muhammed el-Hanefî İbn Gavâlîc (ö.778/1376).⁴⁰
- el-İğzâzî, Salahaddin Ebu Bekir b. Muhammed es-Salihî (ö. 784/1382).⁴¹

³¹ İbnü'l Cezerî'nin babasının da hocasıdır. Kendisinden üç yıl kadar ders okumuştur. Şatbiyye'yi idğâm-ı kebir bahsinin sonuna kadar okumuş; rumuz ve istilahları öğrenmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-Kurrâ*, 1/219.

³² İbnü'l-Cezerî'nin Dimaşk Şeyhu'l-Kurrâ'sı olan hocasıdır. Müellif hocasından Ebû Amr kıraatini iki râvisiyle beraber okumuştur. Hamza kıraatini ise h. 767'de tamamlamıştır. Nafi' ve İbn Kesir kıraatlerini cem etmeye başladıktan sonra Tevbe Suresi'nin sonuna kadar okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 130.

³³ İbnü'l-Cezerî kendisine kıraat-ı seb'ayı indirac usulü ile Şatbiyye ve Teysîr tarikiyle okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 132.

³⁴ Müellif kendisine Asım kıraatini okuyup Şatbiyye metnini de bu hocasından dinlemiştir. İbnü'l-Cezerî hocasından "eş-Şem'a fî'l-Kıraati's-Seb'a" gibi kıraat eserlerini okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 138.

³⁵ İbnü'l-Cezerî kendisinden İbnu Âmir ve Âsım kıraatlerini okumuştur. Ardından Fatıha ve Bakara Sûrelerinden bir miktar okuyup icâzet almıştır. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 149-150.

³⁶ Şam âlimlerindedir. İbnü'l-Cezerî'nin bu hocasından gelen kıraat silsilesi büyük önem arz etmektedir ki Ali Osman Yüksel hocamız eserinde İbnu'l-Lebbân'ın silsilelerini aktarmıştır. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 185-186.

³⁷ İbnü'l-Cündî ismi ile meşhurdur. Mısır âlimlerindedir. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-Kurrâ*, 1/180.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebû Abdullah Muhammed ed-Darîr ve Ebû Cafer Ahmed b. Yusuf el-Gırnâtî'nin 18 ve 19. Hocaları olduğunu bildirmektedir. Ayrıca her iki hocasının da h. 708'de doğduğunu ifade etmektedir. Müellif bu iki zâtın arkadaşlık noktasında, sanki ikisinin bir insan gibi olduğunu beyan ederek dostluklarını övmüştür. İbnü'l-Cezerî her iki hocasına da Dâni'nin *Teysîr*'ini, Şatbi'nin *Hırzu'l-Emânî*'sini okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 187-190.

³⁹ Şam'da uzun yıllar kadılık yapmıştır. Takıyuddin es-Saiğ'den kıraat-ı seb'ayı okumuştur. İbnü'l-Cezerî kendisinden hadis dersleri de almıştır. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 193-194.

⁴⁰ Müellifin kıraat ilmi sahasındaki ilk hocalarındandır. İbnü'l-Cezerî bu hocasından şâz kıraatlerde icâzet almıştır. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 194-195.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî bu hocasından Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülmümin İbnü'l-Vecîh'in *el-Kenz fî'l-kıraati'l-aşr* isimli eserini okumuştur. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 187.

- es-Sellâmî, Takıyyüddin Ebul-Meâlî Cemaleddin Muhammed b. Rafî' el-Mısrî (ö. 774/1372).⁴²
- es-Sivâsî, Şemsettin Muhammed b. Mahmud es-Sûfî (ö. 785/1383).⁴³
- İbnü'l Muammer el-Vâsitî, Takıyyüddin Ebu Muhammed Abdurrahman b. el-Hüseyn b. Abdullah eş-Şehîr el-Bükra eş-Şâfiî es-Sûfî (ö. 775/1373).⁴⁴
- Ebû Abdullah Muhammed b. Arafe et-Tûnusî (ö. ?/?).⁴⁵
- Şemseddin Muhammed b. el-Ğumârî.⁴⁶

1.3. İbnü'l-Cezerî'nin Eserleri

82 yıllık ömrünün neredeyse tamamını ilme, okumaya, okutmaya adanmış olan İbnü'l-Cezerî'nin; hadis,⁴⁷ fıkıh,⁴⁸ tefsir,⁴⁹ siyer,⁵⁰ kelâm, tarih,⁵¹ dil,⁵² gibi neredeyse her alanda kıymetli eserleri bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin başlıcalarını burada kısaca zikrederek; tezimizin asıl konusu olan *et-Temhîd fî*

⁴² İbnü'l-Cezerî hocasının Mısır'da doğup Şam'da yaşadığını bildirmiştir. Kendisinden Şatıbî'nin *Hırzu'l-Emâni'si ve Akiletu Etrabi'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsid*'ini okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 195-198.

⁴³ H. 663'te Sivas'ta doğmuştur. Şam Şumeysatiyye Tekkesi sûfilerindedir. İbnü'l-Cezerî kendisinden Kasîde-i Lâmiyye ve Ravdatu't-Takrîr'i okumuştur. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-Kurrâ*, 1/551.

⁴⁴ Birçok ilim dalında ihtisas yapmış olan el-Vâsitî kitaplar ve müellifler hakkında üstün bir meziyete sahiptir. İbnü'l-Cezerî bu hocası vasıtası ile âli ve muttasıl bir senede sahip olmuştur. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 202.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî kendisi ile Mısır'da tanışmıştır. Şer'î ilimlerde üst seviyede olan âlim zât ile tanıştıkları yıl Hac vazifelerini birlikte yerine getirmişlerdir. Müellif bu hocasından icazet almıştır. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 218-220.

⁴⁶ Burada zikredilen hocanın ismi yarım bırakıldığı için kesin bilgiye ulaşamadık. İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-Esânîd*, 115.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî'nin hadis ilmine dair te'lif etmiş olduğu eserlerin başlıcaları şunlardır: *el-Bidâye fî Ulûmi'r-Rivâye (el-Bidâye fî usûli'l-Hadîs)*, *Bi'setu'l-Âlim min Kelâmi Ebi'l-Kâsım*, *el-Erbâinu'z-Zâhiratu'l-Mensûbetu ile'l-İtrâti't-Tâhira*, *el-Hisnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn*, *Uddetu'l-Hisni'l-Hasîn ve Cennetu'l-Hisni'l-Hasîn*. Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî *el-Muhtar fî Fıkhi's-Şâfi'i* eserinde kendisinin de mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin fetvâlarını toplamıştır. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 551-557.

⁴⁹ Müellif *Kifâyetu'l-Elme'î Fî Âyeti Yâ Erdu'b-Le'î* isimli risalesinde Hüd Suresi'nin 44. âyet-i kerîmesinden yola çıkarak Nuh Kıssası'nı işlemiştir. İbnü'l-Cezerî risalesinde Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz ve belağât özellikleri üzerinde durmuştur. Sema Çelem - Zeki Aras, "Bir Müfessir Olarak İbnü'l-Cezerî", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, (ts.).

⁵⁰ Müellifin siyere dair eserlerinin bazıları şunlardır: *Kıt'atun minel'l-Mevlidi's-Şerîf*, *el-Mevlîdu'l-Kebîr fî Sîrati'n-Nebî*, *Mevlîdu'n-Nebî*. Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

⁵¹ *el-İ'lâm bi Târihil-İslâm, Târihü İbni'l-Cezerî, et-Tekmile alâ Târihi's-Şeyh İmâdu'd-Dîn b. Kesîr* isimli eserler İbnü'l-Cezerî'nin tarih alanındaki te'liflerinin başında gelmektedir. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 228-229.

⁵² Müellif *el-Cevheratu fî'n-nahvi* adlı manzum eseri ile Arap dili ve edebiyatı sahasındaki başarısını ortaya koymuştur. Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 235.

*İlmi't-Tecvîd ve en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*⁵³ hakkında da detaylı bilgiler aktarmaya çalışacağız.⁵⁴

1.3.1. Kur'an ve Kıraate Dair Eserleri

1. *el-Beyân fî hatt-ı Osmân/ البيان في خط عثمان*

Adından da anlaşılacağı üzere resm-i Osmânî hakkında te'lif edilmiş bir eserdir. Bu eserin İbnü'l-Cezerî'ye ait olduğu bilgisi ise Bağdâdî'nin *Hediyetü'l-Ârifin*'inde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵

2. *Câmiu'l-esânîd fi'l-kıraat/ جامع الأسانيد في القراءات*

İbnü'l-Cezerî *Câmiu'l-Esânîd*'in genişçe bir bölümünde kendi hayatını anlatmaktadır. Aynı zamanda müellifin kendi hocalarının ve arkadaşlarının isimleri ile hayatlarına dair birtakım bilgileri (38 hocası ve 12 arkadaşı) kaleme almasından dolayı biyografi tarzında yazılmış bir eser olarak anılmaktadır. Eserin muhtevası ilimde isnâd ve isnâdın önemine vurgu yapmaktadır. Tek yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Dâru'l-Mesnevî Bölümü 11 numarada bulunmaktadır.⁵⁶

3. *el-Mukaddime/ المقدمة*

Eser 110 beyit civarında değişen 17 bâbtan oluşmaktadır. Müslümanlar arasında "*Cezerî Tecvîdi*" adı ile meşhur olmuştur. Tecvîde dair manzum bir eserdir. Eser; mukaddime, harflerin mahreç ve sıfatları, tecvîdi bilmenin keyfiyeti, terkikât, râ bahsi, lâm bahsi, isti'lâ ve itbâk, zâ bahsi, tahzîrât, sâkin nûn ve tenvînin hükümleri, medler, vakflar, maktu ve mevsûl, tâ bahsi, vasl hemzeleri, revm ve işmâm konularından müteşekkildir.⁵⁷

---

⁵³ Abdulmecit Okcu *Neşr* isimli eserin ilk 57 sayfasını "*Kur'an ve Kıraat*" ismiyle tercüme etmiştir. *Neşr ve Temhîd*'in mukayesesi esnasından bu eserden faydalanma fırsatı bulduk. Abdulmecit Okcu, *Kur'ân ve Kıraat* (Erzurum: Ekev, 2001).

⁵⁴ Cezerî'nin eserleri hakkında detaylı bilgilere ulaşmak için ayrıca bkz. Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmii'l-Kütübi ve'l Funûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/743; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/45; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabekâti'l-Kurrâ*, 2/220; İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 113; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 25-33; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201-238; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

⁵⁵ İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin* (İstanbul, 1955), 2/187; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 203.

⁵⁶ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

⁵⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 213.

4. *ed-Dürretü'l-mudîe/ الدرّة المضية*

Bu eserin tam adı *ed-Dürretü'l-mudî'e fi'l-kırâati's-selâseti'l-merdıyye*'dir. Müellif *ed-Dürretü'l-mudîe*'yi hac yolculuklarının biri sırasında kaleme almıştır. Manzum bir eserdir ve 240 beyitten oluşmaktadır. İbnü'l-Cezerî mezkur eserinde, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-emânî*'sinde zikredilen yedi kıraati on kıraate tamamlamıştır. Eser üzerine dirayetli âlimler tarafından çeşitli şerh çalışmaları yapılmıştır.⁵⁸

5. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn/ منجد المقرئين ومرشد الطالبين*

25 Receb 773'te Dımeşk'te yazımı tamamlanmıştır. Müellifin bu eseri, Muhammed Habîbullâh eş-Şenkîti ile Ebu'l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir tarafından tashih edilerek, Beyrut'ta, 1400/1980 yılında, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de bastırılmıştır. Eser; kıraat, mukrî, kâri terimlerini, mütevâtir, şâz ve sahih kıraatler ile alimlerin bu konudaki ihtilaflarını, kıraat-ı aşereyi, kıraat-ı aşere ve yedi harf münasebetini, kıraatleri yedi ile sınırlandırmanın ahkâmını ihtiva etmektedir.⁵⁹

6. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr/ طيبة النشر في القراءات العشر*

799/1396 yılında yazılıp, tamamlanmıştır. On kıraate dair en hacimli eseri olan *Neşr*'in manzum halidir. İbnü'l-Cezerî'nin manzum eserleri arasında ise en hacimli olanıdır. Bin beyitten oluşması sebebiyle "*Elfîye*" ismi ile meşhur olmuştur. Eserin 432 beyti usûl kısmını, geri kalanı ise ferşu'l-hurûf kısmını kapsamaktadır. *Tayyibe* yazıldığı dönemden itibaren pek çok kişi tarafından okunup, ezberlenmiştir. İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'yi kısa yapmak için ciddi çaba sarfetmiştir. Eser vecîz olmasına rağmen kıraat-ı aşereyi, harflerin mahreçlerini, vakf ve ibtidâ ile birlikte daha birçok konuyu bünyesinde barındırabilmiştir.⁶⁰

7. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*⁶¹

8. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*⁶²

⁵⁸ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 205-210.

⁵⁹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 215.

⁶⁰ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 241-243.

⁶¹ Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser ile ilgili ayrıntılı bilgi ikinci başlıkta ele alınmıştır.

⁶² Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser ile ilgili ayrıntılı bilgi üçüncü başlıkta ele alınmıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin Ulûmu'l-Kur'ân'a dâir olan diğler eserleri şunlardır:

- *Fedâ'ilül-Kur'ân,*
- *el-Fevâidu'l-mucmeâ fi zevâidi'l-kütübi'l-erbeâ,*
- *Hâşiye ale'l-izâhı fi'l-meânî ve'l-beyân li'l-kazvînî,*
- *Hidâyetü'l-mehera fi zikri'l-eimmeti'l-aşerati'l-muştehera,*
- *Ikdu's-semîn fi erbeîne mesâili'l-müşkile fi'l-kırâat,*
- *İ'ânetül-mehera fi'z-ziyâdeti ale'l-aşera (manzûm)*
- *el-ihtidâu ilâ ârifetil-vakfi ve'l-ibtidâ,*
- *el-İ'lâm fi ahkâmi'l-idğâm,*
- *Ithâfu'l-mehera fi tetimmeti'l-aşera,*
- *Kifâyetü'l-elmeî,*
- *el-Mebsût fi'l-kırâat,*
- *Nazmu'l-hidâye fi tetimmeti'l-aşera,*
- *Nihâyetu'd-dirâyât fi esmâi ricâli'l-kırâat,*
- *Risâle fi'l-vakfi ale'l-hemzeti li Hamze ve Hişâm,*
- *Şerhu minhâci'l-kâsîdîn,*
- *Tahbirü't-teysîr fi'l-kırâati'l-aşr,*
- *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr,*
- *et-Takyîd fi'l-hulfi beyne's-şâtıbiyyeti ve't-tecrîd,*

- *et-Tevcîhât alâ usûli 'l-kırâat,*
- *et-Tizkâr fî rivâyeti Ebân b. Yezîd el-Attâr,*
- *Tuhfetul-ihvân fî 'l-hulfi beyne 'ş-şâtibiyyeti ve 'l-unvân,*
- *ez-Zarâif fî resmi 'l-mesâhif.*

2. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* İsimli Eserin Genel Özellikleri

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ana kaynaklardan *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'in muhtevasına değinmeden evvel, yazarın mukaddimesinde de açıkça ifade ettiği üzere eserin yazılma gayesine dikkat çekmek konunun sonraki kısımları için de bir temel teşkil edecektir. Nitekim İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'ini yazmasının temel sebebini eserin mukaddimesinde, zamanın kurrâsının tecvîd kurallarına uyma noktasındaki kayıtsızlıklarına başka bir ifadeyle tecvîde riayet etmedeki zaafiyetlerine bağlamaktadır. Nitekim müellif eserin yazılış gayesini izah ederken; “Zamanımızın gerek yolun başında gerekse seviyesi bir hayli ilerlemiş olan okuyucularının, tecvîdin elfazından gâfil bulduklarını, duru ve saf okuyuşu ihmal ettiklerini sezince muhtasar bir eser kaleme alma zorunluluğu hissettim.”⁶³ İbnü'l-Cezerî, Kur'ân telaffuzunda oldukça titiz davranmış ve doğru bir okuyuşun fem-i muhsinlerden⁶⁴ alınması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Eserin muhtelif bâbları altında da sık sık zamanın kurrâsını eleştiren ve tespit ettiği kimi hataları düzeltmeye yönelik misaller ile açıklamalarda bulunan İbnü'l-Cezerî bu noktada tecvîd ilminin önemini her seferinde gözler önüne sermektedir. Zamanın okuyucularının yapmış oldukları hataları müellif kısaca; terkîs (الترقيص)⁶⁵ ter'îd (الترعيد)⁶⁶ tatrîb (التطريب)⁶⁷ ve tahzîn (التحزين)⁶⁸ kavramları ile özetlemiştir.⁶⁹ Dahası

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 51.

⁶⁴ Fem-i muhsin; Kur'ân okuma kurallarına dikkat ederek, alanında uzman hocadan ders alan kimselere denir. Mustafa Kılıç, “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi]* 47 (2014), 69-106.

⁶⁵ Sâkini harekeli gibi okumak ve med harflerine hareke katmak.

⁶⁶ Sesi titretmek.

⁶⁷ Medleri haddinden fazla uzatmak, tegannî ve terannüm yapmak.

⁶⁸ Ağlıyor gibi yapmak.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 53-56.

müellif, eserin yazılış gayesini temellendirirken sınırlı bir takım sebepleri dile getirmiş olsa da eserin muhteviyatında çok daha fazlasını aktarıp bu sebeplerle ilintili bütün tecvîd bahislerini itina ile ele almış görünmektedir. Öyle ki bir an önce bazı temel problemlere çözüm üretme amaçlı olsa gerek, İbnü'l-Cezerî eserin sonlarına doğru *Temhîd*'den önce *Tevcihât* ismini taşıyan bir eseri yazmaya başladığını fakat bu kitabı erteleyip daha kısa bir eser kaleme almaya karar verdiğini beyan etmektedir.⁷⁰ Te'lifini tasarladığı halde geniş kapsamlı bir eser yazamamış olsa da sınırlı kapsamına rağmen ilim dünyasıyla buluşturduğu *Temhîd*'i dahi müellifin konu özelindeki üstün birikimini ispat edecek önemli bir eserdir. Bu bağlamda mevzubahis eserin ilim yolculuğunun henüz başlarında iken yazılmış olması özellikle dikkatlere sunulmalıdır.⁷¹ Nitekim genç yaşına rağmen *Temhîd*'de kullanılma sıklığı dikkat çeken “قلبت”⁷², “اعلم”⁷³, “واحذر”⁷⁴ şeklindeki hitap biçimi yazdığından emin, bilgisine güvenen bir üst dil niteliği taşıdığı söylenebilir.

İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd* isimli eseri on bâbtan müteşekkildir. Birinci bâb; zamanın kurrâsının kıraat esnasında sergiledikleri hatalar ve sebepleri,⁷⁵ ikinci bâb; tecvîd, tahkîk ve tertîl kavramlarının tarifi,⁷⁶ üçüncü bâb; kıraat ihtilafları,⁷⁷ dördüncü bâb; lahn kavramının manası ve kısımları,⁷⁸ beşinci bâb; vasl ve katı' hemzeleri,⁷⁹ altıncı bâb; harfler ve harekeler,⁸⁰ yedinci bâb; harflerin lâkapları ve illetleri,⁸¹ sekizinci bâb; harflerin mahreçleri,⁸² dokuzuncu bâb; nûn-i sâkine ve tenvîn hükümleri ve ona tâbi olan med ve kasr bahsi,⁸³ onuncu bâb; vakf ve ibtidâ ile şeddeliler ve mertebeleri hakkındadır.⁸⁴ Müellif eserine son verirken Ebu'l-

---

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 282.

⁷¹ Sehavî, *Temhîd*'i yazdığı sırada yaşı genç olan İbnü'l-Cezerî'nin 17 yaşında *Tahbîr* isimli eserini de te'lif ettiğini bildirmektedir. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdirrahmân b Muhammed Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']*. (Beirut : Daru'l-Cîl, 1991), 9/257.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 89.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 56.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 153.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 53-57.

⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 58-68.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 69-79.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 80-84.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 85-92.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 93-99.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100-137.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 138-197.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 198-220.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 221-268.

Kâsım eş-Şâtıbî (ö. 590/1194), Sehâvî (ö. 643/1245) ve şahsının hatim dualarına yer vermiştir.⁸⁵

3. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* İsimli Eserin Genel Özellikleri

Yaşadığı dönem itibariyle kıraat ilminin otoritesi kabul edilen İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserini, kıraat-ı aşere dersleri verirken, bu derslerin okutulmasına kaynak sağlaması açısından 799/1396 senesinde Bursa'da kaleme almıştır. İbnü'l-Cezerî, kendinden öncekilere benzemeyen bu nadide eseri ile Anadolu'da kıraat ilminin gelişmesi ve yayılmasına son derece mühim katkılarda bulunmuştur. Müellifin böyle bir eser ortaya koymuş olması Osmanlı âlimlerinin üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bu etki Osmanlı âlimlerinin Kur'ân ilimleri ve tecvîd ile ilgili te'lîf ettiği eserler üzerinde de görülmektedir. Ayrıca müellifin eserleri Osmanlı'da İstanbul ve Mısır tariklerinde kaynak kitap olarak esas alınmıştır.⁸⁶ İbnü'l-Cezerî'nin eserini 799/1396 senesinde Bursa'da başlayıp yine Bursa'da tamamladığı bilgisi eserin kitâbesinde de yer almaktadır.⁸⁷ İbnü'l-Cezerî'nin on kıraate dair en kapsamlı eseri olan *Neşr*, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a* isimli eserinde⁸⁸ tespit ederek sınırlandırdığı yedi kıraate ek olarak saydığı üç kıraatin de sahih olduğunu kanıtlamanın dışında, müstakil olarak *Temhîd* gibi bir eser, kaleme aldığı ilm-i tecvîde has konuları da detayıyla içermesi açısından tecvîd literatürü açısından da özel önem arz etmektedir. Öncesinde resm-i Osmânî ile uyuşmayan okuyuşlara kıraat ihtilafları için kullanılan “şâz” kavramı İbn Mücâhid'in yedi kıraati derlemesi ile birlikte, yedi kıraat dışında kalan kıraatler için kullanılır hale gelmiştir.⁸⁹ İbn Mücâhid'in yapmış olduğu yedili tasnif bir yandan diğer kıraatlerin unutulmasını sağlarken, diğer taraftan ise yedi kıraatin tanınmasına yol açmıştır. Bununla birlikte İbn Mücâhid'in döneminde de tartışma konusu olan

---

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 283. Ayrıca bkz., Mustafa Öztürk, *Muhammed b. el-Cezeri ve et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid* (Bursa Uludağ Üniversitesi, 1981), 42-47.

⁸⁶ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi Ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. (Ankara: OTTO, 2016), 95; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân* (İstanbul: Karahisarizâde Sahâf Esad Matbaası, 1287), 114-115.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/469; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 216.

⁸⁸ Ebû Bekr Ahmed b Musa b el-Abbas et-Temîmî İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-kıraa* (Kahire : Dârü'l-Maârif, 1980).

⁸⁹ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi Ve İmlası*. (Ankara : OTTO, 2015), 353.

onlu tasnif aynı yüzyılın sonlarına doğru kitabi bir boyut kazanmış özellikle de müellifimiz İbnü'l-Cezerî'nin de benimsemesi ile belli bir tarihten sonra kıraat tedrisatının merkezine yerleşmiştir.⁹⁰ Günümüzde “kıraat-ı aşere” terimi ile isimlendirilen on imamın kıraatinden sadece üç imamın naklettiği kıraat,⁹¹ dünyanın değişik yerlerinde yaşayan müslüman toplumlarda halen okunmaya devam etmektedir. Bununla birlikte yüzyıllardır önemli bir ilim olarak varlığını devam ettiren ilm-i kıraat sayesinde on imam, râvileri ve tarîklerinden nakledilegelen bütün sahih kıraat birikimi sistematik bir ilmin konusu olarak usulünce tedris edilmeye devam etmektedir.⁹² Bu sistematığın önemli birkaç mimarından biri addedilebilecek İbnü'l-Cezerî *Neşr*'inin girişinde bu birikimi sistematize ederken otuz altı temel kaynakla birlikte yüzü aşkın kaynaktan yararlandığını bildirmiştir.⁹³ Müellif bazı kişilerin *et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'* ve *Hirzü'l-emânî ve vechu't-tehânî* adlı eserler dışında kalan kıraatleri Kur'ân'dan saymamalarını *Neşr*'in yazılış gerekçesi olarak göstermiştir.⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, on kıraate dair te'lîf ettiği bu titiz çalışmasının diğer eserlerden farkını gözler önüne sermek adına çok sayıda tarîk zikretmiş, tarîklerin vecihlerinin sıhhat derecelerini incelemiştir. Bu önemli ve tarihi inceleme sonucunda İmam Yakub, (ö. 205/821) İmam Ebu Cafer (ö. 130/747-48) ve İmam Halef'in (ö. 229/844) naklettikleri kıraatlerin de sahih olduğu ortaya konulmuş, dolayısıyla bu üç kıraat de diğer yedi kıraat gibi bir daha tartışılmamak üzere Kur'anîyeti tescilli kıraatler arasındaki yerini almıştır.⁹⁵ Bu tasnifin gücünü, İbnü'l-Cezerî'nin mesela İmam Yakub'un kıraatine ilişkin değerlendirme yaparken

---

⁹⁰ Zeynel Abidin Aydın, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*. (Ankara : Ankara Okulu, 2017), 218.

⁹¹ Günümüzde okunmaya devam eden üç kıraat; Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti, Nâfi kıraatinin Vers rivâyeti ve Ebu Amr kıraatidir.

⁹² Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2017), 234.

⁹³ İbnü'l-Cezerî'nin isimlerini zikrettiği kaynaklar için bkz., İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/58-98.

⁹⁴ Müellif bu durumu şöyle anlatır: “Kıraat alanında gayretlerin azaldığını, bu şerefli ilmi öğretenlerin bulunmadığını ve büyük imamların ortalıkta olmadığını gördüm. Hal böyle olunca üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen sahih kıraatler hususunda kendimi yeterli gördüm. Meşhur kıraatlerin çoğunun terk edildiğini, sahih rivayetlerin ekserisinin unutulduğunu, insanların eş-Şatbiyye ve *et-Teysîr*'de bulunmayan kıraatleri Kur'ân'dan saymadıklarını müşahede ettim. Bu durumda sahih kıraatleri belirterek ortaya çıkarmak ve rivayet edilen meşhur nakillerden makbul olanı bilmek de gerekli olunca meşhur imamların kıraatinden bana ulaşanı tespit edeyim istedim. Böylece şehir kurrâsından on imamın ve geçmiş asırlarda kıraatte kendilerine tabi olunan imamların rivayetlerinden kendime göre en sahih olanı alıp tevsik edeyim dedim...” İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/54 akt. Yaşar Akaslan, *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* (İstanbul: İFAV, 2021), 222.

⁹⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*. (Mekke : Dâru Alemi'l-Fevaid, 1998), 57-62.

yer verdiği “aynı zamanda Basra Camii İmamı olan Yakub’un kıraatini yıllarca tatbik edip talebelerine öğretmesi buna rağmen kıraatinin hiç kimse tarafından reddedilmemesi” gibi somut delil ve güçlü kıyaslarla desteklenmesinden aldığı söylenebilir.⁹⁶ Eserde on imamın ikişer râvîsi; her râvînin iki tarîki, her tarîkin de Doğu-Batı ve Mısır-Irak olmak üzere iki tarîki ele alınmıştır.⁹⁷ Nitekim müellif bu güçlü tasnifi serdettiği eserini ortaya koyarken nasıl bir usûlü takip ettiğini şöyle ifadelendirmiştir: “*Zikri geçen sika râvilerden her harfi zikrettim. Bütün ihtilafları ortaya koydum, dağınık olanları toplayarak hepsini bir sıraya, bir düzene koydum. Sahîh, şâz, tek kalınan vecihleri araştırarak tashih ve tenkit ettim. Tüm bunları, doğu ve batıda kıraatleri derleyen, batının bilgisini aktaran muhakkiklerin her birine dayandırarak yaptım.*”⁹⁸

İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr* isimli eserinin muhtevası ve konu başlıkları; kıraat ilmi ve tarihçesi,⁹⁹ *Neşr*’in kaynakları,¹⁰⁰ kıraat silsileleri (tarik ve râvileri),¹⁰¹ kıraat usûlü ve tecvîd bahisleri¹⁰² (harflerin mahreeleri, harflerin sıfatları, Kur’ân okuma keyfiyeti, tecvîd, vakf ve ibtidâ, istiâze bâbı,¹⁰³ cehr ve ihfâ, besmele, idğâm-ı kebîr, idğâm-ı mütekâribeyn, hâ-i kinâye, med ve kasr, hemzeteyn, nakl, sekte), tecvîd bahislerinin devamı¹⁰⁴ (idğâm-ı sağır, mahreeleri yakın olan harfler, nûn-i sâkine ve tenvîn hükümleri, feth ve imâle, hükmü’r-râ), ferşu’l-hurûf,¹⁰⁵ tekbîr ve tekbîr ile ilgili bahisler,¹⁰⁶ hatim ve hatim ile ilgili konulardan müteşekkildir.¹⁰⁷

---

⁹⁶ Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut : Müessesetü’r-Risâle, 1984), 10/491.

⁹⁷ Akaslan, *Kıraat İlminin Temel Kaynakları*, 223.

⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/56.

⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/1-58.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/58-98.

¹⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/98-198.

¹⁰² İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/198-2/2.

¹⁰³ İstiâze bahsinde kıraat alimlerine göre câiz olan vecihlerin ayrıntıları için bkz., Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler Ve Huccetleriyle Asım Kıraatı* (İstanbul : Üsküdar Yayınevi, 2006), 35-38.

¹⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/2-206.

¹⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/206-405.

¹⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/405.

¹⁰⁷ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/440.

İKİNCİ BÖLÜM

TECVİD BAHİSLERİ ÖZELİNDE *et-TEMHÎD* ve *en-NEŞR*'İN MUKAYESELİ ANALİZİ

Tezin adeta mihverini teşkil edecek bu bölümde; İbnü'l-Cezerî'nin henüz 18'li yaşlarında iken belli bir maksada mebni kaleme aldığı *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'i ile ömrünün ve ilminin en verimli çağında te'lif ettiği zirve eseri addedilen *en-Neşr fî 'l-kırâ'âti'l-aşr*'ının tecvîd bahisleri çerçevesinde mümkün olduğunca farklılıklarını ve sebeplerini ortaya koymayı hedefleyen mukayeseli bir analiz amaçlanmaktadır. Bu analiz iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi hem tecvîd hem de kıraat ilminin en önemli eserlerine imza atmış bir müellifin ilim yolculuğunun değişik aşamalarında aynı konulara ilişkin husule gelme ihtimali olan bakış açısı, tespit ve değerlendirme farklılıklarını net bir şekilde ortaya koyup bu farklılıkların olası sebeplerine ışık tutabilmek. İkincisi ve daha önemli olanı ise yukarıda vurgulandığı üzere tecvîd ve kıraat ilimlerinin temel iki referansından bugün itibariyle daha sağlıklı bir bakış açısıyla daha verimli şekilde istifadeye mütevazi bir katkı sağlayabilmek. Bu açıdan ilgili mukayesenin mevzu edindiği eserlerin önemine paralel bir beklenti oluşturacağı da müsellemler bir husustur. Ne var ki bu kıyasın gerek nicelik gerekse nitelik açısından bir yüksek lisans tezinin sınırlarında seyredecek olması ister istemez beliren yüksek beklentiyi de sınırlandıracağı tabii bir durum olarak kabul edilmelidir.

Bu noktada, bu analizin belli düzeyde de olsa ilgili beklentiyi karşılayabilmesi adına ilgili tecvîd bahislerinin kronolojik olarak ilk eser olması ve daha çok tecvîd bahislerine münhasır olarak kaleme alınması gerekçesiyle *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*'deki konu başlıklarına göre tanzim edilerek ele alınması önem arz etmektedir. Bu sayede iki eser arasındaki mukayesenin izlenebilir bir çerçevede ele alınması mümkün olacaktır. Bununla birlikte ana başlıklarda *Temhîd*'deki konu başlıkları merkeze alınmış olsa da bazı ayrıntıları es geçmemek adına ikinci ve üçüncü düzeydeki başlıklarda *Temhîd*'den bağımsız sistematik bir yol izlenmeye gayret edilmiştir. *Temhîd*'in konu başlıkları esasında yürüteceğimiz mukayeseli bir okuma gerçekleşmiştir.

1. Harflerin Mahreçleri

1.1. Mahreç Kavramı ve Âlimlere Göre Harflerin Mahreçlerinin Sayısı

Mahreç, sözlükte “çıkış yeri, çıkılan yer”¹⁰⁸ anlamına gelirken ıstılahta ise; her bir harfin oluşup çıktığı belirli alana verilen isimdir.¹⁰⁹ Müellif, konu özelinde gerek *Temhîd*'inde gerekse *Neşr*'inde mahreçlerin sayıları hakkındaki ihtilafları zikrederek değerlendirmelerine başlamıştır. Ne var ki Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre mahreçlerin sayısının 17, Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre 16, Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre ise; lâm (ل), râ (ر) ve nûn (ن) mahreçleri itibari ile tek olması hasebiyle (Hurûfû'z-zelâka'yı bir saymıştır.) 14 olduğu görüşlerini zikreden müellif, konuyu Ferrâ'ya göre mahreçlerin; halk, lisân ve şefeh olarak özelleştirilip cevfin ise (ağız boşluğu) ayrı bir mahreç olarak değerlendirilmediğini dile getirerek nihayete erdirir.¹¹⁰ Başka bir ifadeyle İbnü'l-Cezerî'nin, *Temhîd* eserinde büyük ihtimal ilmî yolculuğunun henüz çok başında oluşu sebebiyle kendi görüş ya da tercihine yer vermeksizin alıntı yaptığı seleflerinin tespitlerini aktardığı değerlendirilmesi yapılabilir. Bu çerçevede, İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de yararlandığı kaynakların *Neşr*'deki kadar zengin olmadığı da dikkat çeken bir farklılık olarak değerlendirilebilir.

Halbuki *Neşr*'de ise mahreçlerin sayılarının kaç olduğuna dair ihtilaflarda geçen âlimlerin isimleri çoğalmış ve İbnü'l-Cezerî de kendi ihtiyarını açıkça ifade etmiştir. Müellif bu eserde harflerin mahreçlerinin 17 olduğu görüşünü başta kendi ismini zikrederek; Halîl b. Ahmed, Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) ve Ebü'l-Hasan Şüreyh'e (ö. 476/1084) dayandırmıştır.¹¹¹ Müellif, *Temhîd*'de mahreçlerin sayısı hakkındaki görüşünü beyan etmezken

---

¹⁰⁸ Ahmed Muhtar Abdülhamid, *Mu'cem el-lugati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra*, (Âlem el-kütüb, 2008), 1/628.

¹⁰⁹ Ebû Amr Osman b. Said Dâni, *et-Tahtid fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûri el-Hamed (Bağdat: Mektebetu Dâru'l-Enbâr, 1988), 104.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 140; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/198.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/198-199.

Neşr'de “Bize göre sahih olan birinci görüştür.” sözüyle mahreçlerin sayısının 17'ye dayandığı tezini savunmuştur.¹¹²

Müellif harflerin mahreçlerinin sayısının 16 olduğu görüşünde olan âlimlerin ismini *Temhîd*'de yalnızca Sîbeveyh ve ona uyanlar olarak ifade ederken, *Neşr*'de ise 16 mahreç olduğu görüşünde olan dilbilimci âlimlerin cevfi (ağız boşluğu) ayrı bir mahreç olarak değerlendirmediklerini ifade etmiştir. Zira onlara göre cevfiye harfleri olan vâv, yâ ve elifin mahreçleri, harekeli iken çıktığı yerlerdir.¹¹³

İbnü'l-Cezerî harflerin mahreç sayılarının 14 olduğu görüşünde olan âlimlerden *Temhîd*'de yalnızca Ferrâ'yı zikrederken; *Neşr*'de ise Kutrub (ö. 210/825), Cermî (ö. 225/840), Ferrâ (ö. 207/822), İbn Keysân (ö. 299/912) ve İbn Düreyd'i (ö. 321/933) zikretmiş, bu âlimlerin lâm (ل), râ (ر) ve nûn (ن) harflerini tek bir mahreç saydıklarını beyan etmiştir.¹¹⁴ Ne var ki sahiplerine istinaden aktardığı bu görüşün hemen akabinde de “Bize göre sahih olan ilk görüştür.” ifadesiyle konu özelindeki tercihini bir kez daha net bir biçimde vurgulamaktan geri durmamıştır.¹¹⁵

2. Harflerin Mahreçlerinin Mukayeseli Analizi

Müellif, *Temhîd*'inde yer verdiği “Harflerin Mahreçleri (مخارج الحروف)” üst başlığını, bilinen hurûfû'l-hecâ sistematığı temelinde ele alır. Bu çerçevede sırasıyla yer verdiği her harfin bazı telaffuz özelliklerini örnekleriyle daha da somut hale getirmeye imkan tanıyan harfin geçtiği âyetlerin ilgili kısımlarına da atıf yaparak oluşturmaya gayret gösterdiği izah çerçevesi ilgi çekicidir. Bu kaygıyla olsa gerek “Harflerin Mahreçleri Bâbı” *Temhîd*'de en ince ayrıntılarına varana dek işlenmesi sebebiyle hacimli bir alana yayılmıştır. *Neşr*'de ise “Harflerin Mahreçleri” başlığı 17'li tasnif esas alınarak şu şekilde kategorize edilmiştir: Birinci mahreçten, cevfi/ağız boşluğu harfleri; ikinci mahreçten, hemze/أ ve hâ/ه;¹¹⁶

¹¹² Burada kast edilen birinci görüş harflerin mahreçlerinin 17 olduğunu savunanların görüşüdür. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/198.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/198-199.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 140; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/198.

¹¹⁶ Türkçe yazıları itibarıyla birbirlerine oldukça benzeyen hâ (ح), hı (خ) ve he (ه) harflerinin madde başlıkları, tezimizin genelinde Arapça transliterasyon kullanılmamasından ötürü, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* esas alınarak “hâ” şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca harflerin Arapça hallerine de yer verilerek bu tercih korunmaya gayret edilmiştir.

üçüncü mahreçten, ‘âyn/ع ile hâ/ح; dördüncü mahreçten, gayn/غ ile hâ/خ; beşinci mahreçten, kâf/ق; altıncı mahreçten, kâf/ك; yedinci mahreçten, cîm/ج, şîn/ش ve yâ/ى; sekizinci mahreçten, dâd/ض; dokuzuncu mahreçten, lâm/ل; onuncu mahreçten, nûn/ن; on birinci mahreçten, râ/ر, on ikinci mahreçten, tâ/ط, dâl/د ve tâ/ت; on üçüncü mahreçten, sâd/ص; sîn/س ve zây/ز; on dördüncü mahreçten, zâ/ظ, zâl/ذ ve sâ/ث; on beşinci mahreçten, fâ/ف; on altıncı mahreçten, vâv/و, mîm/م ve bâ/ب ve on yedinci mahreçten ise geniz/hayşûm (gunne harfleri) çıkmaktadır.

Bu başlık altında; iki eser arasında müellifin *Neşr*’de izlediği yol olan konuşma organının azalarını merkeze alan 17’li tasnif biçimi literatürdeki yaygın anlayışa daha uygun olacağından bu başlık çerçevesindeki mukayesemizde de bu dağılım esas alınacaktır. Ayrıca bu sayede *Temhîd*’de oldukça detaylı ve kapsamlı olarak ele alınan hurûfî’l-hecâ kısmının daha verimli bir şekilde değerlendirilebilmesine imkan sağlanacaktır.¹¹⁷

2.1. Birinci Mahreç: Cevf/Ağız Boşluğu

Müellif *Neşr*’de; birinci mahreç yerini cevfağız boşluğu olarak ifade etmiş ve bu harfleri harekesiz anlamda sırası ile ا (elif), mâ kabli damme olan sâkin و (vâv) ve mâ kabli kesra olan sâkin ى (ya) olarak zikretmiştir. Bu harflerin med ve lîn harfleri olarak ayrıca “el-hurûfu’l-hevaîyye/الهوائيه” ve “el-hurûfu’l-cevfiyye/الجوفية” olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Nitekim ا (elif) için Halîl b. Ahmed’in şöyle söylediğini aktarmıştır: “*Bu üç harfin çıkış yerlerinin son noktası olması hasebiyle bu harflerin mahreçlerini cevfe nisbet edebiliriz.*” Mekkî b. Ebî Tâlib’in ise şöyle söylediğini yine aynı mahreçte zikretmiştir: “*Halîl dışındakiler cevfa mahrecine bu üç harf dışında bir de hemzeye ilave ettiler. Çünkü hemzenin mahreci göğüstendir, göğüs de cevfe bitişiktir.*”¹¹⁸ Sözlere ile ا (elif) harfi için farklı görüşleri ortaya koymuştur.

---

¹¹⁷ Mahreç bölgelerinin sayıları hakkında ihtilaflar mevcut olmakla birlikte bazı kıraat imamları dudak, dil ve boğazda özelleştirerek sayıyı üçe indirirken, bazıları cevfa ve genizi de ekleyerek beşe çıkarmışlardır. Bu bölgelere dişleri de ekleyerek sayıyı altıya çıkaranlar da bulunmaktadır. Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kıraat* (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2019), 61.

¹¹⁸ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ise Sîbeveyh'in görüşünü esas almış olacak ki; ʾ (elif)'in, ʾ (hemze) ve ه (hâ) ile bir olan çıkış yerine sahip olduğunu ve boğaz mahreçlerinin ilkinden (aksâ'l-halk) olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹ Ayrıca *Temhîd*'de ʾ (elif)'in kalınlığı hususunda; bu harfin sonrasında hemze ve med gelmesi durumunda bazı acemlerin yaptığı gibi kalın yapmamaya dikkat edilmesi gerektiğini, eğer kalın yapılırsa bunun kabih olacağını eserinde ifade etmiştir.¹²⁰

ʾ (elif) için burada önemli bir noktaya işaret etmek gerekir ki; yukarıda da zikrettiğimiz üzere İbnü'l-Cezerî *Temhîd* adlı eserinde bu harfin mahreç tarifi ile bizzat asıl görüşü olarak ʾ (elif) harfinin boğaz mahreçlerinden olduğunu söylemiştir.¹²¹ *Neşr*'e geldiğimizde ise bu görüşünün değişmiş ve yerine ʾ (elif)'i cevfe ile özelleştirmiş olduğuna şahitlik etmekteyiz. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin bu görüşünün değişmiş olduğuna delalet eden sözleri de durumu kanıtlar niteliktedir: “Ben derim ki: Doğru olan bu üçünü (harekesiz elif, vâv, yâ); hemzeyi ilave etmeksizin cevfe ile özelleştirmektir. Çünkü onlar (sesler); hemzenin aksine hava ile birleşinceye kadar bir mekâna dayanmazlar.”¹²² Eserlerin yazım tarihleri göz önünde bulundurulursa *en-Neşr fî Kirâ'ati'l-'Aşr* isimli eserini son görüşü olarak almak daha doğru olacaktır.

2.2. İkinci Mahreç: Hemze (ʾ) ve Hâ (ه)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de; ʾ (hemze) ve ه (hâ)'yı ikinci mahreç olan aksâ'l-halk'tan (boğazın başlangıç yeri) saymıştır ve aksâ'l-halk şeklinde tabir edilen boğazın göğse bittiği yerden çıktığını söylemiştir. Devamında ise her ikisi de aksâ'l-halk harfi olsalar da ʾ (hemze) ve ه (hâ) arasında mahreç olarak bir mertebe bulunduğunu da ifade etmesinin ardından, ʾ (hemze)'nin ه (hâ)'dan önce olduğu yargısına varmıştır.¹²³ Müellif *Temhîd*'de ise ه (hâ) harfinin; boğaz mahreçlerinin

---

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 196.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 196.

¹²¹ ʾ (elif)'in boğaz mahreçlerinden sayıldığı bâb için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 196.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

ilk mahrecinin ortasından çıktığını beyân etmiştir. İlk mahrecin “ortası” şeklinde yaptığı tanım *Neşr*’de geçmemesinden ötürü mühim bir fark ortaya çıkmaktadır.¹²⁴

İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*’de ise ا (hemze) ve ه (hâ) harflerinin mahreç yakınlığına vurgu yapmıştır. ه (hâ) harfindeki hems ve rihvet olmasa bu harfin; gizliliğin şiddeti ile birlikte hemze olacağını, hemzedeki şiddet ve cehr olmadığı vakit ise bu harfin ه (hâ) olacağını belirtmiştir. Bu iki harfin mahrecinin bir olması sebebiyle Arapların hemzeyi ه (hâ)’ya ve ه (hâ)’yı da hemze’ye ibdâl ettiklerini şu örneklerle ifade etmiştir: “مَاءٌ (mâün) kelimesinin aslı مَاهٌ (mâhün)’dür ve bunun da aslı مَوَهٌ (mevehün)’dür.”¹²⁵

2.3. Üçüncü Mahreç: Ayn (ع) ile Hâ (ح)

İbnü’l-Cezerî, ع (ayn) harfi için *Temhîd*’de; ع (ayn)’ın 2. mahreçten ve boğaz harflerinden olduğunu bildirerek, mahrecinin ح (hâ) mahrecinden önce olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶ ع (ayn) harfini telaffuz ederken ح (hâ) ile karışmasını önlemek için cehrinin açık yapılması gerektiğini; çünkü ع (ayn) harfindeki cehr ve şiddetin bir kısmı (beyniyye) olmasaydı bu harfin ح (hâ) harfine dönüşeceğini, bunun gibi ح (hâ)’daki rihvet ve hems olmasaydı o zaman da harfin ع (ayn)’a dönüşeceğini karşılaştırarak açıklamıştır.¹²⁷ Peşpeşe iki ع (ayn) harfi geldiğinde dilde oluşması muhtemel zorluk, keza sâkin ع (ayn) harfinden sonra غ (gayn) geldiğinde mahreçleri yakın olduğundan idğâm yapılma ihtimali gibi durumlara mahal vermemek için ع (ayn) harfini açık bir şekilde telaffuz etmek gerektiğini de dile getirmiştir.¹²⁸ Birinci duruma örnek olarak “وَنَطْبَعُ عَلَى”¹²⁹ ve “فُرِّعَ عَنْ”¹³⁰ misallerini, ikinci duruma ise “وَاسْمَعُ غَيْرَ”¹³¹ misallerini vermiştir.

Neşr’de ise İbnü’l-Cezerî, ع (ayn) harfinin 3. mahreçten çıktığını ve boğaz ortası harflerinden (vasatu’l-halk) olduğunu söylemektedir. Ayrıca ع (ayn) ile ح

¹²⁴ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 193.

¹²⁵ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 194.

¹²⁶ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 183.

¹²⁷ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 183.

¹²⁸ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 184.

¹²⁹ A’râf, 7/100.

¹³⁰ Sebe’, 34/23.

¹³¹ Nisâ, 4/46.

(hâ) harflerinden hangisinin mahrecinin önce veya sonra olduğu hakkındaki çeşitli görüşleri de zikretmiştir. Oysa *Temhîd*'de böyle bir görüş farklılığı yoktur. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ح (hâ) harfinin, ع (ayn) mahrecinden sonra olduğu görüşünü benimsemiştir.¹³² Mekkî ve Sîbeveyh'e göre; ع (ayn) harfinin, ح (hâ) harfinden önce olduğu belirtilmiştir. Şüreyh (ö. 476/1084) ve el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048-49 [?]) belirlemesine göre ise; ح (hâ) harfinin ع (ayn)'dan önce olduğu görüşü sunulmuştur.¹³³

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de, mahreç veya sıfat yönünden birbirine yakın olan harflerin telaffuzu konusunda birtakım uyarılarda bulunmuştur. Nitekim Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*'da dile getirdiği “ح (hâ) harfinde boğukluk olmasaydı ع (ayn) harfine benzerdi”¹³⁴ ifadelerini aktarıp onun bu sözden kastının sözü edilen iki harfin mahreç ve sıfatlarının yakın olması sebebiyle Arapça'da ع (ayn) ve ح (hâ)'nın bir kelime içerisinde aralarında başka bir harf olmaksızın aslî harfler olarak yanyana gelmesinin alışılmış bir durum olmadığını kastettiğini ifade etmiştir.¹³⁵

2.4. Dördüncü Mahreç: Gayn (غ) ve Hâ (ح)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de غ (gayn) harfinin ح (hâ) harfi ile aynı mahrece sahip olduğunu, ağzı takip eden, boğazın üçüncü mahrecinin sonu olduğunu zikretmiştir.¹³⁶ *Neşr*'de ise غ (gayn) harfinin mahreç tarifini; 4. mahreç; boğazın ağza en yakın kısmı, edne'l-halk ile'l fem olarak yapmıştır. Boğazın ağza yakın kısmı olan bu bölümden غ (gayn) ve ح (hâ) harflerinin çıktığını bildirmiştir. Hangi harfin önce-sonra olduğu ihtilaflarına da eserinde yer vermiştir. Şüreyh ve Sîbeveyh'e göre غ (gayn) harfinin, Mekkî'ye göre ise ح (hâ) harfinin önce olduğu görüşlerini aktararak; altı harfin üç mahrece ait olduğunu, bu harflere de “el-hurûfu'l-halkiyye/ الحروف الحلقية” denildiğini ifade etmiştir.¹³⁷

¹³² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 158.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

¹³⁴ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, by. ts., 1/57.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 158.

¹³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 183.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

Müellif iki harfin benzerliğinin daha anlaşılır olması için *Temhîd*'de خ (hâ) harfinin sâkin olması durumunda net okunmasının doğru olacağı, aksi halde bu harfin غ (gayn)'a dönüşeceği hakkında uyarıda bulunmuştur.¹³⁸ Örneğin: “ وَ لَا ”¹⁴² “يَحْتِمُ”¹⁴¹ “اخْتَلَطُ”¹⁴⁰ “وَ اخْتَارَ مُوسَى ”¹³⁹ “تَحْتَنِي ”

2.5. Beşinci Mahreç: Kâf (ق) ve Altıncı Mahreç: Kâf (ك)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ق (kâf) harfinin; boğaz yönünden ağız mahreçlerinin ilkinden yani dilin en arka kısmından (aksa'l-lisân) ve üst damak yönündeki fevkinden çıktığını aktarmış ayrıca ق (kâf)'ın ك (kâf) mahrecine yakın bir mahreçten olduğunu da zikretmiştir.¹⁴³ ق (kâf) harfinin sonrasında veya öncesinde ك (kâf) gelmesi durumunda da hepsinin açık ve idğâmsız telaffuz edilmesi gerektiğini şu ibareler ışığında açıklamıştır:¹⁴⁴ “وَأَلْكَ فُصُورًا”¹⁴⁵ “وَحَلَقَ كُلُّ ”¹⁴⁶ Müellif burada, ق (kâf) ve ك (kâf)'in her ikisinin de müteharrik olduğu durumları kast etmektedir. ق (kâf)'ın sâkin ك (kâf)'in ise harekeli olduğu durum idğâm bahsinde izah edilmektedir.

Müellif *Temhîd*'de olmayan “el-hurûfa'l-leheviyye/ الحروفا اللهوية” isimlendirmesini *Neşr*'de karşımıza çıkarmaktadır. ق (kâf) harfinin *Neşr*'de 5. mahreç olan aksa'l-lisân/dil köküne dayandığını ve boğazı takip eden üst damağın, ق (kâf) mahreci olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî eserinde ق (kâf) harfi için Şüreyh'in şu sözüne yer vermiştir: “*Onun mahreci boğazı ve خ (hâ) mahrecini takip eden küçük dildir.*” Küçük dilden olması sebebiyle bu iki harf “el-hurûfa'l-leheviyye/ الحروفا اللهوية” olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁸

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 169.

¹³⁹ Tâhâ, 20/77.

¹⁴⁰ A'râf, 7/155.

¹⁴¹ En'âm, 6/146.

¹⁴² Şûrâ, 42/24.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 186.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 187.

¹⁴⁵ Furkân, 25/10.

¹⁴⁶ En'âm, 6/101.

¹⁴⁷ Bakara, 2/21.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ك (kâf) harfinde gerçekleşen idğam için iki farklı görüş bulunduğunu aktarmıştır. Birinci görüşün; tefhîm ve isti'lânın izhârı ile birlikte nâkıs idğam olduğunu, bunun tıpkı ت (tâ)'ya uğrayan ط (tâ)'nın durumu gibi ortaya çıktığını ve bu görüşün Mekkî b. Ebî Tâlib'e nispet edildiğini bildirmiştir. İkinci görüşün ise; "hiçbir şey" (ق (kâf)'ın hiçbir sıfatı) izhar edilmeksizin idğâm-ı kâmil olduğunu savunanların görüşü olduğunu; bu durumda okunuşun şeddeli ك (kâf)'a dönüştüğünü zikretmiştir. Bu görüşün ise Ebû Amr ed-Dânî¹⁴⁹ ve ona tâbi olanların görüşü olduğunu eserinde aktarmıştır.¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî bu görüşler için; her iki görüşün de hasen olduğunu birinci görüşü Mısırlıların, ikinci görüşü ise Şamlıların aldığını beyan etmiştir. Müellif, bu noktada kendi ihtiyarını da ortaya koymuş, Ebu Amr A'la el-Basrî'ninkine (ö. 154/771) kıyasla Dânî'nin kanaati olan ikinci görüşü, yani tam idğamı tercih ettiğini ifade etmiştir.¹⁵¹

Müellif *Temhîd*'de ك (kâf) harfinin; ağız mahreçlerinin sekizincisi ve ağız takip eden ق (kâf) mahrecinden sonra olduğunu zikretmiştir.¹⁵² Ayrıca İbnü'l-Cezerî ك (kâf)'ın bazı yerlerde ق (kâf)'a dönüşmesinin bir takım lehçelerde câiz olduğunu ve İbn Mes'ûd'un "وَإِذَا السَّمَاءُ كُثِطَتْ"¹⁵³ âyet-i kerîmesini ق (kâf) ile "كُثِطَتْ" olarak okuduğunu aktarmıştır. Bu sebeple ك (kâf)'in bir lehçeden başka bir lehçeye geçişinin olmaması için açık bir şekilde okunması gerektiğini zikretmiştir.¹⁵⁴

2.6. Yedinci Mahreç: Cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي)

İbnü'l-Cezerî; *Temhîd*'de ج (cîm) harfinin; ağız mahreçlerinin üçüncüsü olan vasatu'l-lisan ile vasatu'l-hank'tan çıktığını tarif etmiştir.¹⁵⁵ Müellif ج (cîm) harfi için; telaffuz edildiği zaman cehrinin, şiddetinin ve kalkalesinin korunması gerektiğini, ج (cîm) harfi arızî sükûn olduğunda bu harfin izharının, şiddetinin,

---

¹⁴⁹ Dânî kıraat ilminde; bu ilimle meşgul olanların takdirini kazanmış, kıraat ilmine dair önemli eserler bırakmış, eserlerine son derece itimat edilen bir şahsiyettir. İbnü'l-Cezerî de imam olarak nitelendirdiği bu âlime sık sık atıfta bulunmuştur. Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlimindeki Yeri* (İstanbul : Ensar Neşriyat, 2015), 300-302.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 187.

¹⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 187.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 187.

¹⁵³ Tekvîr, 81/11.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 188.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 157.

cehrinin ve kalkalesinin uygulanması gerektiğini aksi takdirde; ج (cîm)'in zayıf olup, ش (şîn) harfi ile karışacağını şu örnekler ile açıklamıştır:¹⁵⁶ “أَجَاجُ”¹⁵⁷، “فَخَرَاجُ”¹⁵⁸

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de; ج (cîm) harfinin 7. mahreçten olduğunu bildirmiş ve bu mahreçte ج (cîm) ile birlikte ش (şîn) ve ى (harf-i med olmayan yâ) harflerinin de bulunduğunu belirtmiştir. Bu üç harfin ise *Neşr*'de “el-hurûfu's-şecriyye/ الحروف الشجرية” olarak isimlendirildiğini görmekteyiz.¹⁵⁹

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ش (şîn) harfinin sonrasında ج (cîm) harfinin gelmesi durumunda, ش (şîn) lafzının beyânının (açıklığı) gerektiğini, aksi halde bu harfin ج (cîm) lafzına yaklaşacağını zikretmiştir.¹⁶⁰ Örneğin: “شَجْرَةٌ”¹⁶¹ “شَجَرٌ بَيْنَهُمْ”¹⁶² “تَخْرُجُ”¹⁶²

Neşr'de ise ش (şîn) harfi ile aynı mahrece sahip olduğu ج (cîm) ve ي (yâ) harflerinin aralarında sıralama hakkında farklı görüşler olduğunu dile getirmiştir. İsim vermeksizin bazılarının ج (cîm) harfinin önce olduğunu savunduklarını aktarırken; el-Mehdevî'nin ise şöyle söylediğini nakletmiştir: “ش (şîn), ك (kâf) 'i takip eder. ج (cîm) ve ي (yâ) harfleri س (sîn) 'i takip eder.”¹⁶³

2.7. Sekizinci Mahreç: Dâd (ض)

ض (dâd) harfi için İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de; ağız mahreçlerinin dördüncüsünden, azı dişleri takip eden, hâfetu'l-lisân'ın başı ile azı dişlerini takip eden kısımdan olduğu bilgisini vermiştir. Aynı zamanda ض (dâd) harfinin cehr, rihvet, itbâk, isti'lâ ve ititâle sıfatlarına sahip olduğunu da bildirmiştir.¹⁶⁴

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ض (dâd) harfinin ظ (zâ) ile karıştırılması hususunda ciddi tespit ve uyarılarda bulunmuştur. ض (dâd) ile ظ (zâ)'nın sıfatlarının tamamen aynı olduğunu ve iki harf arasındaki mahreç farklılığı ve ض

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 158.

¹⁵⁷ Furkân, 25/53.

¹⁵⁸ Mü'minûn, 23/72.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 175.

¹⁶¹ Nisâ, 4/65.

¹⁶² Sâffât, 37/64.

¹⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 176.

(dâd)'daki istitâle sıfatı olmasaydı ض (dâd) harfinin tıpkı ظ (zâ) harfi gibi olacağını ifade etmiştir. Bu hususta Şam Ehli'nin ekseriyeti ile Şarklıların bir kısmının böyle uyguladığını, ancak bu durumun Allah'ın murâd ettiği manadan farklı bir manaya yol açacağı için câiz olmadığına şu örnek ile delil getirmiştir:¹⁶⁵ lafzında الضَّالِّينَ¹⁶⁶ الضَّالِّينَ (dâd) harfinin yerine ظ (zâ) telaffuz edildiğinde kelimenin “devamlılık” manasına geleceğini, bunun da Allah'ın murâdına aykırı olacağını, böyle bir okuyuşun ise namazı bozacağını bildirmiştir.¹⁶⁷ Bu mesele bağlamında bakıldığında الهدى kelimesinin zıttının ضلال kelimesi olduğu açıktır. Bunun gibi diğer örnekler ise meseleyi kapsamlı biçimde açıklayıcı şekildedir:¹⁶⁸ “وَلَا ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ”¹⁶⁹ “وَلَا ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ”¹⁶⁹ Bu âyetlerde verilen misallerde ض (dâd) harfini ظ (zâ) harfi kılan durum, س (sîn)'in ص (sâd)'a bedel olması gibidir. Örneğin: “وَأَسْرُوا النَّجْوَى”¹⁷² “وَأَسْرُوا النَّجْوَى”¹⁷² Biri sır, diğeri ise ısrar anlamındadır.¹⁷⁴

İbnü'l-Cezerî, bu başlık altında İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Kitabü't-Tenbîh* adlı eserinde: “*Bütün sözlerinde ض (dâd) 'ı ظ (zâ) yapan Araplar vardır.*” sözünü nakletmiştir. Müellif ض (dâd) harfinin telaffuzunda mahrece ulaşamayanların da olduğunu, onların ise ط (tâ)'ya katarak çıkardıklarını ve bunun dışında da telaffuz edemediklerini bildirmiştir. Mısırlıların çoğu ve bazı Mağriblilerin böyle telaffuz ettiklerini ifade etmiştir. Müellif ض (dâd) için eserinde şu sözleri beyan etmiştir: “*Şu bilinmelidir ki; bu özel bir harftir, bu harfi kendi doğallığıyla yapamayan kişi zorla veya öğrenme yoluyla da yapamaz.*”¹⁷⁵ Müellif ض (dâd) harfi tekrar eder ya da sonrasında ظ (zâ) harfi gelirse her birinin beyânı (açıklığı) ve mahrecinin tam

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 178.

¹⁶⁶ Fâtiha, 1/7.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 178.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 178.

¹⁶⁹ İsrâ, 17/67.

¹⁷⁰ Fâtiha, 1/7.

¹⁷¹ Nahl, 16/58.

¹⁷² Tâhâ, 20/62.

¹⁷³ Nuh, 71/7.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 178.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 179.

olması gerektiğini zikretmiştir.¹⁷⁶ Örneğin: “يَغْضُضْنَ”¹⁷⁷ “أَنْقَضَ ظَهْرَكَ”¹⁷⁸ “يَعْضُ”¹⁷⁹
الظَّالِمِ

İbnü'l-Cezerî; ض (dâd) harfinden sonra itbâk harfi gelmesi durumunda, dilin daha hafif olana geçmemesi için ض (dâd) harfinin lafzının korunması gerektiğini şu örneklerle bildirmiştir:¹⁸⁰ “فَمِنْ اضْطَّرَّ”¹⁸¹ “تَمَّ اضْطَّرَّهُ”¹⁸² Aynı şekilde dil daha hafif olana çevrilmesin diye ض (dâd) harfi sâkin olduğunda ve sonrasında herhangi bir harf geldiğinde ض (dâd)'ın açıklığının korunması gerektiğini de şu örneklerle zikretmiştir:¹⁸³ “أَفْضُنُّمُ”¹⁸⁴ “وَحُضُنُّمُ”¹⁸⁵ “وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ”¹⁸⁶ “وَقَفِّضْنَا”¹⁸⁷ “الْأَرْضِ ذَهَبًا”¹⁹² “أَرْضُ اللَّهِ”¹⁹¹ “فِي تَضْلِيلٍ”¹⁹⁰ “تَضْرَعُ”¹⁸⁹ “حُضْرًا”¹⁸⁸ “فَرَضْنَا”¹⁹³

Müellif, *Neşr*'de ض (dâd) harfini 8. mahrece yerleştirmiş ve hafetü'l-lisân'ın (çoğunluğa göre dilin sol yanı, azınlık için ise sağ yanı) başı ve azı dişlerini takip eden kısmından çıktığını ifade etmiştir. ض (dâd) harfinin çıkış yeri hakkındaki ihtilaflara da eserinde yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî; Sîbeveyh'in sözünün ض (dâd)'ın dilin her iki yanından da telaffuz edilebildiğine delil olduğunu belirtmiş, Halîl b. Ahmed'in ise ج (cîm), ش (şîn) harfleri ile birlikte ض (dâd) harfinin de şecerî harflerden olduğu görüşlerini benimsediklerini *Neşr*'de aktarmıştır.¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî'nin; Halîl b. Ahmed'den nakille; ج (cîm), ش (şîn) ve ض (dâd) harflerini şecerî harfler olarak tasnif ettiğini ve böyle isimlendirilmelerinin sebebinin ise çıkış yerlerine dayanmaları olduğunu, o çıkış yerinin de ağız kovuğu/boşluğu olarak

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 180.

¹⁷⁷ Nur, 24/31.

¹⁷⁸ İnşirâh, 94/3.

¹⁷⁹ Furkân, 25/27.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 180.

¹⁸¹ Bakara, 2/173.

¹⁸² Bakara, 2/126.

¹⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 178.

¹⁸⁴ Bakara, 2/198.

¹⁸⁵ Tevbe, 9/69.

¹⁸⁶ Hicr, 15/88.

¹⁸⁷ Fussilet, 41/25.

¹⁸⁸ Ahzâb, 33/50.

¹⁸⁹ Kehf, 18/31.

¹⁹⁰ İnsan, 76/11.

¹⁹¹ Fîl, 105/2.

¹⁹² Nisâ, 4/97.

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/91.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

anıldığını *Temhîd* adlı eserinde “harflerin lakapları” bâbında ele aldığını görüyoruz.¹⁹⁵ Harflerin sıfatlarını ayrı bir başlıkta ele alacağımız için şimdilik bu bilgi ile yetinmeyi uygun görüyoruz.

2.8. Dokuzuncu Mahreç: Lâm (ل)

Müellif *Temhîd*'de ل (lâm)'ın çıkış yerinin; ağız mahreçlerinin beşincisi olduğunu ve ض (dâd) harfinin mahrecinden sonra geldiğini ifade ederek hafetü'l-lisân'dan dilin uç tarafının bitimine kadar olan kısım ile telaffuz edildiğini zikretmiştir.¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî bu eserde iki harfin mahreçlerinin yakınlığından dolayı; aynı kelime içinde sâkin ل (lâm)'dan sonra ن (nûn) harfinin gelmesi durumunda ل (lâm)'ın sükûnun açıkça belli edilmesi gerektiğini ifade ederek şu örnekleri vermiştir:¹⁹⁷ “جَعَلْنَا”¹⁹⁸، “فَأَنَّا”¹⁹⁹

Müellif sâkin lâm hususunda da, bazı acemlerin yaptıkları gibi ل (lâm)'ı harekelemenin yanlış olduğuna ve bundan kaçınmanın gerekliliğine dikkat çekerek sâkin lâm'ın izhârının lüzumunu beyan etmiştir. Bu noktada verdiği örnekler şöyledir:²⁰⁰ “قُلْ تَعَالَوْا”²⁰¹، “قُلْ نَعَمْ”²⁰² İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de; أل (lâm-ı marife)'nin hangi harflerde izhârının hangi harflerde ise idğâmının gerektiğini kendi nazmettiği iki beyit ile bildirmiştir. *Neşr*'de ise böyle bir beyite yer vermemiştir.²⁰³ İdğâm harfleri beyitlerdeki kelimelerin baş harfleridir. Bu nazm ezberlendiği vakit geri kalan harflerin de izhâr harfleri olacağı anlaşılır.²⁰⁴

ثواب داء زانه ذو شفا

واللام للتعريف أدغمها تنل

نائبه ظلم طبيب ضفا

رماه سهم صائب لحظه

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 101-102.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 188.

¹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 188.

¹⁹⁸ Bakara, 2/125.

¹⁹⁹ Bakara, 2/34.

²⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 188.

²⁰¹ En'âm, 6/151.

²⁰² Sâffât, 37/18.

²⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 189.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 189.

İbnü'l-Cezerî أل (lâm-ı marife)'nin idğâm edildiği harfleri örneklendirmek adına ek olarak şu kelimelere de yer vermiştir:²⁰⁵ “النُّرَابِ”²⁰⁶ “التُّوَابِ”²⁰⁷ “الدَّارِ”²⁰⁸ “الزَّائِي”²⁰⁹ “الدَّلِي”²¹⁰ “الشَّرَابِ”²¹¹ “الرَّحْمَنِ”²¹² “السَّمَاءِ”²¹³ “الصِّرَاطِ”²¹⁴ “النَّارِ”²¹⁵ “اللَّيْلِ”²¹⁶ “الضَّالِّينَ”²¹⁷ “الطَّيْرِ”²¹⁸ “الضَّالِّينَ”²¹⁹ Müellif bu eserinde lâm-ı muğallaza ile ل (lâm) harfinin yan yana gelmesi durumunda ل (lâm) harfinin terkîk²²⁰ ile okunması gerektiğini ve tefhîm olursa câiz olmayacağını bildirmiştir.²²¹ Örneğin: “جَعَلَ اللهُ”²²² “قَالَ اللهُ”²²³

Müellif ل (lâm) harfi için *Neşr*'de ise; ağız mahreçlerinin beşincisi olduğunu ve ض (dâd) harfinin mahrecinden sonra geldiğini ifade ederek hâfetü'l-lisândan dilin uç tarafının bitimine kadar olan kısım ile telaffuz edildiğini zikretmiştir.²²⁴

2.9. Onuncu Mahreç: Nûn (ن)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde ن (nûn) harfinin mahrecinin; ağız mahreçlerinin beşincisi olduğunu ve ض (dâd) harfinin mahrecinden sonra geldiğini ifade ederek hâfetü'l-lisândan dilin uç tarafının bitimine kadar olan kısım ile telaffuz edildiğini zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî ن (nûn) harfinin harekeli mahreçlerin dışında sâkin olduğunda hayşumdan çıktığını, ayrıca; nûn-i sâkinenin hükümlerini

²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 189.

²⁰⁶ Nahl, 16/59.

²⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/195.

²⁰⁸ Ra'd, 13/22.

²⁰⁹ Nur, 24/3.

²¹⁰ İsrâ, 17/24.

²¹¹ Kehf, 18/29.

²¹² Fâtiha, 1/3.

²¹³ Bakara, 2/19.

²¹⁴ Fâtiha, 1/6.

²¹⁵ Bakara, 2/24.

²¹⁶ Bakara, 2/164.

²¹⁷ Nisâ, 4/75.

²¹⁸ Bakara, 2/260.

²¹⁹ Fâtiha, 1/7.

²²⁰ Telaffuz esnasında bazı harflerin; dil kökünün kaldırılmadan, ağızın kapanmamasını sağlayarak, incelik getirilerek okunmasına verilen isimdir. Tefhîmin zıddıdır. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 301.

²²¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 189.

²²² Nisâ, 4/5.

²²³ Âl-i İmrân, 3/55.

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

başka bir bâbta²²⁵ bireysel olarak zikrettiğini de ekleyerek bu harf hakkında bir takım uyarılarda bulunmuştur.²²⁶ İbnü'l-Cezerî; ن (nûn) harfinin sonrasında imâlesiz ا (elif) gelmesi durumunda kârînin bazı insanların yapmış olduğu gibi kalın değil ince telaffuz etmesi gerektiğini *Temhîd*'de zikretmiştir.²²⁷

ن (nûn) harfinin tekrar etmesi durumunda ise beyânının (açıklığının) terk edilmemesi gerektiğini, harflerden birincisinin şeddeli gelmesi halinde beyânının (açıklığının) vurgulanmasının lüzumunu ifade etmiştir. Şu örnekte üç adet ن (nûn)'un toplanması sebebiyle beyâna (açıklığa) dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²²⁸ “وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ”²²⁹

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise 17. mahreci “hayşum” olarak isimlendirmiştir ve hayşumun da ğunne için olduğunu bildirerek ن (nûn) ve م (mîm) harflerini tarif etmiştir. ن (nûn) ve م (mîm) harflerinin sâkin durumda ihfâ ya da idğâm meal ğunne hükmü gerçekleştiğinde bu kısma girdiklerini ifade etmiştir. Müellif ن (nûn) harfini vakf halinde ihfâyâ girdirmekten kaçınılması gerektiğinin üzerinde durmuştur.²³⁰

2.10. On Birinci Mahreç: Râ (ر)

İbnü'l-Cezerî ر (râ) harfinin *Temhîd*'deki tanımında bu harfin; 7. mahreçten ve ağız mahreçlerinden olduğunu; tarafu'l-lisân'dan ve ön üst dişlerin biraz üzerinden çıktığını, ن (nûn) harfinden ise biraz geride olduğunu bildirmiş, aynı zamanda ر (râ) harfinde ل (lâm) mahrecine inhirâf olduğunu zikretmiştir.²³¹

Sîbeveyh'in ر (râ) harfi için şöyle söylediği de *Temhîd* ve *Neşr* isimli eserde geçmektedir: “ر (râ)'yı telaffuz ettiğin zaman onda tekrar olduğundan, diğer harflerden ayrı olarak sanki iki kat çıkar.”²³²

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 198.

²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 193.

²²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 193.

²²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 193.

²²⁹ Sâd, 38/88.

²³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

²³¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

²³² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 172.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ر (râ) harfî için; bu harfî telaffuz eden kişinin tekrarını koruması, harfî kolaylıkla yerine getirmesi ve tekrarlamadan, zorlamadan telaffuz etmesi gerektiğini bildirmiş ancak çoğu kişinin bu uygulamada hataya düştüğünü ve bunun da lahn olduğunu zikretmiştir.²³³ Örneğin: “وَحَرََّ مُوسَى”²³⁴ “أَشَدُّ”²³⁵ “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ”²³⁶ “مَرَّةً”²³⁷ “حَرًّا”²³⁸

İbnü'l-Cezerî; ر (râ)'nın inceliği ve kalınlığı hususunda; kurrânın bu konuya kitaplarında hüküm verdiklerini de *Temhîd*'de beyân etmiştir. ر (râ) hakkında; sonrası ا (elif) ise ر (râ)'nın kalınlığının korunması gerektiğini, ancak ر (râ)'yı kalın yaparken ا (elif)'i de onunla birlikte kalın yapmamaya özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁸

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise ر (râ) harfî için; 11. mahreç olduğunu ن (nûn) harfinin mahrecinden, tarafü'l-lisân'dan, üst ön dişlerin arasından ve bunun dışında dilin biraz sırtından olduğunu tarif etmiştir. ل (lâm), ن (nûn) ve ر (râ) harflerinin üçü için mahrecin yerine dayanması sebebiyle “الحروف الذلّقية/ el-hurûfu'z-zelkiyye” ismi verildiği de zikredilmiştir. Bu tanımı da harflerin mahreçleri başlığı altında *Temhîd*'de değil *Neşr*'de görmekteyiz.²³⁹

2.11. On İkinci Mahreç: On ikinci Mahreç: Tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ط (tâ) harfî için; bu harfin; ت (tâ) ve د (dâl) ile aynı mahrece sahip olmakla beraber, ağız mahreçlerinin sekizincisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca cehr, şiddet, itbâk, isti'lâ ve vakf halinde kalkale sıfatlarını barındırması sebebiyle harflerin en kuvvetlilerinden olduğunu zikretmiştir.²⁴⁰ ط (tâ) harfî tekrar ettiğinde bu harfin kuvveti sebebiyle beyânının (açıklığının) gerektiğini; ²⁴¹شَطَطًا örneği ile, ط (tâ) harfî şeddeli geldiğinde, dilin rihvete meyletmemesi için;

²³³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

²³⁴ A'râf, 7/143.

²³⁵ Tevbe, 9/81.

²³⁶ En'âm, 6/94.

²³⁷ Fâtiha, 1/3.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 173.

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 180.

²⁴¹ Kehf, 18/14.

أَنْ “²⁴²اطَّيَّرْنَا” aynı şekilde beyânının (açıklığının) korunmasının gerekliliğini ²⁴³يَطَّوْفُ örnekleri ile vurgulamıştır.²⁴⁴

İbnü'l-Cezerî; ط (tâ) harfi sâkin olduğunda itbâkın ve kalkalenin açık okunması gerektiğini; ²⁴⁵الْحَطْفَةُ، ²⁴⁶الْأَطْفَالُ، ²⁴⁷الْبَطْشَةُ، ²⁴⁸وَالْأَسْبَاطُ، ²⁴⁹اِحْتَأَطُ، ²⁵⁰الْقِسْطُ örnekleri ile zikretmiştir. Ayrıca ط (tâ) harfi sâkin olduğunda ve sonrasında ت (tâ) harfi geldiğinde kâmil olmayan bir idğâmla (nâkıs idğâm), idğâmın gerçekleşeceğini ifade etmiştir. ط (tâ) harfindeki kuvvet ve ت (tâ) harfindeki zayıflık sebebiyle tefhim ve isti'lânın bâki kalacağını, çünkü asıl idğâmın, zayıfın kuvvetliye olan idğâmı olduğunu, böylece zayıf harfin diğerleri gibi kuvvetli harfe dönüşeceğini, oysa burada tersi bir durumun söz konusu olduğunu şu örnekler vasıtası ile açıklamıştır:²⁵¹ ²⁵²بَسَطْتُ، ²⁵³أَحَطْتُ، ²⁵⁴فَرَطْتُ، ²⁵⁵وَدَّتْ طَائِفَةٌ، ²⁵⁶İbnü'l-Cezerî ت (tâ) harfinin ط (tâ) harfine olan idğâmının ise kâmil idğâm olduğuna işaret etmiş ve ت (tâ) harfinin idğâm gerçekleştiğinde kendi lafzından hiçbir eser kalmayacağını şu örnek ile izah etmiştir:

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise ط (tâ) harfini 12. mahrece alarak tarafü'l-lisân ile üst ön dişlerin usulünden/diplerinden çıktığını belirtmiştir. *Neşr*'de 12. mahrec başlığı altında ط (tâ) ile birlikte د (dâl) ve ت (tâ) harfi de zikredilmiş ve bu üç harf için “el-hurûfu'n-nit'iyye/ الحروف النطعية” denildiği ifade edilmiştir. “el-Hurûfu'n-nit'iyye/ الحروف النطعية” denmesinin sebebini ise; bu üç harfin telaffuzunun dil ucu

²⁴² Naml, 27/47.

²⁴³ Bakara, 2/158.

²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 180.

²⁴⁵ Sâffât, 37/10.

²⁴⁶ Nur, 24/59.

²⁴⁷ Duhân, 44/16.

²⁴⁸ Bakara, 2/136.

²⁴⁹ En'âm, 6/146.

²⁵⁰ Enbiyâ, 21/47.

²⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 181.

²⁵² Mâide, 5/28.

²⁵³ Naml, 27/22.

²⁵⁴ Zümer, 39/56.

²⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 181.

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/69.

ile üst dişlerin damaktaki en dip kısmından çıkması olarak açıklamıştır. *Neşr*'de bu harfe ayrılan kısmın bundan ibaret olduğu görülmektedir.²⁵⁷

İbnü'l-Cezerî د (dâl) harfi için ise *Temhîd*'de; د (dâl) harfinin sükûn olması durumunda; arızî sükûn veya lâzımî sükûn fark etmeksizin; kalkalesinin, şiddetinin ve cehrinin açıkça belli edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. د (dâl) harfinde lâzımî sükûn olması halinde, sonrasında herhangi bir harf -özellikle ن (nûn) harfi- ister aynı kelimedede isterse ikinci kelimedede gelsin, د (dâl)'in sükûnu ve sonraki harfle cehr sıfatı yönünden ortak olması sebebiyle ن (nûn)'da ve diğerlerinde ihfâ olmaması için kalkalesinin ve izhârının belli edilmesi hakkında uyarıda bulunmuştur.²⁵⁸ Örneğin: “لَقَدْ لَقِينَا”²⁵⁹ “لَقَدْ رَأَى”²⁶⁰ “لَقَدْ نَرَى”²⁶¹ “لَقَدْ”²⁶² “بِالْعَدْلِ”²⁶³ “وَعِدْنَا”²⁶⁴ Üstâd İbnü'l-Cezerî; د (dâl) harfinin izharı esnasında, çoğu acemin yaptığı gibi, hareke vermekten kaçınmanın önemine dikkat çekmiş, bunu fahiş bir hata olarak nitelemiştir.²⁶⁵

İbnü'l-Cezerî yalnızca vakf durumunda kalkalenin olduğunu savunanlara karşı eserinde anlatmış olduğu şu hadise ile cevap vermiştir:²⁶⁶ “*Zamanının imami olduğunu iddia eden bir kişi bana dedi ki: ‘Ancak vakf durumunda kalkale olur.’ Ben de ona dedim ki: ‘SELAM!’*”²⁶⁷

İbnü'l-Cezerî bu noktada د (dâl) harfinin; ârızî sükûn olduğunda açıklığının (beyân) ve kalkalesinin gerekli olduğunu, aksi halde bu harfin ت (tâ)'ya dönüşeceğini ifade etmiştir. Ayrıca د (dâl)'ın tekrar etmesi halinde, gerek şeddeli

²⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

²⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 169.

²⁵⁹ Kehf, 18/62.

²⁶⁰ Necm, 53/18.

²⁶¹ Bakara, 2/144.

²⁶² Kadr, 97/1.

²⁶³ Hucurât, 49/9.

²⁶⁴ Mü'minûn, 23/83.

²⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 169.

²⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

²⁶⁷ İbnü'l-Cezerî'nin bu diyalogta Furkân Sûresi 63. Âyetten iktibasla karşı tarafa kibarca “cahil” demek istediği âşikardır. (وَعِبَادَ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا) Müellifin, vasıldaki kalkalenin vakftakine nazaran zayıf olması hasebiyle karşı tarafın “gerçek” kalkale ancak vakftadır” ı kastetmiş olabileceğini 17 yaşında farketmemiş olması muhtemeldir. Keza, sonradan kaleme aldığı mukaddimesinde (وَبَيِّنُ مَقْلَقًا إِنْ سَكْنَا وَ إِنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ كَانَ أَبْيَنًا) beytiyle bu ayrıma kendisi de vurgu yapmış ve vakftaki kalkaleyi “ebyen” olarak niteleyerek yıllar önce “selâmâ” sözüyle hemen refüze ettiği fikre kısmen de olsa katılmış olabileceği ihtimali yüksektir.

gerekse şeddesiz olsun hepsinin açık okunması gerektiğini, tekrarın dile zor gelmesi sebebiyle, açık olarak telaffuz edilmesinin lüzumunu zikretmiştir.²⁶⁸ Örneğin: “ وَمَنْ ”²⁷³ “ مُمَدَّدَةٌ ”²⁷² “ وَوَعَدْتُمْ ”²⁷⁴ “ وَأَخِي * أَشَدُّ بِرًا ”²⁶⁹ “ يَرْتَدُّ مِنْكُمْ ”²⁷⁰

İbnü'l-Cezerî د (dâl) harfinin, ت (tâ) harfi ile gerek aynı gerekse farklı kelimelerde yan yana gelmesi ve د (dâl)'in sâkin olması durumunda ise, külfetsizce idgâm yapılması gerektiğini şu örneklerle açıklamıştır:²⁷⁴ “ وَوَعَدْتُمْ ”²⁷⁵ “ وَمَهْدَتْ ”²⁷⁶ “ فَدَّ ”²⁷⁷ “ لَفَّ تَابَ ”²⁷⁸

İbnü'l-Cezerî ince harflerin telaffuzu hususunda diğer bazı başlıkların altında da yaptığı gibi bir uyarıyı burada da yinelemiş ve د (dâl)'den sonra ا (elif) gelmesi halinde د (dâl)'in ince okunması gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁹

ت (tâ) harfi için *Temhîd*'de büyükçe bir bölüm ayrılmış olduğu görülmektedir. ت (tâ) harfinin ağız mahreçlerinin sekizincisinden yani iki üst ön dişin damağa doğru yükselen ve tarafu'l-lisâna mukabil gelen biraz üst kısımlarından çıktığı şeklinde bir tarif verilmiştir.²⁸⁰

Neşr'de ت (tâ) harfinin kalkale harflerinden sayılıp sayılmayacağına dair görüş “harflerin mahreçleri/ مخارج الحروف” başlığı altında belirtilmemesine rağmen *Temhîd*'de ise bu harfin kalkale harflerinden olduğunu söyleyenlerin görüşleri zikredilmiştir.²⁸¹ Bu görüşün temeli ise; bütün kalkale harflerinin meçhur, şedîd olmasına bağlanmıştır. ت (tâ) harfinin kalkale harflerinden sayılması durumunda ك (kâf) harfinin de aynı şekilde kalkale harfi sayılması gerektiği; ت (tâ) harfinde hems sıfatı olmaması durumunda د (dâl) harfi olacağı, د (dâl) harfindeki cebr sıfatının

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

²⁶⁹ Bakara, 2/217.

²⁷⁰ Tâhâ, 20/30-31.

²⁷¹ Sebe', 34/32.

²⁷² Hümeze, 104/2.

²⁷³ Hümeze, 104/9.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

²⁷⁵ İbrahim, 14/22.

²⁷⁶ Müddessir, 74/14.

²⁷⁷ Bakara, 2/256.

²⁷⁸ Tevbe, 9/117.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

²⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 154.

²⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 154.

olmaması durumunda ise ت (tâ) olacağı bu iki harfin mahrecinin bir olduğu, sıfatlarında ise ortaklık bulunduğu belirtilmiştir.²⁸²

Bu harf telaffuz edileceği zaman sonrasında ا (elif) harfi gelirse kalın olmamasına aynı zamanda kesraya da çekilmemesine dikkat edilmesi gerektiği *Temhîd*'de vurgulanmış; sonrasında ا (elif) geldiği takdirde bu harfin telaffuzunda kalın okumaktan (tağlîz) da kesraya benzetecek derecede inceltmekten de kaçınmak gerektiği konusunda müellif ikazda bulunmakta ve şu iki örneği vermektedir:²⁸³

“تَأْكُلُونَ”²⁸⁴، “التَّائِبُونَ”²⁸⁵

ت (tâ) harfi sâkin olup, sonrasında ط (tâ), د (dâl), ت (tâ) harflerinden birinin gelmesi halinde idğâm gerektiği zikredilmiştir.²⁸⁶ Örnek: “قَالَتْ طَائِفَةٌ”²⁸⁷ ط (tâ)'ya idğâmın ise itbâk ve isti'lâyı açıkça gösterecek şekilde belirgin yapılmasının lüzumuna dikkat çekerek aslolanın itbâk ile itbâk, isti'lâ ile isti'lâ olduğunu, bilhassa cehr ve şiddetle beraber bunun kuvvetin son noktası olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸ ت (tâ) bir kelimedede tekrar ederse. Örnek: “تَتَوَفَّاهُمْ”²⁸⁹ ya da iki kelimedede gelip birinci ت (tâ) harekeli ise açık okunacağı vurgulanmış ve şu örnekler verilmiştir:²⁹⁰ “تَتَّبِعُهَا” * تَتَّبِعُهَا²⁹¹، “كِدْتَ تَرَكْنُ”²⁹² ت (tâ) harfinin bir kelimedede itbâk harflerinden önce gelmesi halinde açık ve ince okumanın gerekliliği burada da olduğu gibi zikredilmiştir: “تَطْهَرُوا”²⁹³، “وَلَا تَطْعَمُوا”²⁹⁴، “وَلَا تَطْرُدُوا”²⁹⁵، “وَلَا تَطْمَعُونَ”²⁹⁶

²⁸² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 154.

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 154.

²⁸⁴ Tevbe, 9/112. Müellifin bu ikazdan kastı “taaibun” şeklinde kalın okumanın doğru olmamasıdır.

²⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/49. Müellifin bu ikazdan kastı “ti'kuluun” şeklinde ince okumanın doğru olmamasıdır.

²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 154.

²⁸⁷ Ahzâb, 33/13.

²⁸⁸ Yani ط (tâ)'daki itbâk ve isti'lânın aynen ت (tâ)'ya da intikali ve bunun tam olarak belli edilmesi ile idğâm yapılmalı. Böylece adeta ت (tâ)'da itbâk ve isti'lâ harfiymiş gibi itbâk-itbâk, isti'lâ-isti'lâ eşleşmesi gerçekleşir ki idğâmda aslolan (ideal olan) iki harfin yalnız eş/yakın mahreçlerden olmaları değil sıfatça da denk olmalarıdır.

²⁸⁹ Nahl, 16/28.

²⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 155.

²⁹¹ İsrâ, 17/74.

²⁹² Nâzi'ât, 79/6-7.

²⁹³ Bakara, 2/75.

²⁹⁴ En'âm, 6/52.

²⁹⁵ Hûd, 11/112.

²⁹⁶ Ahzâb, 33/33.

²⁹⁷فِتْنَةً örneğinde olduğu gibi ت (tâ) harfinin sâkin olup, sonrasında herhangi bir harfin gelmesi durumunda ihfâsına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış; çünkü ت (tâ) için zayıf harf denildiği ve zayıf sâkin gelirse şiddetinden dolayı izhar gerekeceği belirtilmiştir.²⁹⁸

2.12. On Üçüncü Mahreç: Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ص (sâd) harfinin; ağız mahreçlerinin dokuzuncusu ve bunun aynı zamanda ز (zây) ve س (sîn) harflerinin de mahreci olduğunu zikretmiştir.²⁹⁹ Müellif ص (sâd) harfi için; bu harf sâkin olduğunda ve sonrasında د (dâl) harfi geldiğinde ص (sâd) harfini güzelce telaffuz etmek, itbâk ve isti'lânın sıfatlarını göstermek gerektiğini aksi halde ص (sâd) harfinin ز (zây) harfi gibi olacağını bildirerek uyarıda bulunmuştur.³⁰⁰ Örneğin: “أَصْدَقُ”³⁰¹ “يُصْدِرُ”³⁰²

ص (sâd) harfinin sonrasında ط (tâ) harfi olduğunda itbâkın ve isti'lânın gösterilmesi gerektiğini, aksi halde ص (sâd) harfinin ز (zây)'e dönüşeceğini zikretmiştir.³⁰³ Örneğin: “يَصْطَفِي”³⁰⁴ “اصْطَفَى”³⁰⁵

ص (sâd) harfinin sonrasında ت (tâ) geldiğinde ise itbâkın ve isti'lânın gösterilmesi gerektiği, yoksa dilin bu harfi س (sîn) harfine dönüştürebileceği, çünkü س (sîn)'in, ت (tâ)'ya; ص (sâd)'dan daha yakın olduğunu bu başlık altında ifade etmiştir.³⁰⁶ Örneğin: “وَأَلُو حَرَصْتُ”³⁰⁷ “حَرَصْتُمْ”³⁰⁸

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise ص (sâd) harfinin; 13. mahreçten olduğunu bildirmiştir. ز (zây), س (sîn), ص (sâd) harflerinin safir harfleri olduklarını zikretmiştir. Mahreç yerini; tarafu'l-lisân/dil ucu ile alt ön dişlerin biraz üstü olarak

²⁹⁷ Bakara, 2/193.

²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 156.

²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 175.

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 175.

³⁰¹ Nisâ, 4/87.

³⁰² Kasas, 28/23.

³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 175.

³⁰⁴ Bakara, 2/132.

³⁰⁵ Hac, 22/75.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 175.

³⁰⁷ Yusuf, 12/103.

³⁰⁸ Nisâ, 4/129.

tarif etmiştir. Dilin sivri ucundan çıkmaları sebebiyle bu üç harfe “el-hurûfu’l-eseliyye/ الحروف الأسلية” ismi verildiğini ifade etmiştir.³⁰⁹

İbnü’l-Cezerî س (sîn) ve ز (zây) harfleri arasındaki farkın sıfatları ile özelleştiğini dile getirmiştir. س (sîn) harfinde hems olmasaydı tıpkı ز (zây) harfi gibi olacağını ve ز (zây)’deki cehr olmasaydı o vakit bu harfin س (sîn) harfi gibi olacağını, iki harf arasındaki farkın semâ yoluyla ayrılabilceğini, bu durumun da yalnızca hems ve cehr ile meydana geldiğini *Temhîd*’de zikretmiştir.³¹⁰

İbnü’l-Cezerî *Temhîd*’de; س (sîn) harfinden sonra, itbâk harflerinden birinin gelmesi durumunda س (sîn)’in özellikle açık okunması gerektiğini, aksi halde iki harfin mahrecinin yakınlıkları sebebiyle س (sîn)’in ص (sâd)’a dönüşeceğini bildirmiştir. Ayrıca س (sîn)’deki istifâle ve infitâh sıfatına, ص (sâd)’daki isti’lâ ve itbâk sıfatına vurgu yapmıştır. Bu iki harfte ayrı sıfatların bulunmaması halinde, birbirleri ile birebir aynı olacaklarını beyân etmiştir. س (sîn) harfini telaffuz ederken safir sıfatını ص (sâd)’dakinden daha fazla belli etmenin uygun olacağını, çünkü ص (sâd)’ın itbâkı ile belli olduğunu zikretmiştir.³¹¹ Örneğin: “مَسْطُورًا”³¹² “بَسْطَةً”³¹³ “أَقْسَطًا”³¹⁴ “تَسْطِغًا”³¹⁵

İbnü’l-Cezerî س (sîn) harfinin gerek sâkin gerekse harekeli iken; incelik ve yumuşaklıkla okunması yönünde uyarıda bulunmuştur.³¹⁶ Sâkin olduğunda ve sonrasında ج (cîm) veya ت (tâ) geldiğinde ise açıkça/net bir şekilde telaffuz etmek gerektiğini bildirmiştir. Eğer açık okumaya dikkat edilmezse bu harfin ز (zây) ile karışacağını da zikretmiştir.³¹⁷ Örneğin: “مَسْجِدًا”³¹⁸ “مُسْتَقِيمًا”³¹⁹

³⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/200-201.

³¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 174.

³¹¹ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 174.

³¹² Bakara, 2/247.

³¹³ İsrâ, 17/58.

³¹⁴ Kehf, 18/82.

³¹⁵ Ahzâb, 33/5.

³¹⁶ Müellif س (sîn) harfinin telaffuzunda incelik ve yumuşaklık manasına gelen kelimeleri şu ifadelerle zikretmiştir: رَفِيفَةً: İncelik, رَفِيفًا: Yumuşaklık.

³¹⁷ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 174.

³¹⁸ Bakara, 2/142.

³¹⁹ A’râf, 7/29.

Temhîd'de س (sîn) harfî bâbı altında س (sîn) ve ص (sâd) harflerinin birbiri ile karıştırıldığını, س (sîn)'in istifâle ve safîrinin açık yapılması gerektiğini, ayrıca telaffuz esnasında dikkat edilmesi gereken durumları İbnü'l-Cezerî şu örnekler ile açıklamıştır:³²⁰

- 321 "أَسْرُوا" - 322 "أَصْرُوا"
- 323 "يُسْحَبُونَ" - 324 "يُصْحَبُونَ"
- 325 "قَسَمْنَا" - 326 "قَصَمْنَا"

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ز (zây) harfî için; ز (zây)'in sâkin olması durumunda; ز (zây)'in kendinden sonraki harften -bu harf ister mehmus ister mehur olsun- ayrı okunması ve tam belirgin/doygun (işbâ' ile) nutk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³²⁷ Örneğin: "مَا كُنْزُكُمْ" ³²⁸ "تَزْدَرِي" ³²⁹ "أَرْكِي" ³³⁰ "مُرْجِيَّة" ³³¹ "لَيْزُ لِقُونِكَ" ³³² "وَزْرَكَ" ³³³ Yine aynı şekilde ز (zây) harfinin tekrar etmesi halinde, tekrarın dildeki ağırlığı sebebiyle ز (zây)'in açık okunmasının doğru olacağını zikretmiştir.³³⁴ Örneğin: "فَعَزَّزْنَا بِتَالِثٍ" ³³⁵ ز (zây) harfinin sonrasında ا (elif) gelmesi durumunda ise ز (zây) harfinin ince okunması gerektiğini beyân etmiştir.³³⁶ Örneğin: "الزَّائِنَةُ" ³³⁸ "زَادُواكُمْ" ³³⁷

Neşr'de ise ز (zây) harfî için İbnü'l-Cezerî; bu harfin 13. mahreçten olduğunu bildirmiştir. Tarafu'l-lisân/dil ucu ile alt ön dişlerin biraz üstü şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Bu üç harfe "الحروف الأسلية/ el-hurûfu'l-eseliyye" ismi

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 174.

³²¹ Mâide, 5/52.

³²² Nuh, 71/7.

³²³ Mü'min, 40/71.

³²⁴ Enbiyâ, 21/43.

³²⁵ Zuhruf, 43/32.

³²⁶ Enbiyâ, 21/11.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 173.

³²⁸ Tevbe, 9/35.

³²⁹ Hûd, 11/31.

³³⁰ Nur, 24/28.

³³¹ Yusuf, 12/88.

³³² Kalem, 68/51.

³³³ İnşirâh, 94/2.

³³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 173.

³³⁵ Yâsîn, 36/14.

³³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 173.

³³⁷ Tevbe, 9/47.

³³⁸ Nur, 24/2.

verildiğini, çünkü dilin sivri ucundan çıktıklarını ve bu sebeple de “eseliyye” olarak anıldıklarını İbnü'l-Cezerî bu eserinde ifade etmiştir.³³⁹

2.13. On Dördüncü Mahreç: Zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث)

Müellif *Temhîd* isimli eserinde ظ (zâ) harfinin; ذ (zâl) ve ث (sâ) harflerinin mahrecinden çıktığını ve 10. mahreçten olduğunu belirterek ظ (zâ)'nın cehr, rihvet, itbâk ve isti'lâ sıfatlarına sahip olduğunu zikretmiştir.³⁴⁰ ظ (zâ) harfinin sâkin olup sonrasında ت (tâ) harfinin gelmesi durumunda aralarında idğâm oluşmaması için ظ (zâ) harfini açık bir şekilde telaffuz etmek gerektiğini bildirmiştir. Örneğin: “أَوْعَظْتُ”³⁴¹ Bu durumun Kur'ân'da ikinci bir örneği yoktur. ظ (zâ) harfinin; sâkin ya da harekeli olarak gelmesi halinde yine aynı şekilde kusursuz ve beyân ile (açık) okunması gerektiğini de eklemiştir.³⁴²

Müellif *Neşr*'de ظ (zâ) harfinin; 14. mahreçten, tarafü'l-lisân/dil ucu ile üst ön dişlerin üstünden çıktığını ifade etmiştir. Diş etine dayandığından dolayı da “el-hurûfu'l-liseviyye/ الحروف اللثوية” olarak isimlendirildiğini bildirmiştir.³⁴³

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ذ (zâl) harfinin; ث (sâ) harfi ile aynı mahrece sahip olduğunu ifade etmiştir. ذ (zâl)'in ağız mahreçlerinin 10.suna ait olduğunu zikretmiştir. Aynı zamanda ذ (zâl) harfinin cehr, rihvet, infitâh ve istifâle sıfatlarına sahip olduğuna da bu bâb altında yer vermiştir.³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de; ذ (zâl) harfinin cehri nedeniyle, ث (sâ) harfinden daha kuvvetli olduğunu ve eğer ذ (zâl)'de cehr sıfatı bulunmasaydı ث (sâ) harfine dönüşeceğini, ث (sâ)'da hems sıfatı bulunmasaydı, ذ (zâl) harfine dönüşeceğini ifade etmiştir.³⁴⁵

Müellif ذ (zâl) harfinden sonra ا (elif) gelmesi halinde ince okunması gerektiğini vurgulamıştır. Eğer bu harfin inceliği korunmazsa ذ (zâl)'e kalınlık gireceğini, itbâka sebep olacağını ve harfin ظ (zâ)'ya dönüşeceğini zikretmiştir.³⁴⁶

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

³⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 182.

³⁴¹ Şuarâ, 26/136.

³⁴² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 182.

³⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

³⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 170.

Örneğin: “ذَلِكَ”³⁴⁷ “ذَاقَا”³⁴⁸ İbnü'l-Cezerî ذ (zâl) harfinin ظ (zâ) harfi ile karıştırılmaması hususunda oldukça titiz uyarılarda bulunmuş ve eserinde bu uyarıları çeşitli örnekler ile zenginleştirmiştir. Yine bu konuda iki harfin karışmaması için ذ (zâl) harfinin ر (râ) ile karşılaşması durumunda ذ (zâl)'in açık ve ince okunması gerektiğini vurgulamış, kalın okunursa harfin ظ (zâ)'ya dönüşeceğini zikretmiştir.³⁴⁹ Örneğin: “ذَرَّ”³⁵⁰ “ذِرَاعَا”³⁵¹ “أَنْذَرْتُكُمْ”³⁵² İbnü'l-Cezerî; ذ (zâl) harfinin sonrasında ق (kâf) gelirse aynı şekilde burada da ذ (zâl)'in inceliğinin korunması gerektiğini vurgulamış ve telaffuzu kalın yapılırsa ظ (zâ)'ya dönüşeceği konusunda uyarmıştır. Örneğin: “ذَاقُوا”³⁵³ “الْأَذْقَانِ”³⁵⁴ Kârînin iki harfi birbiri ile karıştırmaması için ذ (zâl)'de istifâle ve infitâh sıfatlarını, ظ (zâ)'da ise isti'lâ ve itbâk sıfatlarını uygulayarak telaffuz etmesinin doğru olduğunu şu örnekleri vererek konuyu açıklığa kavuşturmuştur:³⁵⁵ “الْمُنْذِرِينَ”³⁵⁶ “الْمُنْظِرِينَ”³⁵⁷ “وَذَلَّلْنَاهَا”³⁵⁸ “وَوَضَّلْنَاهَا”³⁵⁹ “مَحْذُورًا”³⁶⁰ “مَحْظُورًا”³⁶¹ Müellif, ذ (zâl) harfinin sâkin olup, sonrasında ظ (zâ) harfinin gelmesi halinde idğâmının gerektiğini zikretmiştir.³⁶² Müellifin burada bahsettiği idğâm çeşidi tâm idğâm manasındadır. Örneğin: “إِذْ ظَلَمُوا”³⁶³ “إِذْ ظَلَمْتُمْ”³⁶⁴ İbnü'l-Cezerî ذ (zâl) harfinin hems harflerinden biri ile karşılaşması durumunda ise; ذ (zâl) harfinin, ث (sâ)'ya dönüşmemesi için, cehrinin açık okunması gerektiğini bildirmiştir. Örneğin:³⁶⁵ “وَإِذْ كُنْتُمْ”³⁶⁶ “وَإِذْ كُنْتُمْ”³⁶⁷

³⁴⁷ Bakara, 2/2.

³⁴⁸ A'râf, 7/22.

³⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

³⁵⁰ Nisâ, 4/40.

³⁵¹ Hâkka, 69/32.

³⁵² Fussilet, 41/13.

³⁵³ En'âm, 6/148.

³⁵⁴ Yâsîn, 36/8.

³⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

³⁵⁶ Yunus, 10/73.

³⁵⁷ A'râf, 7/15.

³⁵⁸ Yâsîn, 36/72.

³⁵⁹ Bakara, 2/57.

³⁶⁰ İsrâ, 17/57.

³⁶¹ İsrâ, 17/20.

³⁶² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

³⁶³ Nisâ, 4/64.

³⁶⁴ Zuhurf, 43/39.

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

³⁶⁶ Bakara, 2/63.

³⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/103.

Tüm bu uygulamaların yanı sıra ذ (zâl)'in inceliğini abartmaktan da sakınmak gerektiğini, bu harfi bazı insanların yaptığı gibi ث (sâ) yapmaktan kaçınmanın lüzumunu İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*'de ifade etmiştir.³⁶⁸

Müellif *Temhîd*'de ث (sâ) harfinin ağız mahreçlerinin 10.suna ait olduğunu zikretmiştir. Dil ucu ile üst ön dişlerin uçlarından çıktığını beyan etmiştir. ث (sâ)'nın mehmus, rihvet, münfetih, müstefil sıfatlarına sahip olduğunu da devamında dile getirmiştir.³⁶⁹ ث (sâ) harfinin telaffuzu esnasında sıfatlarının hakkının verilmesi gerektiğinin, cehr olmasından sakınılmasının, çünkü cehr olması halinde ذ (zâl) lafzıyla karışabileceğinin, bu iki harfin mahrecinin bir olduğunun üzerinde durmuştur.³⁷⁰

İbnü'l-Cezerî; ث (sâ) harfinden sonra ا (elif) gelmesi durumunda kalın yapılmadan, ince telaffuz edilmesi gerektiğini şu örnek ile zikretmiştir:³⁷¹ “ثَالِثٌ”³⁷² ث (sâ) harfinin tekrar etmesi halinde gizlenmesinden korkulduğu için beyân (açık) ile okunması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷³ Örneğin: “ثَالِثٌ ثَلَاثَةٌ”³⁷⁴ ث (sâ)'nin sâkin olup, isti'lâ harflerinden önce gelmesi durumunda ise kendisinin zayıflığı, sonrasındaki isti'lâ harfinin ise kuvvetli olması sebebiyle açık okunması gerektiğini de bu başlık altında vurgulamıştır.³⁷⁵ Örneğin: “إِنْ يَنْفَعُكُمْ”³⁷⁷ “إِنْ أَنْتُمْ هُمْ”³⁷⁶

2.14. On Beşinci Mahreç: Fâ (ف) ve On Altıncı Mahreç Vâv (و), Mîm (م) ve Bâ (ب)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde ف (fâ) harfinin; ağız mahreçlerinin 11.sine ait olduğunu, üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın karnından çıktığını ifade etmiştir. ف (fâ) harfinin; hems, rihvet, infitâh, istifâle ve tefeşşî sıfatlarına sahip olduğunu zikretmiştir.³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî bu harfin م (mîm) veya و (vâv) ile

³⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 171.

³⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 156.

³⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 156.

³⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 156.

³⁷² Mâide, 5/73.

³⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 156.

³⁷⁴ Mâide, 5/73.

³⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 157.

³⁷⁶ Muhammed, 47/4.

³⁷⁷ Mümtehine, 60/2.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 186.

karşılaşması durumunda tıpkı bir insanın “uf” demesi gibi açık telaffuz edilmesi gerektiğini şu örnekler ile açıklamıştır.³⁷⁹ “لَا تَخَفْ وَلَا”³⁸⁰ “تَأْتَفُ مَا”³⁸¹

İster aynı kelimde olsun ister farklı kelimelerde olsun ف (fâ) harfinin tekrar etmesi durumunda ise açık telaffuz edilmesi gerektiğini şu örnekler ile açıklamıştır:³⁸² “يُخَفُّ”³⁸³ “وَلَيْسَ تَعَفُّفٌ”³⁸⁴ “تَعْرِفُ فِي”³⁸⁵ Sonrasında ا (elif) bulunduğu ف (fâ)’nın ince okunması gerektiğini de ifade etmiştir.³⁸⁶

İbnü’l-Cezerî *Neşr*’de ف (fâ) harfi için; 15. mahreçten olduğunu; alt dudakın batnına/içine ve üst ön dişlerin ucundan çıktığını tarif etmiştir. İbnü’l-Cezerî ف (fâ) harfinin “el-hurûfu’ş-şefviyye/ الحروف الشفوية” şeklinde isimlendirilen gruba dahil olduğu bilgisini vermiştir.³⁸⁷

İbnü’l-Cezerî *Temhîd*’de و (vâv) harfinin; ب (bâ) ve م (mîm) ile aynı mahrece sahip olduğunu, 12. mahreçten ve dudaklardan çıkararak telaffuz edildiğini tarif etmiştir.³⁸⁸ Eserde و (vâv) harfinin; cehr, rihvet, infitâh, istifâle, şiddet ve rihvet arası (beyniyye) sıfatlarına sahip olduğu da bu başlık altında zikredilmiştir.³⁸⁹ İbnü’l-Cezerî; و (vâv) harfinin birtakım sebepler çerçevesinde açıkça/net bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini eserinde ifade etmiştir. Bu sebepleri ve örneklerini maddeler halinde şöyle izah edebiliriz:³⁹⁰

1. و (vâv) harfinin dammeli veya kesralı geldiği durumlarda و (vâv)’ın diğer lafızlara karışmaması ve lafzın hakkının tam olarak verilmesi için, hem kendisinin

---

³⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 186.

³⁸⁰ A’râf, 7/117.

³⁸¹ Ankebût, 29/33.

³⁸² İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 186.

³⁸³ Bakara, 2/86.

³⁸⁴ Nur, 24/33.

³⁸⁵ Hac, 22/72.

³⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 186.

³⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

³⁸⁸ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 194.

³⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

³⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

hem harekesinin net bir şekilde okunması gerektiği,³⁹¹ örneğin: “تَفَاوُتٍ”³⁹² وُجُوهٌ”³⁹³ örneğin: “وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ”³⁹⁴ وَاَلْكَلَّ وَجْهَةً”³⁹⁵

2. (vâv) harfinin yine و (vâv) harfi ile karşılaşması durumunun, telaffuza ağır gelmesi sebebiyle و (vâv)’in beyân (açık) ile okunması gerektiği,³⁹⁶ örneğin: “وُورِي”³⁹⁷

3. (vâv) sâkin olup, öncesi mazmûm olduğunda (yani vâv med harfi iken) ve sonrasında yine و (vâv) gelmesi halinde; idğâma girmesinden korkulması sebebiyle hepsinin beyân (açık) ile okunması gerektiği,³⁹⁸ örneğin: “أَمَّنُوا وَعَمَلُوا”³⁹⁹ “وَقَاتَلُوا وَقَاتَلُوا”⁴⁰⁰ Ancak sâkin و (vâv)’in öncesinin meftûh olması durumunda idğâm gerektiğini ve ortaya çıkacak teşdîdin beyânının lüzumunu ifade etmiştir. Örneğin: “اتَّقُوا وَاْمَنُوا ثُمَّ اتَّقُوا وَاَحْسِنُوا”⁴⁰¹

5. (vâv) harfinin şeddeli gelmesi durumunda, telaffuzun dilde geveleme veya rihvet gibi olmaması için harfin kuvvetle teşdîdinin net olarak telaffuz edilmesi gerektiği;⁴⁰² örneğin: “عَدُوًّا”⁴⁰³ وَاَفْوَضُ”⁴⁰⁴ “لَوْ وَا”⁴⁰⁵

Müellif *Neşr* isimli eserinde harflerin mahreçleri bâbında و (vâv) harfinin, ب (bâ) ve م (mîm) harfi ile beraber 16. mahreçten olduğunu ve dudaklardan yapışarak telaffuz edilmeleri sebebiyle “el-hurûfu’ş-şefehiyye/ الحروف الشفوية” ve “el-hurûfu’ş-şefehiyye/ الحروف الشفهية” kavramları ile isimlendirildiğini bildirmiştir.⁴⁰⁶

³⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

³⁹² Âl-i İmrân, 3/106.

³⁹³ Mülk, 67/3.

³⁹⁴ Bakara, 2/237.

³⁹⁵ Bakara, 2/148.

³⁹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

³⁹⁷ A’râf, 7/20.

³⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

³⁹⁹ Bakara, 2/25.

⁴⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/195.

⁴⁰¹ Mâide, 5/93.

⁴⁰² İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 195.

⁴⁰³ Münâfikûn, 63/5.

⁴⁰⁴ Mü’min, 40/44.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/97.

⁴⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de م (mîm) harfinin; ağız mahreçlerinin 12.si olduğunu zikrederek ب (bâ) ile aynı mahrece sahip olduklarını da beyân etmiştir. Müellif mahreçleri bir olması sebebiyle م (mîm) harfini ب (bâ) ile kardeş olarak tarif etmiştir.⁴⁰⁷

İbnü'l-Cezerî; aynı eserinde م (mîm)'deki ğunne ve nefes akışı olmasaydı bu harfin ب (bâ) olacağını, yalnızca ğunne ve nefes akışının iki harfi birbirinden ayırdığını ifade etmiştir. م (mîm) harfinin aynı zamanda ن (nûn)'un kardeşi olduğunu, ğunne sebebiyle her iki harfin de hayşumdan çıktığını aynı zamanda her ikisinde de cehr sıfatı bulunduğunu ve bu sebeple Arapların iki harfi değiştirip birbirlerinin yerine telaffuz ettiklerini örnekler eşliğinde açıklamıştır.⁴⁰⁸ “غين” (ġîn) ve “غيم” (ġîm) gibi. Ğunne ise şöyle değiştirerek telaffuz ettiklerini dile getirmiştir: “الندى و المدى”⁴⁰⁹

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de م (mîm) harfinin mahreci ve mîm-i sâkineyi ayrı bölümler altında ele almayı tercih etmiştir. Mîm-i sâkine için birtakım uyarılarda bulunmuştur. م (mîm) harfinin sâkin olup sonrasında ise و (vâv) veya ف (fâ) harflerinden birinin gelmesi durumunda izhârının gerekli olacağını açıklayarak şu örnekleri vermiştir:⁴¹⁰ “هُمُ فِيهَا”⁴¹¹، “وَيَمُدُّهُمْ فِي”⁴¹²، “وَعَدُّهُمْ وَمَا”⁴¹³ İbnü'l-Cezerî م (mîm) harfinin sonrasında ا (elif) gelmesi durumunda ise م (mîm)'in ince olarak telaffuz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁴

İbnü'l-Cezerî م (mîm) harfinin sâkin olup sonrasında ise ب (bâ) harfinin gelmesi durumunda ehl-i edâ arasında birtakım ihtilafların mevcut olduğunu dile getirmiştir. Bu ihtilafların üç şekilde karşımıza çıktığını aktararak م (mîm) harfini izhar edenler, م (mîm) harfini ihfâ edenler ve م (mîm) harfini idġâm edenlerin

---

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 190.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 190.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 190.

⁴¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 190.

⁴¹¹ Bakara, 2/39.

⁴¹² Bakara, 2/15.

⁴¹³ İsrâ, 17/64.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 192.

bulduğunu; bir topluluğun ise burada م (mîm)'in ihfâsına gittiğini ifade etmiştir.⁴¹⁵

İbnü'l-Cezerî ise; hocası İbnü'l-Cündî'den nakille ب (bâ)'ya uğrayan mîm-i sâkine üzerinde ihtilaf bulunduğunu ancak ister aslî sükûn olsun; (أَمْ بِظَاهِرٍ)⁴¹⁶ ister arızî sükûn (يُعْتَصِمُ بِاللَّهِ)⁴¹⁷ olsun her iki durumda da sahîh olanın mîmin ihfâsı olduğu şeklinde kendi görüşünü ifade etmiştir.⁴¹⁸

Müellif *Neşr*'de harflerin mahreçleri bâbında م (mîm) harfi için; ب (bâ) ve و (vâv) harfi ile beraber 16. mahreçten olduğunu ve dudakların yapışarak telaffuz edilmesinden ötürü “el-hurûfu's-şefeviyye/ الحروف الشفوية” ve “el-hurûfu's-şefehiyye/ الحروف الشفهية” kavramları ile isimlendirildiğini bildirmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî; 17. mahreç için hayşum ve hayşumun da ğunne için olduğunu söyleyerek ن (nûn) ve م (mîm) harflerini tarif etmiştir.⁴¹⁹

Temhîd'de İbnü'l-Cezerî, ب (bâ) harfinin, ağız mahreçlerinin 12.si olduğunu, ayrıca ب (bâ)'nın dudakların yapışması ile telaffuz edildiğini zikretmiştir.⁴²⁰ İbnü'l-Cezerî; ب (bâ) harfi iki kelimedede olur ve birincisi sâkin gelirse idğâm yapıldığını; “فَاضْرِبْ بِهِ”⁴²¹ örneği ile ifade etmiştir. ب (bâ) harfinin sâkin olması ve sonrasında ف (fâ) ya da م (mîm) harfi ile karşılaşması durumunda, burada izhâr ve idğâmın caiz olduğunu, idğâm olmasının sebebinin harflerin mahreçlerinin yakınlığından kaynaklandığını şu örneklerle aktarmıştır:⁴²² “أَوْ”⁴²³ “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا”⁴²⁴ Harekeli ب (bâ) harfinin yine ب (bâ) harfi ile karşılaşması durumunda ise hepsinin; lafızda yakınlık olması sebebiyle idğâmdan korkulduğu için ince, tane

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 191.

⁴¹⁶ Ra'd, 13/33.

⁴¹⁷ Âl-i İmrân, 3/101.

⁴¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 192.

⁴¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

⁴²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 152.

⁴²¹ Sâd, 38/44.

⁴²² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 152.

⁴²³ Hûd, 11/42.

⁴²⁴ Müellifin Nisâ suresi 74. âyet-i kerimesinden vermiş olduğu bu idğâm örneği Ebû Amr, Hamza ve Kisâi kıraatlerine istinadendir. Âsım kıraatinde ise sâkin ب (bâ)'dan sonra م (mîm) gelmesi halinde Hûd suresi 42. âyet-i kerimede “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا” örneği bu tür idğâma işaret etmektedir.

tane okunması gerektiğini vurgulamıştır.⁴²⁵ Örneğin: “حَبَّبَ إِلَيْكُمُ”⁴²⁶ “سَبَّأً”⁴²⁷ “الْكِتَابَ”⁴²⁸

İbnü'l-Cezerî; ب (bâ) harfî sâkin olursa ister lazîmî ister arızî sükûn olsun özellikle sonrasında و (vâv) harfî geldiğinde okuyucunun ب (bâ)'nın inceliğini ve kalkalesini ortaya çıkarması gerektiğini zikretmiştir.⁴²⁹ Örneğin: “رَبُّوهُ”⁴³⁰ “عَبْرَةٌ”⁴³¹ “حَسِبَ”⁴³² “لَهَبٍ”⁴³³ “الْكِتَابَ”⁴³⁴ “الْحِسَابِ”⁴³⁵ “فَأَنْصَبَ”⁴³⁶ Ârız ise: “حَسِبَ”⁴³⁷

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de kurrânın çoğunluğunun ب (bâ) harfinin lafzında şiddete yöneldiklerini, bunu yaparken de sınırından çıkardıklarını, lafza kalınlık kattıklarını bildirmiştir. Ayrıca ب (bâ) harfinin tatbikinde lafzın inceliğini korurken imâle edilmemesine de özen gösterilmesi hakkında uyarılarda bulunmuş, Mağrib ehlinin çoğunun böyle yaptığını eserinde aktarmıştır.⁴³⁷

2.15. On yedinci Mahreç: Geniz/el-Hayşûm (الخيشوم)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de hayşûm mahrecini on yedinci mahreç olarak kabul etmiştir ve nûn (ن) ile birlikte sâkin mîmde (م) ğunnenin meydana geldiğini belirtmiştir. Müellif sâhîh olan görüşe göre bu iki harfin mahrecinin ihfâ ve idğâm halinde ğunne ile birlikte kendi aslî olan mahreçlerinden hayşuma dönüştüğünü zikretmiştir. Nasıl ki harf-i meddin mahreci kendi mahreçlerinden cevfe dönüşüyorsa bu harflerde de durumun böyle olduğunu izah etmiştir. Sîbeveyh'in “*Nûn-i sâkinenin mahreci, harekeli olan nûn mahrecindedir.*” sözünü naklederek Sîbeveyh'in burada izhâr edilen nûn'u kastettiğini dile getirmiştir.⁴³⁸

⁴²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 153.

⁴²⁶ Kehf, 18/84.

⁴²⁷ Hucurât, 49/7.

⁴²⁸ Bakara, 2/176.

⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 153.

⁴³⁰ Mü'minûn, 23/50.

⁴³¹ Yusuf, 12/111.

⁴³² İnşirâh, 94/7.

⁴³³ Bakara, 2/202.

⁴³⁴ Bakara, 2/113.

⁴³⁵ Tebbet, 111/3.

⁴³⁶ Muhammed, 47/29.

⁴³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 153.

⁴³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de ise geniz/el-hayşûm (الخيشوم) konusunu nûn-i sâkinenin hükümleri başlığı altında ve mîm-i sâkine kaidelerinin altında aktarmıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de hayşumun ğunne sıfatının mahreci olduğunu bildirmiştir.⁴³⁹ Nûn-i sâkinenin hükümlerini ve harflerin sıfatlarını ayrı bir başlık altında ele alacağımızdan burada bu bilgiler ile yetinmeyi uygun görmekteyiz.

3. Harflerin Sıfatlarının Mukayeseli Analizi

3.1. "Elkâbü'l-Hurûf" Sınırlandırması ve Mukayesesi

Sıfat sözlükte; bir şeyin hali/durumu, nişan/alamet, siyah ve beyaz gibi birbirinden farklılık arz eden şeye denir.⁴⁴⁰ Terim olarak ise Mekkî b. Ebî Tâlib sıfat ve lakapların tarifini; Allah'ın (c.c) harflerin tabiatlarında yarattığı özellikler olarak beyan etmiştir.⁴⁴¹

Harflerin sıfatları hakkındaki ilk bilgileri İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde sık sık atıfta bulunduğu Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn* isimli eserinde görmekteyiz. Halîl b. Ahmed harflerin mahreçlerini, çıktıkları yere nispet etmiştir. Harflerin mahreçlerini halkıyye, leheviyye, şecriyye, eseliyye, nıt'ıyye, liseviyye, zelkiyye, şefeviyye/şefehiyye ve hevâiyye olarak isimlendirmiştir.⁴⁴²

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de Halîl b. Ahmed'in isimlendirmesinden farklı olarak sıfat kavramını kullanmak yerine "elkâbü'l-hurûf" başlığı ile bu on sınıfı açıklamıştır.⁴⁴³

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'in ilerleyen bölümlerinde ise "Harflerin Sıfat ve İletleri" başlığı altında otuz dört sıfatı manalarıyla birlikte ele almıştır. Bu sıfatlar mehmûse, mechûre, hurûfu'ş-şedide, hurûfu'r-rihve, hurûfu'z-zevâid, hurûfu'l-müzebzebe, hurûfu'l-asliyye, hurûfu'l-itbâk, hurûfu'l-münfetiha, hurûfu'l-isti'lâ, hurûfu'l-müstefîle, hurûfu's-safir, hurûfu'l-kalkale, hurûfu'l-ibdâl, hurûfu'l-med

⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 127.

⁴⁴⁰ Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 9/357.

⁴⁴¹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, (Dâru Ammar, 1996), 115.

⁴⁴² Halil b. Ahmed, 1/58.

⁴⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100-103.

ve'l-lîn, hurûfu'l-lîn (harfâ'l-lîn), hurûfu'l-hevâiyye, hurûfu'l-hafiyye, hurûfu'l-
'ille, hurûfu't-tefhîm, hurûfu'l-imâle, hurûfu'l-müşrabe, harfu'l-mükerrer, harfâ'l-
ğunne, harfâ'l-inhirâf, harfu'l-cersiyy, harfu'l-müstetîl, harfu'l-mütefeşşiy, hurûfu'l-musmete, hurûfu'l-müzleka, hurûfu's-sutm (summ), harfu'l-mehtûf, harfu'r-râci' ve harfu'l-muttasıldır.⁴⁴⁴

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise harflerin sıfatları başlığı altında; birbirlerine zıt olan sıfatları beraber, zıtları bulunmayan sıfatları ise müstakil olarak ele almıştır. Bu sıralamayı mechûre-mehmûse, rihve-şedîde-mütevassıta, müstefîle-müsta'liye, münfetiha-muntabika (mutbeka), safîr, kalkale, med (cevfiyye, hevâiyye), hurûfu'l-hafiyye, lîn, harfâ'l-inhirâf, harfâ'l-ğunne, mükerrer, tefeşşî ve müstetîl şeklinde sunmuştur.⁴⁴⁵ İbnü'l-Cezerî'nin sıfatları başlıklandırırken kullandığı isimlendirmeler ve ele almış olduğu sıfatların içerik, kavram ve sayıları bakımından iki eser arasında farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de "Elkâbü'l-Hurûf" bölümünde ele aldığı; halkiyye, leheviyye, şecriyye, eseliyye, nit'iyye, liseviyye, zelekıyye, şefeviyye/şefehiyye ve hevâiyye sıfatlarını *Neşr*'de "Harflerin Mahreçleri" bölümünde zikretmesi dikkatleri celbetmektedir. *Temhîd*'de "Harflerin Sıfat ve İletleri" başlığı altında sıralanan otuz dört sıfat *Neşr*'e nazaran sayı bakımından çok daha fazladır. Mukayese esnasında *Temhîd*'deki sıralamayı göz önünde bulundurarak konuyu detaylandırmanın, bu bağlamda daha anlaşılır olacağı kanaatindeyiz.

3.2. Hurûfü'l-Halkiyye (الحروف الحلقية)

Bu bahiste zikredilen harfler, çıkış yerlerinin boğaza nispet edilmesinden ötürü, "boğaza ait" manasına gelen "halkiyye" terimi ile ifade edilmiştir. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de bu bölüm altında hurûfü'l-halkiyye için altı harf zikretmiştir. Bunlar; hemze (أ), hâ (هـ), hâ (ح), ayn (ع), hâ (خ) ve gayn (غ) harfleridir. Müellif, Halîl b. Ahmed'in boğaz harflerine elifi dahil etmediğinin altını çizmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 103-134.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202-205.

⁴⁴⁶ Müellifin hurûfü'l-halkiyye bahsinde, özellikle Halîl b. Ahmed'in elifi boğaz harflerinden saymadığının altını çizmesinin sebebi; kendisinin *Temhîd*'de Sîbeveyh'in görüşünü esas almış olması ve elifin mahrecini aksa'l-halktan saymış olmasından dolayıdır. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 196.

3.3. Hurûfü'l-Leheviyye (الحروف اللهوية)

Müellif “leheviyye” şeklinde bir isimlendirmenin sebebinin küçük dil bölgesine işaret edilmesi olduğunu bildirmiştir. Bu bölgeden iki harf çıkar. Bunlar; ق (kâf) ve ك (kâf) harfleridir. Bu iki harf ağız ve boğaz arasında bulunan küçük dil bölgesinden çıktığı için bölgeye nispetle leheviyye denilmiştir. İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ق (kâf) harfi için Şüreyh'in (ö. 476/1084) şu sözüne yer vermiştir: “*Onun ق (kâf) mahreci boğazı ve ح (hâ) mahrecini takip eden küçük dildendir.*”⁴⁴⁷

3.4. Hurûfü'ş-Şecriyye (الحروف الشجرية)

İbnü'l-Cezerî'nin Halîl b. Ahmed'den naklettiğine göre “eş-şeceru” ağzın açık yeridir.⁴⁴⁸ Bu bölgeden çıkan harf sayısı üçtür. Bu harfler; ج (cîm), ش (şîn) ve ض (dâd) harfleridir. Ağzın açık yerine dayanması sebebi ile bu harflere hurûfü'ş-şecriyye denilmiştir.⁴⁴⁹

İbnü'l-Cezerî hurûfü'ş-şecriyye harflerini *Temhîd*'de zikrederken herhangi bir ihtilafa yer vermediği görülmektedir. *Neşr*'de ise el-Mehdevî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: “*ش (şîn), ك (kâf) 'i takip eder. ج (cîm) ve ي (yâ) harflerinin ikisi س (sîn) 'i takip eder.*” ج (cîm), ش (şîn) ve ي (yâ) harflerinin “el-hurûfu'ş-şecriyye/ الحروف الشجرية” olarak isimlendirilen gruba dahil olduğunu bildirmiştir.⁴⁵⁰ ي (yâ) harfi *Temhîd*'de hurûfü'ş-şecriyye harflerinin arasında sayılmaz iken *Neşr*'de ise bu harflerin arasında zikredilmesi önemli bir ayrıntıdır.

Müellifin bu mevzudaki görüşünün *Neşr*'de değiştiğini ve bunun sebeplerini “Harflerin Mahreçleri” bölümünde izah etmemizden ötürü bu bilgi ile yetinmeyi uygun görüyoruz. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 100.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

⁴⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/58.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 101-102.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr* 1/200.

3.5. Hurûfü'l-Eseliyye (الحروف الأسلية)

Bu bölgeden çıkan harf sayısı üçtür. Bu harfler; sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harfleridir. Hurûfü'l-eseliyye denilmesinin sebebi ise bu harflerin dil ucunun sivri yerine nispet edilmeleridir.⁴⁵¹

3.6. Hurûfü'n-Nit'iyye (الحروف النطعية)

Bu bölgeden çıkan harf sayısı üçtür. Bu harfler; tâ (ت), dâl (د) ve tâ (ط) harfleridir. Dil ucu ile üst ön dişlerin damak yönüne yükselen köklerinden çıkmaları sebebi ile bu şekilde isimlendirilmişlerdir.⁴⁵²

3.7. Hurûfü'l-Liseviyye (الحروف اللثوية)

Bu bölgeden çıkan harf sayısı üçtür. Bu harfler; sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ) harfleridir. Dil ucunun, üst ön dişlerin diş etlerine dayanması sebebi ile bu şekilde isimlendirilmişlerdir.⁴⁵³

3.8. Hurûfü'z-Zelkiyye (الحروف الذلقية)

Bu bölgeden çıkan harf sayısı üçtür. Bu harfler; râ (ر), lâ (ل) ve nûn (ن) harfleridir. İbnü'l-Cezerî bu isimlendirmeyi, Halîl b. Ahmed'in yaptığını *Temhîd*'de zikretmektedir. Zelkiyye denilmesinin sebebi ise bu harflerin dil ucuna nispet edilmeleridir. İbnü'l-Cezerî, Halîl b. Ahmed'in bu harflere fâ (ف), bâ (ب) ve mîm (م) harflerini de eklediğini nakletmektedir.⁴⁵⁴ Mekkî b. Ebû Tâlib de, *Kitâbü'l-'Ayn*'in bazı nüshalarında Halîl b. Ahmed'in bu üç harfe eklemelerde bulunduğunu tespit ettiğini zikretmiştir. Mekkî b. Ebû Tâlib bu harf sıralamasını ise “فر من لب” olarak sunmuştur.⁴⁵⁵

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de bu isimlendirmeyi Halîl b. Ahmed'e dayandırmış fakat *Neşr* ve *Temhîd*'de yalnızca râ (ر), lâ (ل) ve nûn (ن) harflerini zikretmiştir.

⁴⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 102; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

⁴⁵² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 102; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/200.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 102; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

⁴⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 102.

⁴⁵⁵ Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 140-141.

Halîl b. Ahmed'in eklemiş olduğu ف (fâ), ب (bâ) ve م (mîm) harflerini hurûfu'z-zelkiyyeden saymamıştır.

3.9. Hurûfü'ş-Şefehiyye (الحروف الشفهية)

İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de bu harfleri üç adet olarak zikrettiği görölmektedir. Bu üç harf; ف (fâ), ب (bâ) ve م (mîm) harfleridir. Mahreçleri olan iki dudağın arasına⁴⁵⁶ nispet edilmelerinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴⁵⁷ İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de şefeh harflerini ف (fâ), ب (bâ) ve م (mîm) olarak zikrederken *Neşr*'de ise و (vâv) harfini de şefeh olarak ifade etmiştir. Müellif *Neşr*'de و (vâv) harfinin de dudakların yapışarak telaffuz edilmesi sebebiyle “el-hurûfu'ş-şefehiyye/ الحروف الشفهية” ve “el-hurûfu'ş-şefehiyye/ الحروف الشفهية” kavramları ile isimlendirildiğini bildirmiştir.⁴⁵⁸

3.10. Hurûfü'l-Cevfiyye/Hevaiyye (الحروف الجوفية / الهوائية)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de cevfi için و (vâv), ا (elif) ve ى (yâ) harflerini zikretmiştir. Böyle isimlendirilmelerinin sebebinin cevfin mahreçlerin inkıtaya uğradığı son yer olduğunu ifade etmiştir. Halîl b. Ahmed'in ise cevfi harflerine bir de hemzeyi eklediğini çünkü onun mahrecinin göğüsten, göğüsün de cevfi bitişik olduğunu beyan etmiştir. Halîl b. Ahmed'e göre hemzenin mahreci cevfi, ه (hâ)'nın mahreci ise ح (hâ) ve ع (ayn) harfinin mahrecidir. Yani bu üç harfin mahreci aynıdır. Ayrıca bu harfler aksa'l-hurûftur.⁴⁵⁹

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de ise; ا (elif)'in mahreci olan cevfi 1. mahreç olarak belirtmiş ve ا (elif) ile birlikte öncesi dammeli sâkin و (vâv) ve öncesi kesralı sâkin ى (ya)'yı da cevfi harflerine eklemiştir. Bu harflerin med ve lîn harfleri olarak ayrıca “el-hurûfu'l-hevaiyye/ الحروف الهوائية” ve “el-hurûfu'l-cevfiyye/ الحروف الجوفية” olarak isimlendirildiğini; ا (elif) için Halîl b. Ahmed'in “*Bu harfin çıkış yerinin son*

⁴⁵⁶ Müellif bu ibareyi eserinde “بين الشفتين” ile ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 103.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 103.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/201.

⁴⁵⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 1/57.

noktası olması hasebiyle ' (elif) 'in mahrecini cevfe nisbet edebiliriz.” dediğini aktarmıştır.⁴⁶⁰

4. Harflerin Sıfatları ve İletlerinin Mukayeseli Analizi

4.1. Hurûfü'l-Mehmûse (الحروف المهموسة)

İbnü'l-Cezerî hems harflerinin on adet olduğunu ve şu sözde toplandığını ifade etmiştir:⁴⁶¹ “سَكَتَ فَحَتَّهٗ شَخْصٌ”⁴⁶² “Mehmûse” sıfatının manasını; “Çıkışı esnasında harfin kendisinin ve harfe itimadın zayıflığından ötürü nefesin akması.” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁶³

Hems sıfatıyla isimlendirilmelerinin sebebinin ise hemsin; zayıf ve gizli sesi manasına geldiğini *Temhîd*'de zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî buna örnek olarak Kur'ân-ı Kerîm'de Tâhâ Sûresi'nde "çok hafif ses" anlamına gelen “تسمع الا همسا”⁴⁶⁴ âyetinin geçtiğini ve ayakların çıkardığı hafif sese “هو حس الأقدام” denildiğini yine bu eserde beyan eder iken *Neşr*'de ise bu tarz örneklere rastlanılmamaktadır.⁴⁶⁵

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de hems harflerinin kuvvetçe birbirlerinden farklı olduklarını ifade etmiştir. Örneğin; ص (sâd) ve خ (hâ) harfleri diğerlerinden daha kuvvetlidir. Çünkü ص (sâd) harfinde ıtâk, safir ve isti'lâ bulunur ve bunlar kuvvetli sıfatlardandır. خ (hâ) harfinde ise isti'lâ olduğundan dolayı diğer hems harflerinden kuvvetlidir.⁴⁶⁶

---

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/199.

⁴⁶¹ İlk dönem dil alimlerinden itibaren hangi sıfatın hangi harflerde bulunduğunu hatırlamanın kalıcı olması niyetiyle böyle bir uygulama görülmektedir. Harfler ezberlenmesi kolay olacak şekilde kelime gruplarının arasına dahil edilmiş ve o sıfatın hangi harflerde olduğunu anımsamak pratik bir hale gelmiştir.

⁴⁶² Bu harflerin birleşimini farklı şekillerde bir araya getirenlerin olduğu da kaynaklarda görülmektedir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 116; Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 107.

⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 104; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁶⁴ et-Tâhâ, 20/108.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 105.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 104-105; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

4.2. Hurûfü'l-Mechûre (الحروف المجهورة)

Müellif cehr harflerinin; hems harfleri dışında kalan 19 harf olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁷ İbnü'l-Cezerî bu sıfatı; “*Harfin telaffuzu esnasında nefesin tutulup akmaması*” şeklinde tarif etmiştir. Cehr olarak isimlendirilmesinin sebebini ise kuvvetli ve şiddetli bir ses olarak izah etmiştir. Müellif cehrin sıfat-ı kaviyye olmasından dolayı harfin mahrecine itimad olduğunu ve nefesin akmadığını ifade etmiştir.⁴⁶⁸

4.3. Hurûfü'ş-Şedîde (الحروف الشديدة)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de her sıfatı ayrı bir başlık altında ele alırken, *Neşr*'de ise zıddı olan sıfatları bir arada zikretmeyi tercih etmiştir. Binaenaleyh *Neşr*'de şiddet sıfatı ile beraber aynı başlıkta rihvet ve mütevassıta sıfatları da işlenmiştir. Bundan kaynaklı olsa gerek *Temhîd*'de şiddet sıfatı çok daha detaylı bir şekilde örneklerle açıklanırken, *Neşr*'de ise yalnızca sıfatın tarifi ve bu sıfatı haiz harflerin zikri ile yetinilmiştir. Müellif şiddet harflerinin 8 adet olduğunu her iki eserinde de ifade ederken harfleri topladığı terkîblerin *Temhîd*'de (أجدت قطب)⁴⁶⁹ *Neşr*'de ise daha yaygın bir kullanım olan (أجد قط بكت)⁴⁷⁰ şeklinde sıralanışlarının farklılaştığını görmekteyiz.⁴⁷¹

Müellif şiddet sıfatının tanımını; harfin telaffuzu esnasında mahreçteki şiddetlenmeden dolayı,⁴⁷² sesin çıkmaması ve nefesin akmaması şeklinde

---

⁴⁶⁷ Cehr harfleri, hems harfleri dışında kalan şu 19 harftir: (ء، الف، ع، غ، ق، ج، ي، ض، ل، ن، ر، ط، د). Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Mısır, 1988), 4/434; Ayrıca cehr harfleri şu ibarede toplanmışlardır: (ظُّ قَوْ (رَبَضْنَ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ). Necmettin Muhammed b. el-Hasan Radî Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiye İbn Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan, Muhammed ez-Zefzâf ve Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1975), 3/259.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 105; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁷¹ Bu harfleri (أجدت قطب), (أجدت قطب) sözleri ile bir araya getirenler de vardır. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 117; Râzî Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir, *Muhtârü's-sihâh* (Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 625; Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullah b. Abdilmü'min b. el-Vâsıtî İbnü'l-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kirâ'ati'l-'aşr*, thk. Halid el-Meşhedânî, (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti't-diniyye, 2004), 1/168; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 105.

⁴⁷² Müellif bu tanım için eserinde “اشتد” ibaresini kullanmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

yapmıştır.⁴⁷³ İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de şiddet sıfatlı harflerin kuvvet itibarıyla birbirlerinden üstün olduklarını zikretmiş ve en kuvvetli harf olarak da ط (tâ) harfini işaret etmiştir.⁴⁷⁴ Çünkü ط (tâ) harfinde cehr, şiddet, itbâk ve isti'lâ sıfatlarının tamamı toplanmıştır. Cehr, şiddet, itbâk, isti'lâ ve safir kuvvet alametlerindedir. Hems, rihvet ve hafâ ise zayıflık alametlerindedir.⁴⁷⁵

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de şiddet sıfatı için gerekli açıklamalarda bulunduktan sonra şiddet harflerinin telaffuzu esnasında nefesin akmadığını şöyle ifade etmiştir:⁴⁷⁶ “Şayet sen أَثَّ، أَجَّ desen cîm (ج) ve tâ (ت) ile birlikte nefes akmaz, bu harflerin kardeşlerinde de durum böyledir.”⁴⁷⁷

4.4. Hurûfu'r-Rihve (الحروف الرخوة)/ Beyne's-Şedîd ve'r-Rihve (بين الشديد والرخوة)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de rihvet sıfatını, şiddet sıfatının zıddı olarak tarif etmiştir. *Temhîd*'de ise; harfin telaffuz esnasında mahrece itimadın zayıf olmasından dolayı, ses ve nefesin⁴⁷⁸ birlikte akması olarak ifade etmiştir. Müellif *Temhîd*'de rihvet harflerinin; şiddet harfleri dışında kalan on üç harf⁴⁷⁹ olduğunu ve bu ikisi dışında kalanların ise (لم يرونا) harfleri olduğunu zikretmiştir. Bu sıfat rihvet ismi ile lakaplanmıştır. Çünkü; rihvet lîndir. Lîn'in zıddı ise şiddettir. Harfte; zayıf sıfatlardan biri bulunursa, o harf zayıf olur. Zayıf sıfatlar toplanırsa harf daha

⁴⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

⁴⁷⁴ Şiddet sıfatlı harfler kuvvet yönünden birbirlerinden farklılık arz ederler. Cehr ve itbâk sıfatlarının toplandığı harf ise en üstünüdür ve bu da ط (tâ) harfidir. Muhammed Mekkî Nasr Cüreysi, *Nihaytü'l-kavli'l-müfîd fi ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 48.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106.

⁴⁷⁶ Benzer bir açıklamaya Sîbeveyh'in ifadelerinde de rastlamak mümkündür. “Şayet sen الحَجَّ desen ve sesini uzatmaya çalışsan yine de burada ses akmaz.” Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/434.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106; Aslında bu harflerin harekeli hallerinde de şiddet sıfatı mevcuttur. Zaten lâzım sıfatlar harften ayrılmayan ve yapısında mevcut olan sıfatlardır. Fakat bu sıfat, harfi sâkin olarak telaffuz ederken daha belirgin olmaktadır. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 12.Baskı, 116.

⁴⁷⁸ Sîbeveyh bu sıfat için “Dilersen harfin sesini akıtabilirsin.” sözüyle rihvet sıfatında nefesten ziyade sesi ön planda tutmuştur. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/435. Mekkî ise nefes ve sesin birlikte akıcı olduğunu ifade etmiştir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 119. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de Mekkî ile aynı yolu izlemiş ve rihvet sıfatı için ses ve nefesin birlikte aktıklarını zikretmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 107.

⁴⁷⁹ Rihvet harfleri; (ها، ح، غ، خ، ش، ض، ص، س، ز، ط، ث، ذ، ف) olmak üzere on üç harftir. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/434-435. Mekkî bu harfleri şu sözlerde toplamıştır: (ظعش، زحف، صه، ضس، ثخذ). Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 118-119. Dâni ise; (حظ، شص، هز، ضغت، فذ، خس) kelimelerinde toplamıştır. Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 106.

da zayıf olur tıpkı hâ (هـ) harfinde olduğu gibi. Müellif *Temhîd*'de rihvet sıfatı ile ilgili gerekli açıklamayı yaptıktan sonra şu sözleri ile örnek vermiştir: “*Şayet sen أشن, أثن dersen, bu ikisi ile birlikte ses ve nefes akar, bu harflerin kardeşlerinde de durum böyledir.*”⁴⁸⁰

Neşr'de bu başlık altında; “rihvet-i mechûre” ve “şedîde-i mechûre”⁴⁸¹ kavramlarından söz edildiğini ve bu kavramların *Temhîd*'de bulunmayan kavramlar olduğunu görmek mümkündür.⁴⁸² İbnü'l-Cezerî bu kavramları açıklamamış, hangi harflerden oluştuklarını söylemekle yetinmiştir. Rihvet-i mechûre harfleri gayn (غ), dâd (ض), zâ (ظ), zâ (ذ) ve râ (ر) olmak üzere 5 tanedir. Şedîde-i mechûre harfleri ise 6 tanedir ve şu sözde toplanmışlardır: (طَبَقَّ أَجَدَّ)⁴⁸³

Şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında kalan sıfat için İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de “beyne's-ş-şedîd ve'r-rihve” (بين الشديد و الرخوة), *Neşr*'de ise; “mütevassita” (المتوسطة) ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸⁴ Müellif *Temhîd*'de bu harfleri (لم يرونا) olarak, *Neşr*'de ise (لن عمر) sözünde toplayarak ifade etmiştir. Mekkî (لن عمر) harflerine (ا, ي, و) harflerini eklemiş ve (لم يرونا) sözünde toplamıştır.⁴⁸⁵ Dâni ise bu sıfatın harflerini (لم نرع) sözünde toplamıştır.⁴⁸⁶ İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd* adlı eserinde Mekkî'yi, *Neşr* isimli eserinde ise Dâni'yi referans aldığı görülmektedir.

4.5. Hurûfu'z-Zevâid (الحروف الزوائد)

Müellif *Temhîd*'de harflerin sıfatları başlığı altında “hurûfu'z zevâid”e de yer vermiştir. Fakat *Neşr*'de sıfatlar başlığı altında böyle bir sığata yer

⁴⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 107.

⁴⁸¹ Bu harflerde nefes hiç akmaz. Harfleri 6 tanedir ve bu harfler hemze ile kalkale harfleridir. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2019), 203.

⁴⁸² Nefes, sesin kaynağıdır. Ses de nefese bağlıdır. Bundan dolayı rihvet harflerinde ses ve nefes birlikte akar. Rihvet-i mechûrede üçte iki ses, üçte bir de nefes bulunur. Böylece sesin kuvveti ve nefesin zayıflığı birleşir. Cehr güçlü sıfatlardan, rihvet ise zayıf sıfatlardandır. Hems zayıf, beyniyye ise şiddete yakın bir sıfattır. Rihvet-i mechûrede daha ağır basan sıfat da rihvettir. Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî Zekerîyyâ el-Ensârî, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezerî fi 'ilmi tecvîd*, thk. Ebu'l-Hasen Yahya ez-Zeyn el-Kerevî, (Şam: Tevzi'ü'l-Mektebeti'l-Gazzâlî, 1417/1996), 48-49.

⁴⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 117.

⁴⁸⁶ Dâni, *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 108.

verilmemiştir. Zevâid harfleri on tanedir ve şu sözde toplanmıştır: (اليوم تنسأه) “Zevâid” olarak isimlendirilmesinin sebebi Arap dilinde bu on harf dışında, isimde veya fiilde başka herhangi bir zâid harfin girememesidir. Zâid harfler fiilde üç harfe kadar çıkar. Örnek olarak “انكسر”, “استبشر” fiillerinin ilkinde; hemze ve nûn, ikinci fiilde ise; hemze, sîn, tâ zâid harflerdir. Masdarlarda ise bu zâid harfler dörde kadar çıkar. Örneğin; “استبشارأ” Bu masdarda ise hemze, sîn, tâ ve elif zâiddir.⁴⁸⁷

4.6. Hurûfü'l-Müzebzebe (الحروف المذبذبة)

Müellif bu sıfatı *Neşr*'de ele almamıştır ancak *Temhîd*'de otuz dört sıfatın içinde zikretmiştir. Müzebzebe harfleri, elif dışında kalan diğer dokuz zâid harftir. Elif ise; başka harflerden dönüşmüş olan munkalibe zâid bir harftir. Müzebzebe olarak isimlendirilmişlerdir. Çünkü kelimelerde bazen zâid bazen asıl olarak kullanılırlar.⁴⁸⁸

4.7. Hurûfü'l-Asliyye (الحروف الأصلية)

Zevâid harfleri başlığı altında zikredilmiş olan (اليوم تنسأه) terkîbinin dışında kalan on dokuz harfe aslî harfler denir. İbnü'l-Cezerî bu harfleri *Temhîd*'de otuz dört sıfatın içinde saymış, *Neşr*'de ise bu sığata yer vermemiştir. Bu harfler; fâü'l-fiilde, aynü'l-fiilde ve lâmü'l-fiilde bulunur.⁴⁸⁹

4.8. Hurûfü'l-İtbâk (حروف الإطباق)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de itbâk sıfatını sekizinci sıfat olarak zikretmiştir ve terim olarak “itbâk” (حروف الإطباق) kavramını tercih etmiştir. *Neşr*'de ise; bu sıfatı “münfetiha” sıfatının zıddı olarak tarif etmiş ve kavramları “müntabeka” (المنطقة), “mütbeka” (المطبة), “intibâk” (الانطباق) şeklinde üç farklı halde ifade etmiş ve bu sıfatın kuvvetli sıfatlardan olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹⁰ Müellif *Temhîd*'de itbâk harflerinin şu dört harf olduğunu zikretmiştir: tâ (ط), zâ (ظ), sâd (ص), dâd (ض)

⁴⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 108.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 108; Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 121.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 108.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/203.

İtbâk şeklinde isimlendirilmelerinin sebebini ise *Temhîd*'de; bu harflerin telaffuzu esnasında dilin bir kısmının hava/nefes ile birlikte ağzın içinde üst damağa doğru yükselerek katlanması şeklinde açıklamıştır. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de itbâk harflerini kuvvet bakımından güçlü⁴⁹¹, orta ve zayıf olarak sınıflandırmıştır. Harfte cehr ve şiddet sıfatının barınması nedeniyle en güçlüsü; tâ (ط), rihvet ve dil ucunun üst ön dişlerin köklerine doğru inhirâf etmesi sebebiyle en zayıfı zâ (ظ), sâd (ص) ve dâd (ض) harfleri ise mütevassıttadır.⁴⁹²

4.9. Hurûfü'l-Münfetiha (الحروف المنفتحة)

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de bu sıfat için “münfetiha” (المنفتحة) kavramını kullanmıştır. *Neşr*'de bu sıfatın yalnızca itbâk sıfatının zıddı olduğunu beyan etmiş, *Temhîd*'de ise detaylı izahatta bulunmuştur. İnfitaḥ harfleri itbâk harfleri dışında kalan harflerdir.⁴⁹³ Böyle isimlendirilmelerinin sebebi; telaffuz esnasında dilin, hava (nefes) ile birlikte damağa yapışmaması,⁴⁹⁴ havanın (nefesin) dil ve damak arasında hapsolmayıp aksine dil ve damağın arasının açık olması ve telaffuz esnasında da havanın (nefesin) çıkmasıdır.⁴⁹⁵

4.10. Hurûfü'l-İsti'lâ/ Hurûfü'l-Müsta'liye (الاستعلاء/الحروف المستعلية) (حروف)

Müellif bu sıfatı *Neşr*'de “müsta'liye” (المستعلية), *Temhîd*'de “isti'lâ” (الاستعلاء) şeklinde ifade etmiştir. İsti'lâ sıfatının kuvvetli sıfatlardan sayıldığını ve

⁴⁹¹ Tâ (ط) harfi kuvvetli sıfatlara sahip olan diğer üç harften daha kuvvetlidir. Tâ (ط) harfinin bünyesinde cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, ısmât, zuhur, kalkale, tefhim sıfatları bulunur ve bu sıfatların hepsi kuvvetli sıfatlardır. Bütün itbâk harfleri isti'lâ sıfatına sahiptir. Fakat bütün isti'lâ harfleri itbâk sıfatına sahip değildir. İsti'lâ harflerinden sadece dördü itbâk sıfatına sahiptir. İtbâk harflerinin sıralamasının en kuvvetliden zayıfa doğru hali şöyledir: (ط, ض, ص, ظ) Cüreysî, *Nihayetü'l-kavli'l-müfîd fi ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd*, 63.

⁴⁹² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 109.

⁴⁹³ İtbâk harfleri dışında kalan yirmi beş harftir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 123. İnfitaḥ sıfatı istifâle sıfatından daha kapsamlıdır. Her istifâle harfi aynı zamanda infitâh harfidir. Fakat her infitâh harfi istifâle harfi değildir. Örneğin kâf (ق), hâ (خ) ve gayn (غ) harfleri infitâh harfleridir fakat istifâle değildirler. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri*, 208-209.

⁴⁹⁴ Müellif bu sıfatın tanımı için eserinde şu ifadeleri kullanmıştır: “لأن اللسان لا ينطبق مع الريح إلى الحنك” İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 109.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 109.

isti'lâ harflerinin şu terkîbte toplandığını *Neşr*'de dile getirmiştir: (قط خص ضغط)⁴⁹⁶ Müellif *Temhîd*'de isti'lâ harflerini itbâk harflerine ilaveten gayn (غ) ve hâ (خ) olarak zikretmiş, itbâk harfleri için şu tanımda bulunmuştur: “Böyle isimlendirilmelerinin sebebi; sesin telaffuz esnasında üst damağa doğru yükselmesi, sesin hava (nefes) ile beraber yükselerek, dilin bir kısmı ile birlikte damağa yapışmasıdır.”⁴⁹⁷

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde bu yedi harfî aynı zamanda “tefhîm” kavramıyla zikretmiştir.⁴⁹⁸ *Temhîd*'de ise “tefhîm” sıfatı ayrı bir başlık altında izah edilmiştir. Ayrıca eserinde sık sık harflerin telaffuzları esnasında kaçınılması gereken durumları dile getiren İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*'de lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin⁴⁹⁹ kalın okundukları zaman tıpkı isti'lâ harfleri gibi olduklarının altını çizerek önemli bir hususa işaret etmiştir.⁵⁰⁰ İsti'lâ sıfatı için beyân etmiş olduğu fikirleri arasında müellifin *Neşr*'de isti'lâ harflerinin en kuvvetlisinin tâ (ط) harfi olduğu ifadesi de yer almaktadır.⁵⁰¹ Fakat *Temhîd*'de böyle bir görüş söz konusu değildir.

---

⁴⁹⁶ İbnü'l-Cezerî bu terkîbi *Temhîd*'de zikretmemiştir. Yalnızca *Neşr*'de isti'lâ sıfatının toplandığı kelime grubunu zikretmiştir. Bkz., İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 107-108. İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'de (قط خص ضغط) şeklinde zikrettiği kelime grubunun muahhar eserlerde (خص ضغط قط) biçiminde karşımıza çıktığını görmek mümkündür. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Alî b Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*. (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/31; Mehmed b Ebubekir Mar'aşi Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Cühdü'l-Mukıl (mine't-Tecvid)*. (Amman : Dâru Ammar, 2001), 1/152. Ebü'l-Kâsım Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali Nüveyri, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr*. (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/239. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri*, 206. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 118.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 110.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁴⁹⁹ Saçaklızâde açıkça isti'lâ harflerinden olduklarına yer vermiştir. Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukıl (mine't-Tecvid)*, 1/151.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 123,172.

⁵⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

4.11. Hurûfü'l-Müstefile (الحروف المستفلة)

İbnü'l-Cezerî istifâle harflerinin isti'lâ harfleri dışında kalan harfler⁵⁰² olduğunu her iki eserinde de ifade etmiştir.⁵⁰³ Müellifin *Temhîd*'deki görüşüne göre bu harflere istifâle denilmesinin sebebi; dilin telaffuz esnasında mahrecin şekline göre ağzın dibine⁵⁰⁴ inmesidir.⁵⁰⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'deki görüşüne göre ise, nasıl ki isti'lâ harflerinin üstün olanı tâ (ط) harfî ise, istifâle harflerinin de en zayıfı yâ (ي) harfidir.⁵⁰⁶

4.12. Hurûfü's-Safîr (حروف الصفير)

İbnü'l-Cezerî safîr sıfatının harflerinin her iki eserinde de sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harfleri olduğunu izah etmiştir. *Neşr*'de bu harflere hurûfü'l-eseliyye (الحروف الأسلية) denildiğini de eklemiştir.⁵⁰⁷ İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'deki görüşüne göre bu harflere safîr denilmesinin sebebi telaffuz esnasında safîre⁵⁰⁸ benzer bir sesin çıkmasıdır.⁵⁰⁹ Müellif *Temhîd*'de safîrin kuvvet alametlerinden olduğu görüşündedir. Safîr harflerinin en güçlüsünün itbâk ve isti'lâ sebebiyle sâd (ص), cehr sıfatı sebebi ile güçlülükte sâd (ص)'ı takip eden zây (ز), hems sıfatı sebebiyle en zayıfının ise sîn (س) harfi olduğunu beyan etmiştir.⁵¹⁰

4.13. Hurûfü'l-Kalkale (حروف القلقة)

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de kalkale harflerinin beş adet olup şu sözde toplandıklarını ifade etmiştir: (قطب جد) Müellif *Temhîd* ve *Neşr* isimli eserinde

---

⁵⁰² Şeyh Osman bu harfleri (ثبت، عز، من، وجود، حرفه، سل، اذ، شكا) terkibinde toplamıştır. Hüsnî Şeyh Osman, *Hakku't-Tilâve* (Dimâşk: Dârü'l-Menâra, 1998), 187. Sıfat terkiblerinin zikri esnasında her daim az olan terkibin okuyucuya belletilmesi, geri kalan harflerin rahatça ortaya çıkacağını göstermektedir.

⁵⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 110. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁵⁰⁴ Müellif eserinde "ağzın dibi/altı" anlamına gelen "قاع الفم" ifadesini kullanmıştır. İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 110.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 110.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/203.

⁵⁰⁸ Husarî safîri "dudakların arasından çıkan zâid ses" şeklinde tanımlamıştır. Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmu Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerim* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995), 1/98. Mekkî ise safîri kuş/ışık sesine benzetmiştir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 124.

⁵⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 124; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 107; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 111.

⁵¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 111.

kalkale sıfatı için “laklaka” (اللققة) kelimesinin de kullanıldığını aktarmıştır. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de bu harflere kalkale denilmesinin sebebinin, bu harfler üzerinde vakf yapıldığında nebr'e (vurgu) benzer bir sesin ortaya çıkması olduğunu izah etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'deki görüşü kalkalenin vakf halinde, vasl halinde olduğundan daha açık yapılacağı yönündedir. Müellif *Temhîd*'de bu sıfatın aslına kâf (ق) harfi diyenlerin olduğunu isimlerini zikretmeden nakletmiştir. Çünkü kâf (ق) harfindeki isti'lânın şiddetinden dolayı bu harfi sâkin okumanın mümkün olmadığı görüşünü ifade etmiştir. Kardeşleri olan diğer kalkale harflerinde de böyledir. İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de Halîl b. Ahmed'den naklettiğine göre kalkale (اللققة) kelimesinin sözlük anlamı “شدة الصياح” şiddetli bağırış/haykırış, laklaka (اللققة) kelimesinin sözlük anlamı ise “شدة الصوت” şiddetli ses anlamlarına gelmektedir.⁵¹¹

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde kalkale harflerini zikrettikten sonra bazılarının beş adet olan kalkale harflerine hemzeyi de eklediklerini isim beyan etmeden aktarmıştır. Ancak cumhurun bunu kabul etmediğini, çünkü hemzenin sâkin halinde tahfîfin ve farklı i'lâllerin girmesi⁵¹² sebebiyle diğer kalkale harflerinden farklı olduğunu da ilave etmiştir.⁵¹³ İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de Sîbeveyh'in kalkale harflerine tâ (ت) harfini de ilave ettiğini, Müberred'in (ö. 286/900) ise kâf (ق)'tan daha aşağı niteleyerek kalkale harflerine kâf (ك) harfini ilave ettiği görüşünü aktarmıştır.⁵¹⁴ Müellifin *Temhîd*'de kalkale sıfatını izah ederken Sîbeveyh ve Müberred'in görüşlerinden hiçbirine yer vermediği görülmektedir.⁵¹⁵ Müellif *Neşr*'de Şureyh'ten nakille kalkaleyi kelimenin ortasında ve sonunda olarak

⁵¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 111-120.

⁵¹² Hemzede tahkik, tahfif, telyîn, teshîl, ibdâl ve hazf gibi meseleler bulunmaktadır. Hemzenin bu halleri dil ve kıraat âlimlerini en çok meşgul eden karmaşık meselelerin başında yer almaktadır. İsmail Durmuş, “Hemze” (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190-193.

⁵¹³ Hemzenin kalkale harflerinden kabul edilmemesinin sebepleri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Hemzenin kalkale harflerinden sayılmamasının asıl nedeni kalkale ile okunan hemzenin insan tabiatının ikrah ettiği kusma/böğürmeye benzeyen bir ses çıkarmasıdır. Bir diğer görüş ise hemzeye i'lâl, tağyir ve tahfifin arız olmasıdır. Cüreysî, *Nihayetü'l-kavli'l-müfîd fî ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd*, 56; Şeyhizade Mehmed Esad el-Hüseyini, *El-Virdü'l-Müfîd Fî Şerhi't-Tecvid*. (1298), 1/9.

⁵¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/203-204. Sîbeveyh'in kalkale harflerine tâ (ت) harfini de ilave ettiği görüşüne Sîbeveyh'in eserinde kalkale harflerinin zikredildiği kısımda rastlayamadık. Fakat Müberred'in kâf (ك) harfinin de kalkale harflerinden olduğunu zikrettiği görüşünü *el-Müktedab* isimli eserinde görmek mümkündür. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/174; Ebül-Abbas Muhammed B. Yezid Müberred, *el-Müktedab*, thk. Abdülhalik el-Udayme (Beyrut), ts, 1/196.

⁵¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 111-120.

ayırdıktan sonra vakftaki sonda bulunan (mutetarrif) kalkalenin kelime ortasından (mutevassıt) daha açık/net (ebyen) olduğunu beyan etmiştir. Sâkin halde bulunan kalkalenin harekeliden daha açık/net (ebyen) olduğunu zikretmesinin ardından, vakftaki kalkalenin ise daha güçlü (emken) olduğunu bildirmiş ve vasıldaki sükûnu daha açık/net (ebyen) vakftakini ise bir derece daha kuvvetli (emken) şeklinde nitelemiştir. Genel olarak *Temhîd*'de izlemiş olduğu ayetler ile örnek verme metodunun kalkale sıfatı için *Neşr*'de karşımıza çıktığını görmekteyiz. İbnü'l-Cezerî ortada gelen kalkale örnekleri için (الأبواب), (النجدين), (مددنا), (خَلَقْنَا), (أطوار), (من يشاقق), (لقد), (لم يخرج), (لم يتب), (لا), (تشطط)⁵¹⁶

4.14. Hurûfü'l-İbdâl (حروف الإبدال)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de zikrettiği yirmi bir sıfatın içerisine ibdâli dahil etmemiştir. Fakat *Temhîd*'de otuz dört sıfatın içerisinde on dördüncü sıfat olarak ibdâl harfleri de yer almaktadır. Müellif ibdâl harflerinin on iki adet olduğunu ve şu sözde toplandığını izah etmiştir: (طال يوم أنجده) Bu harflere ibdâl harfleri denilmesinin sebebi başka bir harften dönüşmeleridir. Buna örnek olarak İbnü'l-Cezerî mîm (م) harfini vermiştir. Mîm (م) harfi bâ (ب)'dan bedel olmuştur. Fakat bâ (ب) harfi mîm (م)'den bedel değildir. Bâ (ب) harfi ibdâl harfleri arasında bulunmaz. İbdâl harfleri semâ yoluyla gelmiştir. Bu on iki harf dışında Arap dilinde başka bir harf semâ ve nakil yolu ile gelmemiştir.⁵¹⁷

4.15. Hurûfü'l-Med ve'l-Lîn (حروف المد و اللين)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de med ve lîn harflerini ayrı ayrı zikrederken *Temhîd*'de ise on beşinci sıfat olarak ikisini bir almayı tercih etmiştir. Sonrasında ise on altıncı sıfatı harfa'l-lîn (حرفا اللين) “lîn harfleri”ne on yedinci sıfatı da hurûfü'l-hevâiyye (الحروف الهوائية) şeklinde isimlendirdiği med harflerine ayırmıştır. Müellif *Temhîd*'de med ve lîn harflerinin; elif (ا), öncesi damme olan sâkin vâv (و) ve öncesi

⁵¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/203-204.

⁵¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 120.

kesra olan sâkin yâ (ى) harflerinden müteşekkil olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî böyle isimlendirilmelerinin sebebinin sesin bunlarla uzatılması (med yapılması) ve lîn edilmesinden dolayı olduğunu eserinde izah etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî bu harflerde aslolanın elif (ل) harfi olduğunu ifade ederek diğer harfleri elif (ل)'e benzetmiştir.⁵¹⁸

4.16. Harfa'l-Lîn (حرفا اللين)

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde yalnızca hangi harflerin lîn harfleri olduğuna yer vermiştir.⁵¹⁹ *Temhîd*'de ise eserin genel tavrı olan usulü takip ederek, bu harflere hangi sebepten ötürü lîn harfi denildiğini izah ederek ilerlemeyi tercih etmiştir. Müellif lîn harflerinin öncesi fetha olan sâkin yâ (ى) ve öncesi fetha olan sâkin vâv (و)'dan ibaret olduğunu beyan etmiştir. Bu harflere lîn denilmesinin sebebinin ise “dile külfetlerinin az olması ve yumuşak olmaları” olduğu görüşünü aktarmıştır. Öncesi fetha olan sâkin yâ (ى) ve öncesi fetha olan sâkin vâv (و) harflerinin kendilerinden önceki hareketlerle aynı cinsten olmamaları sebebiyle elif (ل)'e benzeyemeyeceklerini/benzemede eksik olduklarını zikretmiştir.⁵²⁰

4.17. Hurûfü'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de bu harflerin med ve lîn harfleri olduğunu bildirmiştir. “Hurûfü'l-hevâiyye” şeklinde isimlendirdiği bu harfleri *Neşr*'de ise “hurûfü'l-hevâiyye” ve “hurûfü'l-cevfiyye” olarak tasnif etmiştir. Müellif bu harflere hevâiyye denilmesinin sebebinin; her birinin telaffuzu esnasında ağızda yayılması ve asıl çıkışlarının ağızdaki havadan olması şeklinde açıklamıştır. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de bu harflerin aslının; telaffuz esnasında çıkış yeri itibarıyla dile dayanmamasından dolayı elif (ل) olduğunu ve vâv (و) ile yâ (ى)'nın da elif (ل)'e benzediklerini ifade etmiştir.⁵²¹

⁵¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 121.

⁵¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵²⁰ Aynı ifadeye Mekkî'de de rastlamak mümkündür. Bkz., Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 126; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 121.

⁵²¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 121.

Müellif *Neşr* isimli eserinde ise; cumhura göre bu harflerin en güçlüsünün elif (ل) olduğunu ancak İbnü'l-Fahhâm'ın (ö. 516/1123) bunu reddettiğini, ona göre med harflerinin güçlülük bakımından sırası ile vâv (و), yâ (ي) ve elif (ل) şeklinde olduğunu aktarmıştır. İbnü'l-Cezerî bu mevzuyu açıklarken harflerin ve hareketlerin birbirlerinden öncelik-sonralık ilişkisinin olmadığına, ikisinin de birbirine bir üstünlüğünün bulunmadığına değinmiş ve bazılarının da bu görüşü doğruladığını beyan etmiştir.⁵²²

4.18. Hurûfü'l-Hafiyye (حروف الخفية)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de zikretmiş olduğu yirmi bir sıfat ve *Temhîd*'de zikrettiği otuz dört sıfatın içerisine hurûfü'l-hafiyye'yi (حروف الخفية) dahil etmiştir. Müellif hafiyye harflerini dört adet olarak; med ve lîn harfleri ile birlikte hâ (ها)'yı da ekleyerek ifade etmiştir. *Temhîd*'de telaffuz edilirken kendinden önceki harfe katıldıkları zaman sesin gizlenmesinden dolayı hafiyye şeklinde isimlendirildiklerini belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî hâ (ها)'nın sıla ve zevâid nedeniyle hafâ harflerinin en güçlüsü kılındığını beyan etmiştir.

Müellif *Neşr*'de hafâ harflerinden hangisinin en gizlisi olduğuna yer vermez iken, *Temhîd*'de hafâ harflerinin en gizlisinin elif olduğunu zikretmiştir. Med elifinin telaffuz esnasında dile herhangi bir etkisi bulunmaz. Bu harfin dayandığı hakiki bir mahreç de yoktur ve hiçbir zaman hareke almaz. Kendinden önce gelen harfin harekesi değişmez. Harf telaffuz edilirken dil, ağız içerisinde bir uzva dayanmaz. Bu harf ağız boşluğundan başlayarak, nefes ve ses ile boğazın sonuna kadar uzanarak çıkar.⁵²³

---

⁵²² Mekkî'ye göre nahivciler hareke-harf ilişkisi hakkında öncelik-sonralık mevzusu açısından ihtilaf etmişlerdir. Mekkî eserinde bu ihtilafları üç farklı başlıkta toplamıştır. Birinci görüşe göre harfler hareketlerden önce gelir. İkinci görüş; harflerin hareketlerden sonra geldiği şeklindedir. Üçüncü görüş ise; harf ve hareke birbirine takaddüm etmez, ikisinin de birbirlerine üstünlükleri yoktur. İbnü'l-Cezerî de üçüncü görüşün en doğru görüş olduğu kanaatindedir. Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 97-100; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵²³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 122.

4.19. Hurûfü'l-İllet (حروف العلة)

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde harflerin sıfatları bahsinde illet harflerine yer vermemiştir. Fakat *Temhîd*'de sıfatlar bahsinde illet harflerini zikretmiştir. İlet harflerini üç adet olan med ve lîn harfleri olarak tanımlamıştır. Müellif *Temhîd*'de bir grubun bu harflere hemzeyi de dahil ettiğini zikretmiştir. İlet harfleri olarak isimlendirilmelerinin sebebi ise; Arap dilinde bu harfler dışında tağyîr, illet ve inkilâbın olmamasıdır. Örneğin; yâ (ى) ve vâv (و) bazen elif (ا)'e bazen de hemze (أ)'ye dönüşür. Şu kelimelerde olduğu gibi:⁵²⁴ (سَقَى ve قَالَ) Hemze ise bazen yâ (ى), bazen vâv (و), bazen de elif (ا)'e dönüşür. Şu örneklerde olduğu gibi: (راس، يومن، بير) Araplardan bir kavim bu harflere hâ (ها)'yı da dahil etmişlerdir. Çünkü hâ (ها)'yı hemzeye dönüştürmüşlerdir.⁵²⁵ Örneğin: (أَيَّهَاتَ ve مَاءً)⁵²⁶

4.20. Hurûfü't-Tefhîm (حروف التفخيم)

İbnü'l-Cezerî tefhîm harflerine *Temhîd*'de yirminci sıfat olarak yer vermiştir. Tefhîm harflerinin itbâk harfleri olduğunu izah etmesiyle birlikte tağlîz⁵²⁷ ile okunan lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin de bu harflerden sayılabileceğini eserinde açıklamıştır. Müellif lâm (ل) için Verş kıraatinde uygulaması bulunan (الطَّلَاق)⁵²⁸ ve (الصَّلَاة)⁵²⁹ kelimelerini, râ (ر) harfi için ise; (رَبِّكُمْ)⁵³⁰ ve (رَجِيمٍ)⁵³¹ kelimelerini örnek vermiştir. Müellif öncesi fetha veya damme olan lafzatullahın lâm'ının kalın okunacağı kanaatindedir. Lafzatullah için ise âyet-i kerîmelerden kalın okunması gereken yerlere şöyle işaret etmiştir: (و كَانَ اللَّهُ)⁵³² (و يَعْلَمُ اللَّهُ)⁵³³

⁵²⁴ Çünkü قَالَ'nin aslı قول kelimesidir. سَقَى'nın aslı ise سَقَاء kelimesidir.

⁵²⁵ Bu kavim, (مَاءً) kelimesini (ماء) olarak, (أَيَّهَاتَ) kelimesini ise (هيّهات) şeklinde okumuşlardır.

⁵²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 122.

⁵²⁷ Fethalı veyahut sâkin zâ, tâ ve sâd harflerinden sonra gelen fethalı lâm harfinin kalın bir şekilde telaffuz edilmesidir. Nihat Temel, *Kıraat Ve Tecvid İstilahları*. (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2018), 154; Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2017), 217-251.

⁵²⁸ Bakara, 2/227.

⁵²⁹ Bakara, 2/3.

⁵³⁰ Bakara, 2/21.

⁵³¹ Bakara, 2/143.

⁵³² Nisâ, 4/17.

⁵³³ Nisâ, 4/63.

İbnü'l-Cezerî tefhîm harflerinin en güçlüsünün tâ (ط) harfi olduğunu ifade etmiştir. Mekkî'nin bu harflere bir de elif harfini ilave ettiğini söyleyen müellif Mekkî'nin bu görüşünün vehim olduğunu söylemiştir. (وزاد مكي الألف, وهو وهم)⁵³⁴ İbnü'l-Cezerî'nin Mekkî gibi, kendinden önce gelmiş olan alimlerin fikirlerinden sıklıkla yararlandığını fakat bir o kadar da eleştirdiğini görmek mümkündür. Müellif, Mekkî'nin elif harfini ilave etmesinin vehim olduğu yönündeki fikrini *Neşr*'de de tekrar etmiştir.⁵³⁵

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de tefhîm sıfatını isti'lâ sıfatı ile bir tutmuştur. Mekkî gibi tefhîm harflerine elifi de ilave etmemesinin sebebi, İbnü'l-Cezerî'nin elifin ince veya kalın olarak vasıflanamayacağı, elifin kendinden önce gelen harfin kalınlığına veyahut inceliğine tâbi olacağı görüşünü taşımasındandır.⁵³⁶

4.21. Hurûfü'l-İmâle (حروف الإمالة)

İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de imâle harflerini harflerin sıfatları başlığı altında ele almamıştır. *Temhîd*'de yirmi birinci sıfat olarak işlediği imâle harflerinin elif, râ ve hâ-i te'nîs olduğunu zikretmiştir. Müellif elif ve hâ-i te'nîsin imâlesinin ancak kendinden önceki harfte olacağını, hâ-i te'nîsin ancak vakfta,⁵³⁷ râ ve elifin ise hem vakfta hem vaslda imale edilebileceklerini ifade etmiştir.⁵³⁸

4.22. Hurûfü'l-Müşrabe (حروف المشربة)

İbnü'l-Cezerî müşerabe sıfatına *Temhîd*'de yirmi ikinci sıfat olarak yer vermiştir. Fakat *Neşr*'de sıralamış olduğu yirmi bir sıfatın içerisinde müşerabe harfleri bulunmamaktadır. Müellif *Temhîd*'de müşerabe kelimesinin yerine "مخالطة"nın da kullanılabilirdiğini ifade etmiştir.⁵³⁹ Arapların kullanılan yirmi dokuz

---

⁵³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 123.

⁵³⁵ Nevzat Tartı, "et-Temhîd fî Ulûmi't-Tevcîd Niçin Yazıldı? İbnü'l-Cezerî Üzerine Bir Niyet Okuması", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, (Bursa, 2018), 6.

⁵³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/202-203.

⁵³⁷ On kıraat imamından biri olan Kisâi hâ-i te'nîsi istisnâi durumlar hariç vakfta imale eder. Müellif bu cümlesinde Kisâi'nin kıraatine işaret etmektedir.

⁵³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 124.

⁵³⁹ Bir harfin başka bir harf ile karıştırılması anlamındadır.

harfi bu altı müşerabe harfleri ile genişlettiklerini zikretmiştir.⁵⁴⁰ İbnü'l-Cezerî müşerabe harflerini şöyle sıralamıştır: Nûn-i muhfât, elif-i mumâle, elif-i mufahhame (Verş kıraatindeki الصَّلَاة kelimesi gibi), sâd-ı beyne beyn (sâd-ı müşemme), hemze-i beyne beyn, altıncısı ise kıraatte kullanılmayan, bazı Arap kabilelerinin kullandığı beyne'l-cîm ve's-şîn harfleridir. İbnü'l-Cezerî İbn Düreyd'den şu sözü aktarmıştır: “Bazı Arap kabileleri “غلامك” yerine “غلامش” kelimesini kullanırlar.”⁵⁴¹

4.23. Harfü'l-Mukerrer (الحرف المكرر)

Müellif hem *Neşr* hem de *Temhîd* isimli eserlerinde mukerrer (tekrîr) sıfatına yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî bu sıfatın râ (ر) harfine mahsus olduğunu *Temhîd*'de ifade etmiştir. Mukerrer sıfatı ile isimlendirilmesinin sebebinin; dil üzerinde, harfin telaffuz esnasında tekerrürün ortaya çıkması olduğunu *Temhîd*'de izah etmiştir. Müellif râ (ر) harfinin telaffuzunu dil ucunun titremesine benzetmiştir (Titreyişin tekrarında sanki yeni bir harf meydana geliyormuş gibi)⁵⁴² ve şeddeli olması halinde tekrîrin kendiliğinden zuhur edeceğinden dolayı okuyuşta tekrîrin gizlenmesi (ihfâsı) gerektiğini söylemiştir. Ayrıca râ (ر)'nın telaffuzunda gerek tekrîri gerekse lâm (ل)'a doğru inhiraf ederek adeta rihvet sıfatını alması nedeniyle sesin aktığını ifade etmiştir.⁵⁴³

İbnü'l-Cezerî eserin genel tavrına uygun olarak *Temhîd*'de zikretmediği âlimlerin isimlerini *Neşr*'de zikrederek farklı görüşlere yer vermiştir. *Neşr*'de Sîbeveyh ve diğerlerinin⁵⁴⁴ râ (ر) harfi için şöyle dediklerini aktarmıştır: “Râ (ر)'nın şeddeli olması halinde tekrîr kendiliğinden zuhur eder, râ (ر)'nın telaffuzunda gerek tekrîri gerekse lâm (ل)'a doğru inhiraf etmesiyle adeta rihvet sıfatını alması

---

⁵⁴⁰ İbn Cinnî'ye göre müşerabe harfleri (ض، ذ، ظ، ز) harfleridir. O, ر harfini dâd harfine benzetmiş ve diğer harflere ilave etmiştir. Bkz., Ebü'l-Feth Osman b Cinni el-Mevsili İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'rab*. (Dimaşk : Dârü'l-Kalem, 1985), 1/63.

⁵⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 126-127.

⁵⁴² İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-mukaddime fi mâ yecibü 'alâ'l-kârî en-ye'lemehu* (Dârü'l-muğnî, 1422), 1/10.

⁵⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 126-127.

⁵⁴⁴ Müellifin “diğerleri” şeklinde bahsettiği alimin İbnü's-Serrâc (öl. 316/929) olması mümkün görünmektedir. Aynı ifadelere İbnü's-Serrâc'ın (öl. 316/929) eserinde rastlanmaktadır. Bkz., İbnü's-Serrâc Ebü Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdadi, *el-Usul fi'n-nahv.*, thk. Abdülhüseyn el-Fetli (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1985), 3/403.

*nedeniyle ses akar.*⁵⁴⁵ Müellif, muhakkikûnun râ (ر) harfi için şiddet ve rihvet arası (beyniyye) görüşünde olduğunu eklemiştir. Sîbeveyh'in "şiddetli harf" demekle kastının tekrîr sıfatının râ (ر)'ya ait olan zâti sıfat olduğunu, muhakkikûnun da bu görüşte olduğunu bildirmiştir. Tekrîr sıfatının ise harfe bir ziyadelik katabileceği ve bitiminden sonra iadesine yol açabileceği konusunda uyarıp, muhakkikûnun tekrîrin izhârı, özellikle şeddeli râ (ر) konusunda sakındıklarını ve bunu kıraatın bir ayıbı olarak addeddiklerini ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî, kendilerinden okuduklarının hepsine böyle okuduğunu ve bu şekilde aldığı eserinde dile getirmiştir.⁵⁴⁶

4.24. Harfa'l-Ğunne (حرفا الغنة)

Müellif her iki eserinde de ğunne sıfatına yer vermiştir. Ğunne harflerinin mîm-i sâkine ve nûn-i sâkine olduğunu zikretmiştir. Ğunne ile isimlendirilmelerinin sebebinin telaffuz esnasında hayşûm'dan (geniz) çıkmaları olduğunu ve ğunnenin bu iki harfe ziyâdelik kattığını eserinde izah etmiştir.⁵⁴⁷

4.25. Harfâ'l-İnhirâf (حرفا الانحراف)

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de inhirâf sıfatına yer vermiş ve bu sıfatın sahih olan görüşe göre lâm (ل) ve râ (ر) harflerine mahsus olduğunu ifade etmiştir. *Neşr*'de *Temhîd*'den farklı olarak Basriyyûn'un bu sıfatı yalnızca lâm (ل) harfine mahsus kıldıklarını aktarmıştır. Müellif bu harflerin böyle isimlendirilmelerinin sebebinin kendi mahreç ve sıfatlarından⁵⁴⁸ başka bir harfin mahreç ve sıfatlarına ulaşınca kadar ayrılmaları olduğunu izah etmiştir.⁵⁴⁹

Müellif *Neşr*'de lâm (ل) ve râ (ر) harflerini ayrı ayrı izah etmezken *Temhîd*'de inhirâf sıfatını taşıyan lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin özelliklerini sıralamıştır. Müellif lâm (ل) harfinde bulunan inhirâf sıfatı için *Temhîd*'de şu açıklamalarda bulunmuştur: "Lâm (ل) rihvet harflerindedir. Lâm (ل) harfinde dil,

⁵⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 127; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵⁴⁸ *Neşr*'de yalnızca "mahreç" kavramı geçmektedir, sıfatların meyletmesinden bahsedilmemektedir. Bkz., İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 128; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/204.

ses ile beraber şiddete inhirâf eder. Harfin telaffuzu esnasında şiddet için bulunan engel, lâm (ل) harfinin ses ile birlikte cereyân etmesinde bulunmaz. Bu harfin telaffuzu ses ile birlikte tamamen rihvetteki gibi çıkmaz. Bu iki sıfat arasındadır.”⁵⁵⁰

İbnü'l-Cezerî râ (ر) harfinde bulunan inhirâf sıfatı hakkında ise *Temhîd*'de şu sözleri söylemiştir: “Bu harf kendisine en yakın mahreç olan nûn'un (ن) mahrecine değil, daha uzak olan lâm (ل) mahrecine inhirâf eder. Bunlardan dolayı kendisine münharif denilmiştir.”⁵⁵¹

4.26. Harfü'l-Cersî (الحرف الجرسى)

İbnü'l-Cezerî sıfat olarak zikrettiği cersî harfine (الحرف الجرسى) *Neşr*'de yirmi bir sıfat içerisinde yer vermemiştir. *Temhîd*'de ise ele aldığı otuz dört sıfatın arasında yirmi altıncı sıfat olarak harfü'l-cersî'yi (الحرف الجرسى) izah etmiştir. Müellif cersî harfinin sadece hemze olduğunu *Temhîd* isimli eserinde bildirmiştir. Kelamda ağırlık vâki olması sebebiyle böyle isimlendirilmiştir. Bu sebepten ötürü hemzede tahkîk, tahfîf, bedel, hazf, beyne beyne ve ilkâü'l-hareke caiz olmuştur. İbnü'l-Cezerî Halîl b. Ahmed'in eserinde cersînin “ses” anlamına geldiğini nakletmiştir.⁵⁵² Bu kelime tıpkı şöyle söylemek gibidir: (جرت الكلام تكلمت به)⁵⁵³

4.27. Harfü'l-Mustetîl (الحرف المستطيل)

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de harflerin sıfatları arasında harfü'l-mustetîl (حرف المستطيل) sıfatını zikretmiştir. Bu sıfatın dâd (ض) harfine mahsus olduğunu bildiren müellif, mustetîl olarak isimlendirilmesinin sebebinin; harfin kendi mahreciyle sınırlı kalmayıp lâm (ل) harfinin mahrecine kadar yayılması olduğunu da açıklamıştır. İbnü'l-Cezerî dâd (ض) harfinde itbâk, cehr ve isti'lâ bulunmasından ötürü en kuvvetli harflerden olduğunu *Neşr* ve *Temhîd* isimli eserlerinde dile getirmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 128.

⁵⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 128.

⁵⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/51.

⁵⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 128-129.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 129; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/205.

4.28. Harfî'l-Mütefeşşî (الحرف المتفشي)

Müellif hem *Neşr* hem de *Temhîd* isimli eserinde mütefeşşî sıfatını “Harflerin Sıfatları” başlığı altında izah etmiştir. Şîn (ش) harfindeki tefeşşî sıfatında ittifak bulunduğunu, bazı alimlerin şîn (ش)’a; fâ (ف) ve dâd (ض) harflerini, bazılarının ise râ (ر), sâd (ص), sîn (س), yâ (ي), sâ (ث) ve mîm (م) harflerini ilave ettiklerini dile getirmiştir.⁵⁵⁵ İbnü’l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde yâ (ي) harfini de tefeşşî harflerinden sayanların olduğunu belirterek o zaman vâv (و) harfini de tefeşşî saymak gerektiği görüşünde olduğunu beyan etmiştir. Müellif *Temhîd* adlı eserinde bir topluluğun, şu harfleri tefeşşî harflerinden saydıklarını zikretmiştir: Mîm (م), şîn (ش), fâ (ف), râ (ر), sâ (ث), sâd (ص), sîn (س), dâd (ض). İbnü’l-Cezerî bu görüşe katılmadığını beyan ederek; ğunne sebebiyle mîm (م)’i tefeşşîden sayanların o halde nûn (ن)’u da saymaları gerektiğini, çünkü nûn (ن)’un ğunne bakımından mîm (م)’den daha üstün olduğunu, safîri sebebiyle sâd (ص) ve sîn (س)’i tefeşşî olarak lakaplandırılanların o vakit zây (ز)’ı da tefeşşîden saymaları gerektiğini, çünkü zây (ز)’da da safîr sıfatı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁶

İbnü’l-Cezerî her ne kadar tefeşşî sıfatının şîn (ش) harfine mahsus olduğunu eserlerinde zikretse de hatta *Neşr* isimli eserinde “Bazıları tefeşşîye fâ (ف)’yı da ilave etmişlerdir.” dese de, kendisinin de *Temhîd*’de hurûf-u hecâ sistemine istinaden harflerin mahreçleri başlığı altında fâ (ف) harfinin sıfatlarını, mehmûse, rihvet, münfetiha, müstefile ve mütefeşşîye(h) olarak sıraladığı görülmektedir. İbnü’l-Cezerî’nin harfler üzerinde görüş ayrılıklarını ön plana çıkarmak adına fâ (ف) harfinde tefeşşî sıfatını zikrettiği akıllara gelmiş olsa da, sekiz harfin içerisinde yalnızca şîn (ش) ve fâ (ف)’yı tefeşşî sıfatı ile sıfatlandırması ilgi çekicidir. Bu da müellifin fâ (ف) harfini tefeşşî sıfatı içerisine dahil ettiği fikrini mümkün kılmaktadır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/205.

⁵⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 129-130.

⁵⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 186; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/205.

4.29. Hurûfü'l-Musmete (الحروف المصمته) ve Hurûfü'l-Muzleka (الحروف المذلقة)

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde harflerin sıfatları arasında musmete ve muzleka harflerini zikretmemiştir.⁵⁵⁸ *Temhîd*'de ise yirmi dokuz ve otuzuncu sıfat olarak hurûfü'l-musmete (الحروف المصمته) ve hurûfü'l-muzleka (الحروف المذلقة) hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İbnü'l-Cezerî bu sıfatları kullanan ilk kişinin İbn Düreyd olduğunu *Temhîd*'de bildirmiştir.⁵⁵⁹

Müellif *Temhîd*'deki açıklamalarında “musmete”⁵⁶⁰ kelimesinin manasını Ahfeş'in (ö. 215/830?) izah ettiğini belirterek ondan şöyle nakletmiştir: “*İsmât harflerinin çok olması durumunda bir kelime türetmenin dile zor gelmesinden dolayı, Arap keliminde kelimenin yapısında tek başına gelmesine engel olunan harflerdir. Kelimenin kendisinde üçten fazla ismât harfinin gelmesi halinde, ismât harflerinin dile ağır gelmesinden dolayı, bunlarla birlikte izlâk harflerinin de bulunması gerekir.*” “Musmete” kelimesinin manasını ise şu şekilde açıklamıştır: “*Uzun bir kelimedede tek başına kalmasını engellemektir. Arap dilinde bir kişi nefisini konuşmaktan men ettiği zaman “صمت” kelimesini kullanır.*”⁵⁶¹

İbnü'l-Cezerî hurûfü'l-muzleka (الحروف المذلقة)'nın manasını ise *Temhîd*'de yine Ahfeş'in izahı ile şöyle aktarmıştır: “*Müzleka harfleri tarafü'l-lisândan ve dudakların onu takip eden yerlerinden çıkan harflerdir. Arap dilinde her şeyin uç kısmı için “ذلقه” kullanılır. Dil ucu için de “نلقه” kullanılmıştır. Bu harfler; dile en hafif, başka harflerle birleşmesi de en kolay olan harflerdir. Hurûfü'l-muzleka (الحروف المذلقة) toplam altı tanedir. Üç tanesinde dil kullanılmaz, dudaktan çıkar. Bunlar fâ (ف), mîm (م) ve bâ (ب) harfleridir. Üç tanesi ise tarafü'l-lisânın üst*

⁵⁵⁸ Son dönemde te'lif edilen eserler içerisinde kimi bu sıfatları izah ederken, kimi ise bu sıfatlara, yer vermemişlerdir. Bunun sebebi ise önceki dönem alimlerinin eserlerinin bir kısmında musmete ve muzleka sıfatlarına yer vermemiş olmasıdır. Bkz., Ganim Kadduri el-Hamed, *Şerhul-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Cidde: Merkezü'd-Dirasât ve'l-Mâ'lumatil-Kur'aniyye, 1429), 303.

⁵⁵⁹ Ebû Bekr Muhammed b el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga* (Beyrut : Dâru Sadır, ts.), 1/43-49.

⁵⁶⁰ Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) hurûfü's-sumtu'nun (الحروف الصمته), (فَرٌّ من لب) terkibinde toplanan muzleka harfleri dışında kalan harfler olduğunu zikretmiştir. Bkz., Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. (Dârü'l-Hidâye, ts.), 32/492.

⁵⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 131.

damağın başlangıcına temas etmesiyle çıkar. Bu harfler de râ (ر), nûn (ن) ve (ل) harfleridir. Bu altı harf (فَرَّ مِنْ لَب) terkibini oluşturur. Hepsine verilen isim hurûfî'l-muzleka (الحروف المزلقة)'dır." Müellif musmete harflerinin izahı sadedinde yine Ahfeş'in ifadelerine şöyle yer vermiştir: "Hurûfî'l-musmete (الحروف المصمّنة) ise bu harflerin dışında kalan toplam yirmi iki harfe denir. Elif ise hurûfî'l-musmete (الحروف المصمّنة) ve hurûfî'l-muzleka (الحروف المزلقة)'nın dışındadır. Çünkü elifin mahreçte herhangi bir yeri (dayanağı) yoktur."⁵⁶²

4.30. Hurûfî's-Sutm (الحروف الصُّتْم)

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'de yer vermeyip *Temhîd*'de işlediği sıfatlardan birisi de hurûfî's-sutm (الحروف الصُّتْم)'dur. İbnü'l-Cezerî bu harflerin boğaz harfleri dışında kalan harfler olduğunu *Temhîd* isimli eserinde ifade etmiştir. Halîl b. Ahmed'in eserinde şöyle söylediğini aktarmıştır:⁵⁶³ "Hurûfî's-sutmu (الحروف الصُّتْم) boğaz harflerinden değildir."⁵⁶⁴

4.31. Hurûfî'l-Mehtûf (الحرف المهتوف)

Hurûfî'l-mehtûf (الحرف المهتوف); İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'de harflerin sıfatları arasında zikretmeyip *Temhîd*'de otuz ikinci sırada yer verdiği sıfattır. Bu eserinde hurûfî'l-mehtûf'un (الحرف المهتوف) hemze olduğunu beyan etmiştir. Müellif, bu harfe mehtûf denilmesinin sebebinin böğürme/kusma gibi bir ses ile göğüsten çıkmasından dolayı olduğunu izah etmiştir. (الهتف) kelimesinin "şiddetli ses" anlamına geldiğini ve hemzenin de şiddetli ve kuvvetli bir sese ihtiyacının olduğunu eserinde açıklamıştır.⁵⁶⁵

4.32. Hurûfu'r-Râci (الحرف الراجع)

İbnü'l-Cezerî yalnızca *Temhîd* isimli eserinde yer verdiği bu sıfatın; ğunnden dolayı harfin sesinin, kendi mahrecinden hayşûm (geniz) mahrecine

⁵⁶² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 130-131.

⁵⁶³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 7/107.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 132.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 132-133.

kadar dönmesi ile telaffuz edilen mîm-i sâkine ve nûn-i sâkine harflerine mahsus olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶⁶

4.33. Harfü'l-Muttasıl (الحرف المتصل)

İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd* adlı eserinde otuz dördüncü ve son sıfat olarak yer verdiği harfü'l-muttasıl (الحرف المتصل); vâv (و) harfine mahsus kılınmıştır. Müellif bu harfe harfü'l-muttasıl (الحرف المتصل) denilmesinin sebebini; kendisinde bulunan lînden ötürü kendi mahrecinden elifin mahrecine kadar ulaşması olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî aynı özelliklerin yâ (ى) harfinde de bulunmasından dolayı yâ (ى)'nın da harfü'l-muttasıl (الحرف المتصل) ile lakaplandırılması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁶⁷

5. Nûn-i Sâkine (ن) ve Tenvîn Hükümleri

Müellif bu faslı *Neşr*'de dört ana maddeye (izhâr, idğâm, kalb (iklâb) ve ihfâ) taksim ederken *Temhîd*'de ise idğâmı da kendi içinde ikiye ayırarak (izhâr, idğâm (lâm ve râ'da gerçekleşen idğâm ve يومن harflerinde gerçekleşen idğâm), iklâb ve ihfâ) beş ana madde halinde izah etmiştir.

5.1. İzhâr (الإظهار)

Müellif izhârı her iki eserinde de birinci sırada ele almıştır.⁵⁶⁸ *Temhîd*'de altı adet olan şu boğaz harflerinde izhâr yapıldığını bildirmiştir: Hemze (ء), hâ (ه), ayn (ع), hâ (ح), gayn (غ) ve hâ (خ). Bu harflerden herhangi biri için ihtilaf olup olmadığını ise eserinde zikretmemiştir. Müellif *Neşr* isimli eserinde ise altı boğaz harfinde izhâr yapıldığını, fakat hemze (ء), hâ (ه), ayn (ع) ve hâ (ح) harflerinde bir ihtilaf yok iken gayn (غ) ve hâ (خ) harflerinin izhârında ihtilaf olduğunu dile

⁵⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 133.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 134.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî öncesi te'lif edilen tecvîd eserlerinde “el-izhâr” teriminin netlik kazanmadığı tespit edilirken, İbnü'l-Cezerî sonrası tecvîd eserlerinde çeşitli terimlerin yerini yalnızca “izhâr”a bıraktığı görülmektedir. Kapsamlı tecvîd literatürünün başında gelen *Temhîd* isimli eserinde de İbnü'l-Cezerî'nin “يظهران” ifadesini kullandığı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Başkan, Ömer, “Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfâ mı? el-İhfâu'l-Lisânî mi? el-İzhâr mı? el-İzhâru'l-Lisânî mi?”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 103-134.

getirmiştir. Ebû Ca'fer'in şu üç örnekte olduğu gibi ihfâ ile okuduğunu bildirmiştir:⁵⁶⁹ (فَسَيُغْضُونَ) ⁵⁷⁰ (إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا) ⁵⁷¹ (الْمُنْحَنَقَةُ) ⁵⁷²

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde bazı alimlerin izharda ve idğâmda ğunnenin bâki kalacağı görüşünde olduklarını zikretmiştir. Nahivcilerin ise izharda ğunnenin düştüğü görüşünde olduklarını bildirerek kendisinin de bu görüşte olduğunu, nahivcilerin bunları kitaplarında açıkladıklarını, kendisinin de tüm şeyhlerinden bu şekilde okuduğunu ifade ederek bu görüşü desteklemiştir.⁵⁷³

5.2. İdğâm Bilâğunne (الادغام بلا غنة)

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde ikinci olarak ğunnesiz kâmil idğâm; lâm (ل) ve râ (ر)'da gerçekleşen idğâmı ele almıştır. Nûn-i sâkine ve tenvîn mahreçlerinin tarafü'l-lisândan olması dolayısıyla lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin mahreçlerine yakın olduğunu ve bu sebeple idğâmın gerçekleştiğini ifade etmiştir. Müellif *Temhîd*'de lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde gerçekleşen idğâmda ğunnenin kalmadığını zikretmiş ve bu konudaki ihtilaflara eserinde yer vermemiştir. *Neşr* isimli eserinde ise müellif lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde gerçekleşen idğâmın gerek ğunneli gerek ğunnesiz rivayetlerini birçok kurrânın isimlerini vererek, her iki görüşü de birçok kurrâyı referans göstererek bu görüşlerin vârid olduğunu beyan etmiştir. Kendisinin de Kâlun, İbn Kesîr, Hişâm, İbn Verdân ve Ravh rivayetlerini okurken bu şekilde ğunneli idğâm yaptığını açıklamıştır. Müellifin *Neşr*'de farklı kıraatler üzerinden uygulamaları zikrederken *Temhîd*'de böyle bir uygulamaya yer vermemesi dikkat çekicidir.⁵⁷⁴

5.3. İdğâm Maa'l-ğunne (الادغام مع الغنة)

Müellif *Temhîd* isimli eserinde nûn-i sâkine ve tenvîn hükümlerinde üçüncü olarak idğâm maa'l-ğunneyi izah etmiştir. İbnü'l-Cezerî idğâm maa'l-ğunne

---

⁵⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 198-199; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/22; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali b Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tahbirü't-teysir fi'l-kıraati'l-aşr = Tahbirü't-teysir fi kıraati'l-eimmeti'l-aşere*. (Amman : Dârü'l-Furkan, 2000), 1/237.

⁵⁷⁰ İsrâ, 17/51.

⁵⁷¹ Nisâ, 4/135.

⁵⁷² Mâide, 5/3.

⁵⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 200.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 200-201; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/23-25.

harflerinin (يومن) harfleri olduğunu *Temhîd*'de bildirirken *Neşr*'de ise bu terkîbi (ينمو) şeklinde sıraladığı görülmektedir.⁵⁷⁵ Müellif bu harflere uğrayan nûn-i sâkinenin ğunnesinin bâki kalmasından dolayı idğâmın nâkıs olduğunu (ğayru mustekmel) *Temhîd*'de zikretmiştir. Örneğin: (مِنْ نِعْمَةٍ)⁵⁷⁶ (مِنْ مَاءٍ)⁵⁷⁷ Müellif sâkin nûn veya tenvînden sonra gelen vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde ğunnenin kalıp kalmadığına dair ihtilafın olduğunu *Neşr* isimli eserinde aktarmıştır. İmam Hamza'nın râvîsi olan Halef'in sâkin nûn veya tenvînden sonra gelen vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde ğunnesiz okuduğunu bildirirken, İmam Kisâi'nin râvîsi olan Dûri'nin iki râvîsinin (Ebû Osman ed-Darîr ve Cafer b. Muhammed) yâ (ي) harfinde ihtilafı okuduğunu bildirmiştir.⁵⁷⁸

İbnü'l-Cezerî her iki eserinde de aynı görüşe sahip olduğunu izah ederek aynı kelime içerisinde, nûn-i sâkineden sonra vâv (و) veya yâ (ي) harflerinden birinin gelmesi durumunda sanki bir tekrar varmış gibi olmaması için idğâm yapılmanın caiz olmadığını, izhâr ile okunmasında kurrânın ittifakının olduğunu bildirmiştir. Örneğin: (الدُّنْيَا)⁵⁷⁹ ve (صِنَوَانُ)⁵⁸⁰'in (صَوَان) ve (دِيَان) kelimelerine benzemesi gibi.⁵⁸¹

Müellif *Neşr* ve *Temhîd* isimli eserlerinde idğâm bahsinde, nûn-i sâkine veya tenvînden sonra gelen mîm (م) harfinin idğâmında ğunnenin nûn (ن) da mı yoksa mîm (م) de mi olacağı hususunda ihtilafların bulunduğunu dile getirmiştir.⁵⁸² *Temhîd* isimli eserinde İbnü Keysân ve ona tâbi olanların ğunnenin nûn (ن) da bâki kaldığı görüşünde olduklarını,⁵⁸³ Dâni ve diğerlerinin ise ğunnenin mîm (م) de kaldığı görüşüne sahip olduklarını aktarmıştır. İbnü'l-Cezerî kendi görüşünün ğunnenin mîm (م) de kalmasından yana olduğunu zikretmiştir. Çünkü nûn (ن) un

---

⁵⁷⁵ Dâni'ye göre nûn harfi bu harfler arasında değildir. Nûn harfini idğâm-ı misleyn kabul etmiştir. Dâni, *et-Tahtîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 112.

⁵⁷⁶ Nahl, 16/53.

⁵⁷⁷ Bakara, 2/164.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 201-202; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/24-25.

⁵⁷⁹ Bakara, 2/130.

⁵⁸⁰ Ra'd, 13/4.

⁵⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 201; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/25.

⁵⁸² Mekki ğunnenin nûn (ن) da kaldığı görüşündedir. Mekki, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*, 131.

⁵⁸³ İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde İbnü Mücâhid'in de ğunnenin nûn da olduğu görüşüne sahip olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/25.

mîm (م) 'e kalb olmakla lafzının zâil olduğunu ve nûn (ن) mahrecinin de mîm (م) mahrecine dönüştüğünü, dolayısıyla ğunnenin mîm (م) 'de olduğunu söylemiştir. Müellif bu görüşünü *Neşr* isimli eserinde şu örnekleri vererek desteklemiştir: (من (مَن), (إِن مَّن), (هم مَّن), (ام من))⁵⁸⁴

5.4. İklâb (قلب/الإقلاب)

İbnü'l-Cezerî dördüncü sırada ele aldığı iklâb bahsini *Temhîd* isimli eserinde “iklâb” (الإقلاب) şeklinde isimlendirirken *Neşr* isimli eserinde ise “kalb” (قلب) olarak isimlendirmeyi tercih etmiştir. Nûn-i sâkine veya tenvînden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi halinde zuhur eden tecvîd kaidesinin terimi çeşitli eserlerde “iklâb” (الإقلاب) şeklinde ele alınırken, bazı eserlerde ise “kalb” (قلب) ifadesinin daha fasih bir kullanım olduğu yönünde kayda değer tespitler bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Müellif iklâbı; nûn-i sâkine veya tenvînden sonra bâ (ب) gelmesi halinde, nûn-i sâkine veya tenvînin idğâmsız olarak mîm (م) 'e çevrilmesi şeklinde açıklamış ve bu durumda ğunnenin aşîkar olduğunu ifade etmiştir. İklâb için şu ibarelere iki eserinde de örnek vermiştir: (جُدُّ بِيضٌ)⁵⁸⁸ (أَنْبِئُهُمْ)⁵⁸⁷ (أَنْ بُورِكَ)⁵⁸⁶ İbnü'l-Cezerî *Temhîd* 'de iklâbın meydana gelmesinin sebebini; mîm (م) ve nûn (ن) harflerinin ğunne ve cehr sıfatları yönünden ortak olmaları, aynı zamanda mîm (م) ve bâ (ب) harflerinin de mahreçlerinin bir olması ile açıklamıştır. Nûn-i sâkinenin bâ (ب) 'dan önce gelmesi halinde mahreçlerinin birbirlerine uzaklıkları sebebiyle idğâmın nûn (ن) 'un, bâ (ب) 'nın kardeşi olan mîm (م) 'e benzerliğinden ötürü de izhârın mümkün olamayacağını ifade etmiş ve bu nedenle hem nûn (ن) hem bâ (ب) 'ya kardeş olan mîm (م) 'e dönüşeceğini zikretmiştir.⁵⁸⁹

Müellif *Neşr* isimli eserinde nûn-i sâkineden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda ihfâ olduğundan dolayı, ihfâ-i şefevî ve iklâb arasında herhangi bir

⁵⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 201-202; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/26.

⁵⁸⁵ Başkan, Ömer, “Kur'an Tilavetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme / An Assessment on Some Differences Which Appeared in the Theoretical and Practical Level of the Quran Recitation / دراسة تقييمية لبعض الفوارق التي ظهرت على المستوى ”النظري والعملية في تلاوة القرآن”, *İlahiyat Akademi* 10 (30 Aralık 2019), 143-168.

⁵⁸⁶ Neml, 27/8.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/33.

⁵⁸⁸ Fâtır, 35/27.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 202-212.

ayrımın olmadığını zikretmiştir.⁵⁹⁰ İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde mîm (م)'in ihfâsı ve ğunnesinin açığa çıkarılmasında bir ihtilafın bulunmadığını fakat bazı Mağrîb alimlerinin ihtilaftan söz ettiklerini bildirmiş ve buna da vehim demiştir.⁵⁹¹ Dâni'nin ise bu ihtilafı ihfâ bahsinde zikrettiğini aktararak, kendisinin bu bahisleri *Temhîd* isimli eserinde uzun uzadıya anlattığını haber vererek sözü noktalamıştır.⁵⁹²

5.5. İhfâ (الاخفاء)

İbnü'l-Cezerî nûn-i sâkine ve tenvîn ile ilgili hükümlerde son olarak ihfâyı ele almıştır. İhfâ harflerinin izhâr, idğâm ve iklâb harfleri dışında kalan on beş harf olduğunu bildirmiştir.⁵⁹³ Müellif *Neşr*'de on beş ihfâ harfini alfabetik sisteme göre tek tek sıralamayı tercih ederken *Temhîd*'de ise ihfâ harflerini şu beytin kelimelerinin ilk harfleri şeklinde terkîb etmiştir: (صف ذا ثنا جود شخص قد سما كرمأ ضع) İbnü'l-Cezerî ihfâ olgusunun anlaşılabilirliğini zenginleştirmek adına her iki eserinde de âyet-i kerîmelerden çeşitli misaller vermiştir.⁵⁹⁴ Örneğin: (جَهَاراً * نَمْ) ⁵⁹⁶(مِنْ ذَلِكَ) ⁵⁹⁵(أَنْ صَدُّوْكُمْ)

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde ihfânın kıraat imamlarına göre idğâm ve izhâr arası olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁸ Dâni'nin ihfâyı, nûn-i sâkine veya tenvînden

---

⁵⁹⁰ Mîm-i sâkinenin ihfâsında ve iklâbın telaffuzunda yapılan araştırmalarda birtakım tespitlerde bulunulmuştur. Tatbîk esnasında ortaya çıkan telaffuz biçimlerini dört başlıkta incelemek mümkündür. Hem iklâb hem ihfâda dudakları açarak okumak, mîm-i sâkinenin ihfâsında dudaklar kapalı, iklâbta ise açık okumak, hem iklâb hem mîm-i sâkinenin ihfâsında dudaklar tamamen kapalı veyahut biraz açık okumak, hem iklâb hem de mîm-i sâkinenin ihfâsında dudaklar tamamen kapalı biçimde okumak. Bkz., Başkan, Ömer, “Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlimi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, (2015), 415-440.

⁵⁹¹ Ayrıntılı iklâb tartışmaları için bkz., Çiftçi, Ali, “Kur’an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb’ın Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 237-256.

⁵⁹² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/26.

⁵⁹³ Diğer imamların izhâr ile okuduğu tenvîn veya nûn-i sâkine sonrasında gelen ve ayrı kelimelerde bulunan gayn (غ) ve hâ (خ) harflerini Ebû Ca’fer ihfâ ile okumaktadır. Verş ise nûn-i sâkineden sonra hemze gelmesi halinde, hemzenin hareketini nûn-i sâkineye naklederek telaffuz eder. Demirhan Ünlü, *Kur’an-ı Kerim Tecvidi* (Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 122; Siraceddin Öztoprak, *Kur’ân Kıraatı: Kıraat-ı Aşere*. (İstanbul : Beyan Yayınları, 2005), 232; Hasan Tahsin Feyizli, *Kıraat-ı Aşere* (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 104.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 213-215; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/26.

⁵⁹⁵ Mâide, 5/2.

⁵⁹⁶ Furkân, 25/10.

⁵⁹⁷ Nûh, 71/8-9.

⁵⁹⁸ İhfâ; idğâm ile izhâr arası bir durumdur ve ibareyi şeddesiz, ğunneli telaffuz etmeye denir. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğâ* (Beyrut, 1965), 1/245.

sonra gelen harfin mahreçlerinin nûn ile olan uzaklık-yakınlık mesafesine bağladığını ifade etmiştir. Nûn-i sâkine ve tenvînin idğâm harflerine yakın olduğu gibi ihfâ harflerine yakın olmadığını, izhâr harflerinden uzak olduğu gibi bu harflerden uzak olmadığını, bu sebeplerden dolayı idğâm için gereken yakınlığın olmaması ve izhâr için gereken uzaklığın olmamasından dolayı ne izhâr ne de idğâm yapılamayacağı, yalnızca ihfâ yapılabildiğini aktarmıştır.⁵⁹⁹

Müellif *Temhîd* isimli eserinde ğunnenin olduğu durumda onu fazla uzatmaktan kaçınmak gerektiğini bunun kabîh olduğunu bildirmiştir.⁶⁰⁰

6. Med ve Kasr

“Med ve Kasr” konusu tecvîd literatürünün temel konularından olduğu kadar kıraat ihtilaflarının da had safhada hüküm ferma olduğu aslî temalardan biri belki de birincisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim *Neşr* de dahil olmak üzere pek çok temel kıraat eserinde medler bahsinin diğer bahislere nazaran nitelik ve nicelik açısından yoğunluğu, konunun kıraat ilmi indindeki hususiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim konu, *Temhîd*’de iki farklı yerde atıf yapılmakla birlikte toplamda yaklaşık 4 sahifelik bir yekün tutuyorken *Neşr*’de neredeyse 50 sahife civarındadır.⁶⁰¹ Bu saikle tezin giriş kısmında da beyan edildiği üzere çalışmanın teorik sınırlarını bir hayli açacağından ve tezi tecvîd konularını mukayeseden ziyade ileri düzeyde kıraat ihtilaflarıyla yüz yüze bırakacağından bu başlık altında *Temhîd*’in yer verdiği çerçeve ve içerik esas alınacak *Neşr*’de serdedilen ilm-i kıraate özgü detay zorunlu olarak kapsam dışında tutulacaktır.

Nitekim -anlaşılabilirdiği kadarıyla- İbnü’l-Cezerî de *Neşr*’inde daha med kavramını tanımladığı ilk satırda “في هذا الباب” şeklindeki tahsis ifadesiyle kavramı ilm-i kıraat perspektifinden ele alacağını ve ilgili tanımını bu sınırlara göre serdedeceğini ihsas etmiş ve meddi bu sınırları esas alarak şu şekilde tanımlamış görünmektedir: “Med -bu çerçevede- (belli durumlardaki) med harfini aslî med süresine yapılan ilave ile daha ziyade bir uzatma ile okumaktan ibarettir. Nitekim

---

⁵⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/27.

⁶⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 215.

⁶⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 215-220; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/313-362.

artık buradaki uzatma sadece harf-i meddin zatıyla kaim değildir.”⁶⁰² Fer’i med ve bu kapsamdaki kıraat ihtilaflarına odaklı görünen bu tanıma bağlı olarak kasrın da “(Belli durumlardaki) med harfinin telaffuzunda husule gelen ilave uzatmayı terk edip onu aslî med üzere okumaktan ibarettir”⁶⁰³ şeklindeki tasvirin de med tanımını esas aldığı söylenebilir. Aynı kavramlara ve tanımlarına yönelik çerçeve *Temhîd*’de ise şu şekildedir: Med ve kasr, ilk olarak kitabın “Giriş” kısmında belli kavramların tanımlandığı bölümde ele alınmaktadır. Burada yer verilen medde ilişkin ıstılahî tanım ise şu şekildedir: “Medde gelince; o, med ve lîn harflerine özgü bir vasıf olup iki şekilde tezahür eder: Aslî med ve arâzî med. Aslî yani tabii med; sadece harf-i medle kaim olan uzatmayı, arâzî med ise daha fazla uzatarak okumayı gerektiren bir sebebe bağlı olarak aslî med üzerine yapılan ilave uzatmayı ifade eder. Kasrın ise harf-i med ve harf-i lîn’in formuyla sınırlı aslî/tabii med ölçüsüne inhisar ettirilmesi *Neşr*’de yer verilen tanımla uyum içinde görünmektedir.⁶⁰⁴ Ancak meddin ana kategorilerine dair yapılan ayırımın sonraki literatürde adeta yerleşik bir ıstılah olarak kullanılan “Fer’î Med” yerine “Arazî Med” ifadesinin istihdamı dikkat çekicidir. *Neşr*’de ise aynı ayırımın lafzî ve manevî kavramlarıyla yapılmış olması iki eser arasındaki kavramsal farklılık açısından özellikle vurgulanmalıdır.⁶⁰⁵ Konunun müstakil bir başlık altında ele alındığı “Med ve Kasr Bâbı”nda ise giriş kısmında yapılan tanım ve tasnife atfen söze başlanır. İbnü’l-Cezerî bu atıfa müteakiben herhangi bir tanıma yer vermeksizin sözü ilave uzatmayı gerekli kılan sebeplere getirir ve hemze, sükûn ve teşdîd kavramlarıyla kategorize ettiği mevzubahis esbâba dair izahata girişir. Buna göre hemze iki durumda med sebebi vasfı kazanır. Ya harf-i medle aynı kelimedede (yanyana) olduğu halidir ki: (وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا)⁶⁰⁶ (مِنْ سُوءٍ)⁶⁰⁷ (الْمُسِيءِ)⁶⁰⁸ kelimelerinde de olduğu üzere bu türden medde medd-i muttasıl ismi verilir. Kurrânın meddin işbâi ve tevessutu konusunda aralarında var olan bazı farklılıklara rağmen genel anlamda bu meddi ziyâde ile okuma yönünde icmâ halinde olduklarına yapılan tek cümlelik atıf ve meselenin

---

⁶⁰² İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/313.

⁶⁰³ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/313.

⁶⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *Temhîd*, 70-71.

⁶⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/313.

⁶⁰⁶ Zâriyât, 51/47.

⁶⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/30.

⁶⁰⁸ Mü’min, 40/58.

ilm-i kıraate yönelik teknik detayının açık bir ifade ile kıraat kitaplarına havale edilmesi iki eserin meselelere yaklaşım biçimi açısından kayda değer bir örneklik sunmaktadır.⁶⁰⁹ Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere *Neşr* de dahil kıraat literatüründe bu ve diğer ferî medlerdeki kurrânın ihtilafatı onlarca sayfaya şamil bir detay arz etmektedir.

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde teşdîd ve sâkini de lâzım ve ârız şeklinde ikiye ayırmıştır. İbnü'l-Cezerî bu eserinde meddü'l-lâzımın ihtilafsız vacip olduğunu zikretmiştir. Teşdîddeki yapmış olduğu ayırimda teşdîd-i lâzım için şu örneklere yer vermiştir:⁶¹⁰ (دَابَّةً)⁶¹¹ (أَتَحَاجُّونِي)⁶¹² (هَاتَيْنِ)⁶¹³ Müellifin konu özelinde her ne kadar bu kategoriye özgü lâzım vasfını ön plan çıkarmış olsa da hemen alttaki satırlarda ehl-i edânın bu med bağlamındaki farklı uygulamalarını içeren ihtilaflarına dikkat çekmekten geri durmadığı zikredilmelidir. Bu bağlamda sırasıyla İmam Sehavi'nin (ö. 643/1245), Mekkî ve diğerlerinin ve dahi Osman b. Saîd'in tercihlerine dikkat çekmiştir. İlk görüş sahiplerine göre bu türden medlerin miktarı medd-i muttasıla sebep teşkil eden hemzenin meddinden daha aşağı bir ölçüye sahip olmalıdır. Bu da İmâm Hamze'nin değil İmâm-ı Âsım'ın tûlüne denk bir uzatma süresini ifade eder. İkinci görüş sahiplerine göre ise bu meddin ölçüsü hemzenin sebep olduğu maksimum uzatmadan daha ziyade olmalıdır. Son gruba göre de buradaki uzatma ile hemze için ön görülen uzatma miktarı aynıdır. Meseleyi kıraate ilişkin musannafatında detayıyla ele aldığını ifade eden müellif bununla birlikte kendi tercihini de örneklerle detaylandırdığı tafsilatla ifade etmekten geri durmamıştır. Nitekim müellif kendi tercihi sadedinde üç görüşün de sahîh olduğunu beyan ederek (أَتَحَاجُّونِي)⁶¹⁴ ve (هَاتَيْنِ)⁶¹⁵ kelimelerinde Ebû 'Amr'ın mezhebini, sure başlarındaki hurûf-ı mukattaalarda (ل, م, س, ن) Mekkî'nin mezhebini, (نَسْتَعِينُ)⁶¹⁶

---

⁶⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 217.

⁶¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 218.

⁶¹¹ Bakara, 2/164.

⁶¹² En'âm, 6/80.

⁶¹³ Kasas, 28/27. İbn Kesîr kıraatine göre nûn'un teşdîdi ile okunur. (بتشديد النون)

⁶¹⁴ En'âm, 6/80.

⁶¹⁵ Kasas, 28/27.

⁶¹⁶ Fâtiha, 1/5.

(كَارِهُونَ)⁶¹⁷ (أَنْصَارِ)⁶¹⁸ kelimelerinde olduğu üzere vakf esnasında ortaya çıkan sükûn-
i ârizalarda da Sehavî'nin görüşünün esas alınması gerektiğini ihsas etmektedir.⁶¹⁹

İbnü'l-Cezerî (لَهُمْ قِيلَ)⁶²⁰ (يَقُولُ رَبَّنَا)⁶²¹ (قَالَ رَبُّكُمْ)⁶²² kelimeleriyle
örneklendirerek yer verdiği teşdid-i ârizın ise; bu türden yerlerin idgâm ile okuyan
kurrânın tercihlerini de dikkate alarak üç farklı vecihle yani “med, tevassut ve kasr”
ile okuduğunu bir cümleyle ifade etmiş ama detaya girmemiştir. Ne var ki zaman
zaman yer verdiği üzere “eğer şöyle denirse” kalıbıyla bu bağlamda okuyucunun
dikkatine sunduğu şu bilgi ise hususi önem arz etmektedir: “Eğer bir kişi niçin (اللَّهُ
* الْم)⁶²³ ibaresindeki (lâm'daki) mîm idgâm ile okunduğu halde üç vecih cari
değildir? derse şöyle cevap veririrm: Buradaki lâm lâzımî bir hece olduğundan
mîm'deki sükûn da doğal olarak lâzımî bir sükûndur. Bu tür yerlerde ise idgâm ile
okumak vaciptir. Ancak yukarıdaki örneklerde ise sükûn vakf halinde ortaya çıkan
sükûna hamledildiğinden ârizî bir sükûndur. Ve dahi bu tür yerlerde ise idgâm ile
okumak vacip değil caizdir. (Yani bu tür yerleri kurrâdan sadece bir kısmı idgâm
ile okumuştur.)”⁶²⁴ Müteakiben med sebeplerinden sâkine (sükûn) ve türlerine de
dikkat çeken müellif sâkin-i lâzıma bazı surelerin başında yer alan hurûf-i
mukattaalardan örnek vermiş buradaki med miktarına dair açık bir tespit yapmamış
ancak meseleyi (وَمَخْيَايَ)⁶²⁵ kelimesindeki yâ'nın bazı kurrâ tarafından teskîn ile
okunuşuna havale ederek bir cevap vermiş görünmektedir. Nitekim ilgili yerler
müellifin *Neşr*'inde de açıklıkla belirttiği üzere (وَمَخْيَايَ) kelimesindeki yâ'yı teskîn
ile okuyanın okuyuşuna nisbetle işbâ ile okunmalıdır.⁶²⁶

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de özetle yer verdiği med ve kasr konusunu *Neşr*'de
ise hem kavramsal hem sistematik hem de ilm-i kıraate münhasır detayı açısından
oldukça geniş bir biçimde ele almaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere

⁶¹⁷ Tevbe, 9/48.

⁶¹⁸ Bakara, 2/270.

⁶¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 218-219.

⁶²⁰ Bakara, 2/11.

⁶²¹ Bakara, 2/200.

⁶²² Şuarâ, 91/26.

⁶²³ Âl-i İmrân, 3/1-2.

⁶²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 219.

⁶²⁵ En'âm, 6/162.

⁶²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/318.

Temhîd'de farklı yerlerdeki atıflarla birlikte toplamda 4-5 sayfalık bir yer tutan konu *Neşr*'de kıraat ilmindeki hususiyetine binaen sadece ilgili başlık altındaki kısmıyla 50 sayfalık bir yeküne ulaşmaktadır.⁶²⁷ Dolayısıyla kıraat ilminin kendine has sistematigi içerisinde serdedilen bu denli ileri düzeydeki detayın *Temhîd*'deki özet bilgiyle sağlıklı bir mukayeseye tabi tutulmasına imkan olmadığı düşünüldüğünden bu konuya ilişkin değerlendirmelere burada nihayet verilip bir sonraki başlığa geçmek uygun olacaktır.

7. Vakf ve İbtidâ

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde vakf ve ibtidâ (الوقف والابتداء) başlığı⁶²⁸ altında vakfin kısımlarını vakf-ı tâm/muhtâr, vakf-ı kâfi/câiz, vakf-ı hasen/mefhûm ve vakf-ı kabîh/metruk şeklinde sınıflandırmış,⁶²⁹ vakfin kısımları hakkında alimlerin birtakım ihtilaflarının bulunduğunu dile getirmiştir. Alimlerin yazılı eserlerinde vakfin kısımlarını sınıflandırdıklarını, vakfin prensip ve esaslarını bu eserlerde zikrettiklerini ve ayetler ışığında vakfin dallarını ayrıntılı biçimde aydınlattıklarını izah eden İbnü'l-Cezerî; İmâm Ebû Yusuf (ö. 182/798) gibi âlimlerin Kur'ân-ı Kerîm'in tek bir kıta gibi ve tamamının mu'ciz olduğu görüşüne sahip olmalarından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'e takdir edilen bu tür vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh sınıflandırmalarını bid'at olarak gördüklerini bildirmiştir.⁶³⁰ Ancak İbnü'l-Cezerî, İmâm Ebû Yusuf ve onunla aynı görüşte olan alimlerin fikirlerine katılmadığını yine aynı eserinde ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî bilakis vakf ve ibtidâ ilminin önemini Kur'ân-ı Kerîm'in açıklanması ile,

⁶²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 215-220; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/313-362.

⁶²⁸ Vakf; nefes almak suretiyle bir süre sesi kesmeyi ifade eden kavramdır. İbtidâ ise; vakf halinden sonra Kur'ân okumaya tekrar yeniden başlamaktır. Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ" (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461-463.

⁶²⁹ Ahmed b Muhammed b Abdülkerim el-Uşmûnî, *Menarü'l-hüda fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtida*. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008), 1/23; Bedreddin b Muhammed b Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/350.

⁶³⁰ Vakf ve ibtidâ bahsinde çeşitli sınıflandırmalar mevcut olsa da âlimlerin büyük bir çoğunluğu dörtlü tasnif sistemini esas almıştır. Bkz., Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî (Riyad: Dâr-u Âlimi'l-Kütüb, 1992), 219; Ebü'l-Abbas Abdülazîz b Ali b Muhammed İbnü't-Tahhan, *Nizamü'l-edai fi'l-vakf ve'l-ibtidai*. (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985), 28-55; Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b Muhammed b Abdüssamed Sehari, *Cemalü'l-kurra ve kemalü'l-ikra* (Mekke: Mektebetü't-Türas, 1987), 563; Şehabeddin el-Kastallani, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kirâât.*, thk. Âmir Seyyid Osman, Abdüssabûr Şâhin (Kahire: el-Meclisü'l-Ala li's-Şuuni'l-İslamiyye Lecnetü'l-İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1972), 247-252.

maksatlarını ve faydalarını bilme yönünden çok kıymetli olduğunu izah ederek tıpkı inci avcısının avını, inciye ve incinin faydalarına hazırlamasına benzetmiştir ve eğer bu bir bid'at ise ne kadar güzel bir bid'at olduğunun da üzerinde durmuştur. İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde vakfın kısımlarına geçmeden önce; kârinin sıfat ile sıfatlanana, fâil ile fiiline, mefûl ile fâiline, müekked ile müekkede, mübdel ile bedele, müstesna ile müstesna minhe, ma'tûf ile ma'tûfun aleyhe, muzâf ile muzâfun ileyhe, haber ile mübtedâya, sâhib ile hâle, taleb ile cevaba, temyîz ile mümeyyize ve âmil ile mâmüle ulaşması gerektiğini aktarmış, ayrıca bu saydiklarının küçük şeyler dışında hiçbirinin ayrılamayacağını da altını çizmiştir.⁶³¹

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde vakf ve ibtidânın iki halden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Müellife göre bu hallerden birincisi; vakf ve ibtidâ yapacağın yeri bilmek, ikincisi ise; nasıl vakf ve nasıl ibtidâ yapacağını bilmektir. İbnü'l-Cezerî, kârinin tek nefeste sureyi veya kıssayı okumasının mümkün olmamasından dolayı, ayrıca iki kelime arasında vasl halinde nefes akmamasından ötürü nefes almak ve dinlenmek için, nefes aldıktan sonra ibtidâyı belirlemek gerektiğini *Neşr*'de dile getirmiştir. Böyle bir tatbik ise manaya bir zarar gelmesini engeller ve böylece Kur'ân-ı Kerîm'in elde etmek istediği maksat ortaya çıkar.⁶³² İbnü'l-Cezerî kıraat imamlarının bu tür gerekçelerle vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmeye teşvik ettiklerini bildirmiştir.⁶³³ Müellif vakf ve ibtidânın önemine binaen Hazreti Ali'ye yöneltilen “*Tertîl nedir?*” sorusuna verdiği şu cevaba eserinde yer vermiştir: “الترتيل: معرفة الوقوف و تجويد الحروف” “*Tertîl: Vakf yerlerini ve harflerin tecvîdini bilmektir.*”⁶³⁴

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde birçok âlimin vakf ve ibtidâ ilmine dair eserler te'lîf ettiğini fakat bunlar arasında en mühim isim olan Muhammed b.

⁶³¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 221-227; ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân*, 1/354.

⁶³² Kurrâ'nın bir kısmı ayet sonuna veya lafzî ve manevî alakaya tâbi olmadan, yalnızca nefesin kesildiği durumlarda vakf ederler. Mahmut b. Kâbir b. eş-Şmkîfî, *Eserü'l-kırâat fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Riyad: Dârü't-Tedmüriyye, 2013), 53.

⁶³³ Kur'ân ilimlerinden vakf ve ibtidâ ile ilgili eseriyle meşhur olan İbnü'l-Enbârî “Vakf ve ibtidâyı bilmek Kur'ân'ı bilmenin kemâлиндendir.” demiştir. Bkz., Ebu Bekr b Beşşar Muhammed b Kasım b Muhammed İbnü'l-Enbarî, *Kitâbü izahü'l-vakf ve'l-ibtida*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1390), 40.

⁶³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/225.

Tayfûr es-Secâvendî'yi (ö. 560/1165) zikretmiştir.⁶³⁵ Müellif ise vakf ve ibtidâ hakkında kendi görüşünün Secâvendî'ye yakın olduğunu bildirerek vakfin ihtiyârî ve ıztırârî olarak iki kısma ayrılacağını çünkü kelâmın ya tamam ya da tamam olmayacağından yana olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de kelâmın tamam olduğu anda yapılan vakfa ihtiyârî, kelâmın mana ve lafız yönünden tamam olmaması durumunda yapılan vakfa ise ıztırârî vakf/vakf-ı kabîh isimlerini vermiştir. Vakf-ı ihtiyârî özelinde; kelimenin sonrası ile hem mana hem lafız yönünden bağlantısı bulunmuyorsa vakf-ı tâm, yalnızca mana bağlantısı bulunuyorsa vakf-ı kâfi, yalnızca lafız bağlantısı bulunuyorsa da vakf-ı hasen şeklinde ayırma gitmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde vakfların kısımlarından ayrı olarak tenbîhât başlığı altında vakf-ı murahas, vakf-ı murâkabe ve vakf-ı izdivâc türlerine de yer vermiştir.⁶³⁶ Müellifin *Neşr*'de yapmış olduğu bu ikili taksime *Temhîd* isimli eserinde rastlamak mümkün olmamaktadır. *Temhîd*'de vakf ve ibtidâyı dört ana başlık halinde işleyerek, özel kelimeler üzerinde yapılan vakf türlerine yer verdiği görülmektedir.⁶³⁷

7.1. Vakf-ı Tâam

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde vakf-ı tâamın izahında bulunduktan sonra bu vakf türünün hangi durumlarda meydana gelebileceğini beş fasıla halinde âyet-i kerîmelerden misaller getirerek ifade etmiştir. Müellif vakf-ı tâamın; kendinden sonra gelen bölüm ile lafız ve manâ yönünden bir alakası bulunmayan kelime üzerinde yapılan vakfa verilen isim olduğunu bildirmiştir.⁶³⁸ İbnü'l-Cezerî eserinde Ebû 'Amr'ın vakf-ı tâam ile ilgili şöyle söylediğini nakletmiştir: “*Rasulullah (s.a.v.) Cibrîl (a.s.)'ın öğretilisine istinaden sevap ve cennet zikri ile gelen âyetlerden sonra, cezalandırma ile ilgili âyet-i kerîme gelirse bu âyetleri birbirinden ayırmayı emreder. Aynı şekilde cehennem veyahut ceza âyetinden*

---

⁶³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b Tayfur Secavendi, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtida*. (Amman : Dârü'l-Menahic, 2001); Ebû Abdullah Muhammed b Tayfur Secavendi, *İlelü'l-vukuf*. (Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 2006).

⁶³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/236-237.

⁶³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/225-226.

⁶³⁸ Ebu Amr Osman b Saîd ed-Dâni el-Endelüsi, *el-Müktefa fi'l-vakf ve'l-ibtida fi kitâbillahi azze ve celle.*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1984), 141; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 227.

sonra, cennet ya da sevap âyet-i kerîmesi gelirse de böyle ayrılması gerektiğini emreder. İşte bu vakf, vakf-ı tâmdır.”⁶³⁹

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de vakf-ı tâmın konu ve kıssa bitiminde bulunduğunu ayrıca fasılalarla ayrıldığını bildirmiştir. Bu duruma örnek olarak da şu âyet-i kerîmeleri vermiştir: (وَإِلَيْنَا هُمُ الْمُفْلِحُونَ)⁶⁴⁰ sonrasında şöyle ibtidâ olur: (إِنَّ الَّذِينَ) ⁶⁴³(بَا بَنِي إِسْرَائِيلَ) şöyle ibtidâ olur: (وَإِنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)⁶⁴², ⁶⁴¹(كَفَرُوا) ⁶⁴⁴(لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي) Fasılanın sona ermesinden önce vakf-ı tâm bulunur. (وَكَانَ الشَّيْطَانُ) bu zalimin son sözüdür. Allah'ın (c.c) sözü ise bu fasıla ile tamamlanır. (لِإِنْسَانٍ خَدُوعًا)⁶⁴⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de bildirmesine göre vakf-ı tâm âyet bitiminden sonraki kelimedede bulunabilir. Örneğin: (لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا*)⁶⁴⁶(كَذَلِكَ) kelam كَذَلِكَ kelimesinde tamam olur. Müellif vakf-ı tâmı bir diğer misalde, lafız cihetinden değil fakat mana cihetinden kâfi derecesinde olabileceğini zikretmiştir. Örneğin: (لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَنُعَزِّرْهُ وَنُؤَيِّرْهُ)⁶⁴⁷ burada vakf yapılır ve şöyle ibtidâ edilir: (تُسَبِّحُوهُ)⁶⁴⁸ Çünkü (تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا) (تُسَبِّحُوهُ) ise Allah azze ve celle içindir. Müellif son olarak vakf-ı tâmın âyetin te'vîli ve kıraat tercihine göre de vâki olacağını *Temhîd* isimli eserinde bildirmiştir. Örneğin Âl-i İmran sûresinin 7. âyeti (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ) vakf çeşidi, âyetin te'vîline göre değişiklik gösterir.⁶⁴⁹

İbnü'l-Cezerî *Neşr* isimli eserinde ise vakf-ı tâmın daha çok âyet başlarında ve kıssaların sona erdiği durumlarda olacağını bildirmiştir. Örneğin: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ) 'de vakf ve (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) 'de ibtidâ yapılmasında olduğu gibi. Vakf-ı tâmın âyet-i kerîmenin sona ermesinden önce de olabildiğini şu misal ile ifade etmiştir: (وَجَعَلُوا آعْرَةَ أَهْلِهَا آذِنَّةً)⁶⁵⁰ Çünkü Belkıs'ın sözü burada son bulmuş ve bu

⁶³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 228.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/5.

⁶⁴¹ Bakara, 2/6.

⁶⁴² Bakara, 2/46.

⁶⁴³ Bakara, 2/47.

⁶⁴⁴ Furkân, 25/29.

⁶⁴⁵ Furkân, 25/29.

⁶⁴⁶ Kehf, 18/90-91.

⁶⁴⁷ Fetih, 48/9.

⁶⁴⁸ Fetih, 48/9.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 227-230.

⁶⁵⁰ Neml, 27/34.

sözün devamında ise Allah şöyle buyurmuştur: (وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ)⁶⁵¹ Müellif vakf-1 tâmin âyet başı ve âyet ortasında olabileceği gibi, âyet-i kerîmenin bir kelime ile kesilmesinden sonra da meydana gelebileceğini aynı eserinde izah etmiştir. Örneğin: (لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا*)⁶⁵² (كَذَلِكَ) Örneğin: (وَسُرْرًا عَلَيْهَا يُتَكْوَنُ)⁶⁵³, (وَرُحْرَفًا)⁶⁵⁴ örnekleri ile açıklamıştır.⁶⁵⁵

Müellif *Temhîd* isimli eserinden farklı olarak *Neşr*'de vakf-1 tâmin önem derecelerinin farklı olabileceğini dile getirmiştir. Buna örnek olarak da Fâtiha sûresinin 4. ve 5. âyet-i kerîmelerini misal vermiştir. Örneğin: (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾ إِيَّاكَ) (نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) âyet-i kerîmelerinin her ikisinde vakf yapmayı da vakf-1 tâm olarak isimlendirmiş fakat 4. âyet-i kerîmede vakfedilmesinin “vakf-1 etemm” olacağını ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî vakfedilen yerlerin “vaf-1 tâm” veyahut “vakf-1 etemm” şeklinde önem derecelerine binaen isimlendirilmesi konusunda *Temhîd*'de herhangi bir ayrıma gitmez iken bu tür bir isimlendirme *Neşr* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵⁶

7.2. Vakf-1 Kâfi

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde vakf-1 kâfiyi; kendinden sonrası ile lafız yönünden değil yalnızca mana yönünden bağlantısının bulunduğu bir vakf türü olarak izah etmiştir. Bu eserinde Dâni'nin Peygamber efendimizin Nisâ sûresinin (فَكَيفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا)⁶⁵⁷ âyet-i kerîmesi okunurken gözlerinin dolduğunu ve (شَهِيدًا) kelimesi üzerine vakf yapılmasına ruhsat verdiğini ve bu vakf türünün de vakf-1 kâfiye bir delil olduğunu ifade eden sözlerini nakletmiştir. İbnü'l-Cezerî kıraat, i'râb ve tefsir açısından vakf-1 tâmda bulunan durumların vakf-1 kâfide de vâki olduğunu tekrar etmiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Neml, 27/34.

⁶⁵² Kehf, 18/90-91.

⁶⁵³ Zuhurf, 43/34.

⁶⁵⁴ Zuhurf, 43/35.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/226-227

⁶⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/228.

⁶⁵⁷ Nisâ, 4/41.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 231-233.

Müellif *Neşr* isimli eserinde ise vakf-1 kâfinin âyet ortalarında ve âyet sonlarındaki fasılalarda bulunduğunu söylemiştir. Örneğin: (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ)⁶⁵⁹, (مِن قَبْلِكَ)⁶⁶⁰, (هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ)⁶⁶¹, (يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا)⁶⁶², (إِلَّا أَنفُسَهُمْ)⁶⁶³ İbnü'l-Cezerî *Neşr* ve *Temhîd* isimli eserlerinde vakf-1 tâmda olduğu gibi vakf-1 kâfide de önem derecesi açısından farklılıklar bulunabileceğini dile getirmiştir. Örneğin: (فِي قُلُوبِهِمْ)⁶⁶⁴ vakf-1 kâfidir. (فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا)⁶⁶⁵ vakf-1 ekfâdir. (بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ)⁶⁶⁶ ise her iki vakftan daha kâfidir.⁶⁶⁷

7.3. Vakf-1 Hasen

İbnü'l-Cezerî vakf-1 haseni; kendinden sonrası ile lafız yönünden alakasının devam etmesi şeklinde açıklamıştır.⁶⁶⁸ *Temhîd* isimli eserinde Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetine dayandırarak (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁶⁶⁹, (الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)⁶⁷⁰ âyet-i kerîmelerinde yapılan vakf türünü vakf-1 hasen olarak izah etmiştir. Müellif her iki eserinde de vakf-1 hasenin, i'rab durumuna göre vakf-1 tâm veyahut vakf-1 kâfi olabileceğini bildirmiştir. Örneğin; (هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ)⁶⁷¹ âyetindeki vakf sonrasındaki (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) âyetinin i'rabına göre değişiklik arz eder. (لِّلْمُتَّقِينَ)'in sıfatı olursa vakf-1 hasen gerçekleşir, fakat (هم) mübtedânın haberi olur ise vakf-1 kâfi ortaya çıkar. Eğer (الَّذِينَ) (أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ) ifadesi de onun haberi ise vakf-1 tâm gerçekleşmiş olacaktır.⁶⁷²

---

⁶⁵⁹ Bakara, 2/3.

⁶⁶⁰ Bakara, 2/4.

⁶⁶¹ Bakara, 2/5.

⁶⁶² Bakara, 2/9.

⁶⁶³ Bakara, 2/9.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/10.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/10.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/10.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/228.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/228.

⁶⁶⁹ Fâtiha, 2/1.

⁶⁷⁰ Fâtiha, 2/2.

⁶⁷¹ Bakara, 2/2.

⁶⁷² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 235-236; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/229.

7.4. Vakf-ı Kabîh

İbnü'l-Cezerî eksik veya mâna dışı olan vakf türünü vakf-ı kabîh ile isimlendirmiştir.⁶⁷³ Âyet-i kerîmenin muradının dışına çıkılması, âyetin farklı bir manaya gelmesi veyahut mananın tamamlanmaması gibi durumlarda, nefesin kesilmesi gibi zorunlu bir hal söz konusu değil ise bu vakf câiz değildir. Müellif vakf-ı kabîh için şu örnekleri vermiştir: (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ)⁶⁷⁴, (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي)⁶⁷⁵, (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي)⁶⁷⁶ İbnü'l-Cezerî nefesin kesilmesi halinde tekrar böyle bir yerden ibtidâ edilmesinin de doğru olmadığını altını çizerek bunun korkunç olduğunu dile getirmiştir. Örneğin: (عَزَّيْرُ ابْنُ)⁶⁷⁷ âyetinde عَزَّيْرُ veya ابْنُ ile ibtidâ yapılmaz. Bilakis وَقَالَتِ الْيَهُودُ ile ibtidâ yapılması doğru olandır.⁶⁷⁸

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinden farklı olarak *Neşr*'de vakf çeşidini de vakf-ı kabîh ve vakf-ı akbah⁶⁷⁹ halinde derecelendirmiştir. Müellif vakf-ı akbah için örnek olarak şu âyet-i kerîmeleri eserinde zikretmiştir: (وَأَنَّ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ)⁶⁸⁰ bu âyette eğer “وَلَا بَوِيه” ifadesinde vakf edilirse anlam değişir ve sanki mirasın yarısının kız kardeş anne/baba ile ortak olduğu anlamı çıkar. Fakat murad edilen mana mirasın yarısının kız kardeşe ait olduğudur. Bu sebepten ötürü “فَلَهَا النِّصْفُ” ifadesinde vakfedilmesi doğru olandır.⁶⁸¹

7.4. İbnü'l-Cezerî'nin Edatlar Üzerinde Vakf-İbtidâ Hakkındaki Görüşleri

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde vakf-ibtidâ bahsi altında bazı özel kelimeler üzerinde yapılan vakf türlerine yer vermiştir. Müellif *Neşr* isimli eserinde ise vakf türlerini izah etmiş fakat bu tür özel kelimeler/edatlar üzerinde yapılan vakf türlerine yer vermemiştir. İbnü'l-Cezerî kella (كَلًّا), belâ (بَلَى), ne'am (نَعْمَ), lâ (لَا),

⁶⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 237.

⁶⁷⁴ Mâ'ûn, 107/4.

⁶⁷⁵ Mâide, 5/51.

⁶⁷⁶ Bakara, 2/26.

⁶⁷⁷ Tevbe, 9/30.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 237.

⁶⁷⁹ “Çok çirkin” anlamına gelmektedir.

⁶⁸⁰ Nisâ, 4/11.

⁶⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/230.

sümme (ثُمَّ), em (أَمْ), bel (بَلْ) ve hattâ (حَتَّى) edatlarını *Temhîd* isimli eserinde ele almayı tercih etmiştir.⁶⁸²

7.4.1. Kella (كَلًّا) Edatı

Kella (كَلًّا) edatının aslı olumsuzluk bildiren lâ (لَا) edatıdır. Bu edatın başına ك gelmiş ve bir görüşe göre manayı kuvvetlendirme anlamına gelen Kella (كَلًّا) haline dönüşmüştür.⁶⁸³ İbnü'l-Cezerî bu edatın 33 yerde ve 15 Mekkî sûrede geçtiğini bildirerek bu edat üzerinde vakf-ibtidâ bahsinde ihtilafların bulunduğunu dile getirmiştir. Bir grubun, kella (كَلًّا) edatının kendinden önceki bir şeye red olarak, kendinden öncesini vazgeçirmek ve engellemek için geldiği görüşünde olduklarını, bunun da Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Ahfeş, Müberred ve Zeccâc'ın (ö. 310/923) mezhebine ait olduğunu zikretmiştir. Diğer bir grubun, kella (كَلًّا) edatının (حَقًّا) manasına geldiğini savunduklarını ve "أَحَقَّ ذَلِكَ حَقًّا" ifadesine dönüştürdüklerini bu görüşün ise Kisâî ve ona tâbi olanların görüşü olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü grubun; kelâmı açmak/başlamak anlamında (أَلَا) manasına getirdiklerini, bu görüşün ise Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye ait olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî; Ferrâ'nın ise kella (كَلًّا) edatının سوف manasına geldiği görüşünde olduğunu aktarmıştır. Müellif eserinde bu edat ile ilgili çokça misale yer vermiştir. Örneğin: (عِنْدَ الرَّحْمَنِ) (كَلًّا) مَرْيَمَ سُوْرَةِ (لِيَكُوْنُوْا لَهُمْ عِزًّا * كَلًّا),⁶⁸⁴ (عَهْدًا * كَلًّا) edatı, (حَقًّا) manasında kullanılmıştır.⁶⁸⁶

7.4.2. Belâ (بَلَى) Edatı

Belâ (بَلَى) edatının aslı bel (بَلْ) kelimesidir. Fakat elif ile ziyâde edilmiş ve belâ (بَلَى) halini almıştır. Ancak burada nahiv açısından farklar bulunmaktadır. Bel

---

⁶⁸² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 239-262. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nihat Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf Ve İbtidâ* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2016), 149-168; Mehmet Kara, "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlimine Yaklaşımı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 55-79.

⁶⁸³ Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekki b. Ebû Talib, *Şerhu kella: bela ve neam.*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Dimaşk : Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1983), 22-24.

⁶⁸⁴ Meryem, 19/78-79.

⁶⁸⁵ Meryem, 19/81-82.

⁶⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 239-247.

(بلى) kendinden öncesi ve sonrasına atıf iken belâ (بلى) atıf değildir. Belâ (بلى), kendinden sonrasının cevabına delalettir.⁶⁸⁷

7.4.3. Belâ (بلى) ve Ne'am (نعَم) Edatlarının Farkı

Belâ (بلى) edatının öncesi istifham olur ve kendinden önce gelen olumsuzluğu reddeder. Ayrıca kendinden önce gelen istifhama cevap niteliği taşır. Belâ (بلى) edatı soruya cevap niteliği taşıırken, ne'am (نعَم) edatı ise soruya cevap ve onay niteliği taşımaktadır. Örneğin: (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى)⁶⁸⁸ âyet-i kerîmesinde geçen “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” şeklinde yöneltilen soruya “ne'am (نعَم)” ile cevap vermek “Evet sen bizim Rabbiniz değilsin” anlamına gelir. Çünkü “ne'am (نعَم)” ile verilen cevap önceki cümleyi tasdik manasını taşımaktadır. Burada “belâ (بلى)” ile cevap verilmesi ise “Evet sen bizim Rabbinizsin” anlamına geleceğinden, bu şekilde cevap verilmesi doğru olmalıdır. İbnü'l-Cezerî belâ (بلى) edatının geçtiği yerleri⁶⁸⁹ sûre tertibine göre vakf-ibtidâ açısından analiz ederek *Temhîd* isimli eserinde yer vermiştir.⁶⁹⁰

7.4.4. Lâ (لَا) Edatı

Lâ (لَا) edatı Arapçada, olumsuzluk bildirme⁶⁹¹, dua-beddua⁶⁹², atıf edatı, (حَقًّا)⁶⁹³, nehy(yasaklama), istisna edatı, “ليس” ve benzeri edat ve zâid edat anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁹⁴ İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde lâ (لَا) edatının (حَقًّا) manasına geldiği durumlarda vakf yapmanın câiz, diğer durumlarda ise câiz olmadığını bildirmiştir. Müellif (لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ)⁶⁹⁵ âyeti ve (لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ)⁶⁹⁶ âyetinde Kisâi başta olmak üzere, müfessirlerin lâ (لَا) edatının zâid anlamında kullandığı

⁶⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 247-248.

⁶⁸⁸ A'râf, 7/172.

⁶⁸⁹ On altı sûre ve yirmi iki yerde geçmektedir. Bkz., İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 250.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 248-254.

⁶⁹¹ Ebü'l-Beka Eyyub b Musa el-Hüseyni el-Kefevi, *el-Külliyat: mu'cem fi'l-mustalahat ve'l-furuk el-lugaviyye*, thk. Adnan Derviş (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1998), 834.

⁶⁹² Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vafi*. (Kahire : Dârü'l-Maârif, 1973), 4/367.

⁶⁹³ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya : Tekin Yayınevi, 1984), 115.

⁶⁹⁴ Abduh er-Râcihi, *et-Tatbikü'n-nahvi*. (Riyad: el-Mearif lin-neşr, 1999), 133.

⁶⁹⁵ Kıyâme, 75/1.

⁶⁹⁶ Beled, 90/1.

üzerinde icmâsının bulunduğunu ve böyle yerlerde vakfetmenin câiz olmadığını zikretmiştir.⁶⁹⁷

7.4.5. Sümme (تَمْ) Edatı

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde bazı kıraat imamlarının Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında sümme (تَمْ) öncesinde vakf yaptıklarını ve bunun sebebinin de “mühlet” ifade etmesinden dolayı olduğunu dile getirmiştir. Müellif bu kuralın göz ardı edilemeyeceğini ve bazı durumlarda bu uygulamanın tatbik edileceğini ifade etmiştir. Örneğin: (تَمْ) ⁶⁹⁹(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ) ⁶⁹⁸(وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ تَمْ صَوْرَتَكُمْ تَمْ قُلْنَا) ⁷⁰⁰(جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ تَمْ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا (الْعِظَامَ لَحْمًا تَمْ أَنْشَأْنَاهُ) ⁷⁰¹ Bu âyet-i kerîmelerde meydana gelen vakf türü; sonrası ile anlam yönünden bir irtibatının olmamasından dolayı vakf-ı kâfidir. Bu durumun aksine, anlamın sümme (تَمْ)'den sonra tamamlandığı âyet-i kerîmelerde, vakfedip ardından sümme (تَمْ) ile başlamanın uygun olmadığı yerler mevcuttur.⁷⁰² Örneğin: (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ) ⁷⁰³(أَوْ لَا يَرُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ تَمْ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَكَّرُونَ) ⁷⁰⁴(عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ تَمْ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ

7.4.6. Em (أَمْ) Edatı

İbnü'l-Cezerî *Temhîd* isimli eserinde em (أَمْ) edatının eşitlik anlamında kullanıldığını ve eşitliğin de iki vecihte bulunduğunu bildirmiştir. Birinci vecih; istifhâm hemzesi için muadele, ikinci vecih ise; tesviye hemzesi için muadeledir. Örneğin: “سواء علي أريد في الدار أم عمرو؟” Tesviye manası iki şeyin aynı seviyede olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁵

Müellif bu edatın, öncesi ve sonrası arasındaki bağlantıyı kesmesinden dolayı, tıpkı bel (بَل) edatı gibi atıf ifade ettiğini de dile getirmiştir. Ayrıca bu

⁶⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 255-256.

⁶⁹⁸ A'râf, 7/11.

⁶⁹⁹ Mü'minûn, 23/12.

⁷⁰⁰ Mü'minûn, 23/13.

⁷⁰¹ Mü'minûn, 23/14.

⁷⁰² İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 257.

⁷⁰³ Tevbe, 9/126.

⁷⁰⁴ İsrâ, 17/18.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 258.

durumun “em-i munkatı’a” şeklinde isimlendirildiğini de ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin em (أَمْ) edatının öncesinde vakfettikten sonra em (أَمْ) ile ibtidâ etmenin câiz olduğu yerlerin bir kısmını şu âyet-i kerîmeler ile örneklendirmek mümkündür.⁷⁰⁶ (أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ)⁷⁰⁷ (أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ)⁷⁰⁸ (أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا)⁷⁰⁹ (وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ

7.4.7. Bel (بَلْ) Edatı

İbnü'l-Cezerî bel (بَلْ) edatının Kur'ân-ı Kerîm'de iki şekilde geçtiğini eserinde ifade etmiştir. Bel (بَلْ) edatının birinci anlamı; kendinden önceki ifadeyi reddeden/ayıran “idrâb edatı” manasıdır.⁷¹⁰ İkinci anlamı ise; atıf edatıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise ekseriyetle “idrâb edatı” halinde geçmektedir. Müellif bel (بَلْ) edatının “idrâb edatı” manasını taşıdığı durumlarda ibtidâ etmenin câiz olduğunu dile getirmiştir. İbtidâda bulunmanın câiz olduğu durumlara ise şu âyet-i kerîmeleri misal vermiştir:⁷¹¹ (سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ * بَلْ آتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ)⁷¹² (وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ)⁷¹³ (فَأَنَّى تُسْحَرُونَ)⁷¹³

7.4.8. Hattâ (حَتَّى) Edatı

Müellif hattâ (حَتَّى) edatının, kendinden sonra gelen kelâmı hikaye ettiği ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle olan yerlerde hattâ (حَتَّى) edatının üzerinde ibtidâda bulunmanın câiz ve uygun olduğunu dile getiren İbnü'l-Cezerî bu tür âyet-i kerîmelere eserinde şöyle yer vermiştir: (حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ)⁷¹⁴ (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ)⁷¹⁶ (حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا)⁷¹⁵ (حَتَّىٰ إِذَا فَتِحَتْ يَا جُوجُ وَمَأْجُوجُ)⁷¹⁷ (بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ)⁷¹⁷

⁷⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 258-262.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/108.

⁷⁰⁸ Bakara, 2/140.

⁷⁰⁹ Nisâ, 4/53.

⁷¹⁰ Ahmed b Abdünnur Maliki, *Rasfî 'l-mebani fî şerhi hurufi 'l-meani*, thk. Ahmed Muhammed Harrat (Dimaşk : Dârü'l-Kalem, 2002), 230.

⁷¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 262.

⁷¹² Mü'minûn, 23/62.

⁷¹³ Mü'minûn, 23/89-90.

⁷¹⁴ Meryem, 19/75.

⁷¹⁵ Enbiyâ, 21/96.

⁷¹⁶ Zümer, 39/71.

⁷¹⁷ Zuhruf, 43/38.

SONUÇ

İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd eserleri arasında başı çeken, kendilerinden sonra yapılmış olan çalışmalara öncülük eden, bu alanda başvuru temel kaynaklar içinde en mühimleri sayılan *Temhîd* ve *Neşr* isimli eserlerini; şekil, muhteva, üslup ve kaynaklar açısından mukayese etmeye gayret gösterdiğimiz çalışmamızda, müellifin gençlik dönemi eseri olan *Temhîd*'in, olgunluk dönemi eseri olan *Neşr*'e kıyasla tecvîd bahislerini daha detaylı ele aldığını görmekteyiz. Ancak müellifin bu eserde yararlanmış olduğu kaynaklar, görüşlerini isnad ettiği âlimler, tashih ve tenkit yoluna gittiği fikirler *Neşr*'e nazaran oldukça mahdut kalmaktadır. Müellifin, ilminin altın çağını yaşadığı, yüksek bilgi birikimine ulaştığı, ilim yolculuklar yaptığı, talebeler yetiştirdiği ve kıraat ilminin Anadolu topraklarına yayılmasına vesile olduğu dönemde te'lif ettiği *Neşr* isimli eser ise tecvîd kaidelerini içermesinin yanı sıra on kıraata ait hususları da ele alması yönüyle dikkat çekmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin, kıraat-ı aşere sistematığının oluşmasına zemin hazırlayan *Neşr* isimli eserinde on kıraate ait bahisleri; büyük bir titizlikle ele alması ve eserde yoğun bir muhtevaya yer vermesinden dolayı, *Neşr*'in *Temhîd*'e kıyasla her açıdan daha zengin bir kaynak olduğu kanaatine varmak mümkündür. İbnü'l-Cezerî'nin, *Neşr*'inde önce tecvîd kaidelerini izah edip misaller ile açıklığa kavuşturduktan sonra kıraat ilminin konularına yer vermesi, tecvîd ve kıraat ilimlerini tek bir eserde toplaması, *Neşr*'in daha kapsamlı bir çalışma olduğu kanaatini teyit etmektedir.

Her iki eserin ortak mevzularının başında gelen harflerin mahreçleri bahsinde İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'de mahreç sayısı hakkındaki ihtilafları görüş sahiplerinin isimlerine çok değinmeden ve kendi görüşünü de dile getirmeden aktardığı görülmektedir. *Neşr*'de ise mahreçlerin sayısı hakkında on dört, on altı ve on yedi şeklinde farklı bakış açılarının bulunduğunu dile getiren müellifin, kendi görüşünün de on yediden yana olduğunu ifade etmesi dikkatleri celbetmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin elif (ل) 'in mahrecine yönelik; bu harfin mahreç bölgesinin tamamen değiştiğini savunan fikirleri bulunmaktadır. Müellif, *Temhîd*'de elif (ل) 'in, hemze (أ) ve hâ (هـ) harfleri ile aynı mahrece sahip olduğu görüşünü zikretmektedir. Ayrıca *Temhîd* isimli eserinde bu üç harfin mahrecinin aksâ'l-halktan olduğu

yönündeki görüşünü *Neşr*'de tamamen değiştirip elif (ل)'in hiçbir yere dayanamayacağını, yalnızca cevf ile özelleşebileceğini ifade etmesi, müellifin ilerleyen yıllarda çeşitli kaynak ve görüşlerden etkilendiğini göstermektedir. Bu meselede, yazılış tarihleri esas alındığında *Temhîd* isimli eserine nazaran, daha sonra kaleme almış olduğu *Neşr* isimli eserinde zikrettiği ifadelerin geçerliliğini koruduğu yönündeki savunmalar daha makul görünmektedir.

Harflerin mahreçleri bahsine ait muhtevanın *Temhîd*'de, *Neşr*'dekine nazaran daha geniş ve detaylı olduğunu görmek mümkündür. Müellif *Temhîd*'de mahreçleri birbirine yakın olan harfler üzerinde önemle durmuştur. ع (ayn) ve ح (hâ)'nın, غ (gayn) ile خ (hâ)'nın, ق (kâf) ve ك (kâf)'ın, ض (dâd) ile ظ (zâ)'nın, ص (sâd), ز (zây) ve س (sîn)'in hem mahreç hem sıfat bakımından birbirlerine olan yakınlıklarının altını çizerek, bu özelliklerine titizlikle dikkat edilmediği takdirde harflerin birbirlerine karışma ihtimalleri olduğunu zengin misaller ile izah etmiştir. Harflerin mahreçleri başlığı altında *Neşr*'de bu denli ayrıntılı bir izah görülmemektedir. İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de mahreçleri birbirine yakın olan harfler üzerinde göstermiş olduğu titiz çalışmayı, ince harflerden sonra elif (ل) gelmesi durumunda takip edilmesi gereken yolu dile getirirken de göstermiştir. Müellif bu konunun üzerinde önemle durarak bu harflerin okunuşunda imâleye ve tefhîme kaçmadan okumak gerektiğinin altını çizmiştir.

İbnü'l-Cezerî harflerin sıfatlarını ele aldığı bâb içerisinde iki eserde birbirinden farklı metodları takip etmiştir. *Temhîd*'de “elkâbu'l-hurûf” şeklinde isimlendirdiği başlık altında halkıyye, leheviyye, şecriyye, eseliyye, nit'iyye, liseviyye, zelekıyye, şefeviyye/şefehiyye ve hevâiyye kavramlarını izah etmesinin ardından *Neşr*'de bulunmayan sıfatları da eserinde işleyerek otuz dört sıfatı manalarıyla birlikte izah etmeyi tercih etmiştir. *Neşr*'de ise harflerin sıfatları bahsinde müellifin harflerin sıfatlarını zıtları ile birlikte; mechûre-mehmûse, rihve-şedîde-mütevassıta, müstefile-müsta'liye, münfetiha-muntabika (mutbeka), safîr, kalkale, med (cevfıyye, hevâiyye), hurûfu'l-hafıyye, lîn, harfâ'l-inhirâf, harfâ'l-ğunne, mükerrer, tefeşşî ve müstetîl şeklinde sınıflandırdığını görmekteyiz.

Müellifin harflerin sıfatlarının daha kolay hatırd tutulabilmesi için tanzîm ettiği harf terkîblerinin *Temhîd*'de ve *Neşr*'de farklı olduğunu araştırmalarımız

neticesinde gözlemlene fırsatı bulduk. Müellif *Temhîd*'de şiddet harflerinin (أجدت (كقطب) sözünde bir araya geldiği görüşünü savunurken *Neşr*'de ise bu harflerin toplanma şeklini öncekine nispeten daha yaygın bir kullanım olan (أجد قط بكت) sözleri ile terkîb ettiğini gördük. Aynı şekilde müellifin şiddet ve rihvet arasında kalan harfleri (beyniyye) *Temhîd*'de, Mekkî'nin terkîbine dayandırarak (لم يرونا) sözünde, *Neşr*'de ise Dâni'nin terkîbine referansla (لن عمر) sözünde toplaması, dayandığı kaynakların öncelik sıralarının kendi içinde zamanla değişime uğradığının bir nişanesi olabileceği kanaatindeyiz.

Eserlerin mukayesesi esnasında gözden kaçmayan bir diğer husus ise; müellifin *Temhîd*'de fâ (ف) harfinin tefeşşî sıfatına sahip olduğunu ifade ederken *Neşr*'de ise bazıların tefeşşiye fâ (ف) harfini de eklediği ifadesinin altında bu fikre katılmadığını beyan etmesidir.

Müellif *Temhîd*'de med ve kasr babında, medleri tabii med ve arazî med olarak iki kısma ayırmış, arazî med çerçevesinde med sebepleri olarak yer verdiği hemze, sükûn ve teşdîdi de ikili tasnife tabi tutarak bir izah çerçevesi oluşturmuştur. *Neşr*'de ise böyle bir tanzîmin söz konusu olmaması, *Neşr*'de med mertebelerinin kıraat ihtilaflarına dayandırılarak yedi başlığa taksîm edilerek işlenmesi; eserin özelliklerine değinilen kısımda da belirtildiği üzere *Neşr*'in tecvide dair konuları doğrudan amaç edinmediğini, mevzubahis konu ve kavramlara kıraat ihtilafları temelinde dolaylı olarak yer verildiği tespiti ile paralelik arz etmektedir.

İbnü'l-Cezerî, vakf ve ibtidâ konusunda ise *Temhîd*'de vakf-ı tâm/muhtâr, vakf-ı kâfî/câiz, vakf-ı hasen/mefhum, vakf-ı kabîh/metruk şeklinde dördü tasnifte bulunurken, *Neşr*'de vakfın; ihtiyârî ve ıztırârî şeklinde iki kısımda incelenebileceğini zikretmesi, yine müellifin bu konudaki fikirlerinin de zamanla değiştiğinin bir göstergesidir. Binaenaleyh İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'de edatlar üzerinde yapılan vakf-ibtidâyâ geniş bir alan ayırırken *Neşr*'de ise edatlar için vakf-ibtidâ bahsine yer ayırmaması mühim noktalardan biridir.

İnceleme ve araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız bir diğer sonuç ise İbnü'l-Cezerî'nin kendinden önce gelen âlimleri sık sık eleştiriye tâbi tutmasıdır. Eserinde tefhîm harflerini aktardığı başlık altında Mekkî'nin tefhîm harflerine elif

(l) harfini de eklemesinin vehim olduğunu dile getirmesi müellifin Mekki'nin eserine atıf yaptığının fakat görüşlerine katılmadığı konuları ise “vehim” olarak değerlendirmesinin bir sonucudur. Henüz genç yaşında olmasına rağmen *Temhîd*'de de Mekki'nin görüşüne vehim demekten geri durmaması müellifin eleştirel bakış açısını göstermesi açısından zikredilmesi gereken bir tespit olarak aktarılabilir.

Tez çalışmamız vesilesi ile detaylı inceleme fırsatı bulduğumuz bu iki kıymetli eser, kıraat ve tecvîd alanında çalışma yürüten her ilim talibinin istisnasız başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. Mevzubahis eserlerin ise sistemli bir şekilde mukayese edilerek okunmasının daha isabetli ve verimli değerlendirmelere ve sonuçlara temel teşkil edeceği hususu çalışmamızın belli oranda da olsa ispat edilmiş tezi olarak müzakereye sunulabilir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abdülhamid, Ahmed Muhtar. *Mu'cem el-lugati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra*. Âlem el-kütüb, 1429.
- Akakuş, Recep. "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] XXVI/4* (1990), 3-31.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya : Tekin Yayınevi, 1984.
- Akdemir, M. Atilla. "İbnü'l-Cezerî'nin Eserlerinde Med Mertebeleri, Ölçülendirme Tercihleri ve Uygulamaya Yansıyan Hususlar". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu*, 1-33.
- Akdemir, M. Atilla. "Kırâat İlmî Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-49.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aydın, Zeynel Abidin. *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*. Ankara : Ankara Okulu, 2017.
- Bağdadî, İsmail Paşa el-. *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. İstanbul, 1955.
- Başkan, Ömer. "Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 415-440.
- Başkan, Ömer. "Kur'an Tilavetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme / An Assessment on Some Differences Which Appeared in the Theoretical and Practical Level of the Quran Recitation / دراسة تقييمية لبعض الفوارق التي ظهرت على المستوى النظري والعملی في تلاوة القرآن". *İlahiyat Akademi* 10 (30 Aralık 2019), 143-168.
- Başkan, Ömer. "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfâ mı? el-İhfâu'l-Lisânî mi? el-İzhâr mı? el-İzhâru'l-Lisânî mi?" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 103-134.
- Benli, Abdullah. *Hafs Rivayetinde Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları*. Kayseri: Tezmer, 2015.
- Benna, Ahmed b Muhammed b Ahmed ed-Dimyati. *İthâfu fuzalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erbaate aşer = Müntehe'l-emânî ve'l-meserrât fi ulûmi'l-kırâât*. Beyrut #Kahire : Alemü'l-Kütüb #Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1987.
- Birişik, Abdülhamit. "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/20. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. *Kırâat İlmi Ve Tarihi*. Bursa : Emin Yayınları, 2018.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihayetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi tecvidi'l-Kur'âni'l-mecîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

- Çelem, Sema - Aras, Zeki. "Bir Müfessir Olarak İbnü'l-Cezeri". *Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu*.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr Ed-Dânî Ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul : Ensar Neşriyat, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çiftçi, Ali. "Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklab'ın Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 237-256.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler Ve Huccetleriyle Asım Kıraatı*. İstanbul : Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*. Bağdat: Mektebetu Dâru'l-Enbâr, 1407.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Durmuş, İsmail. "Hemze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn. *Cemheretü'l-luga*. Beyrut : Dâru Sadır, ts.
- Endelüsi, Ebû Amr Osman b Saîd ed-Dânî el-. *el-Müktefa fi'l-vakf ve'l-ibtida fi kitâbillahi azze ve celle*. thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Er, Rahmi. "Ebû Zübeyd et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Feyzli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.
- Ganim Kadduri el-Hamed. *Şerhul-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Cidde: Merkezü'd-Dirasât ve'l-Mâ'lumatil-Kur'aniyye, 1. Basım, 1429.
- Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b Ahmed b Haleveyh İbn. *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Kuveyt : Müessesetü'r-Risâle, 1990.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, by. ts.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vafi*. Kahire : Dâru'l-Maârif, 1973.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmu Kıraati'l-Kur'âni'l-Kerim*. Mekke : el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995.
- Huseynî, Ebu'l-Muhasin Muhammed b. Ali el-. *Zeyl Tezkirati'l-Huffaz li'z-Zehabî*. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Hüseyinî, Şeyhizade Mehmed Esad el-. *El-Virdü'l-Müfid Fi Şerhi't-Tecvid*. :, 1298.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b Cinni el-Mevsili. *Sirru Sinâati'l-İ'rab*. Dımaşk : Dârü'l-Kalem, 1985.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnu't-Tahhân, Abdulaziz b. Ali es-Sümmâtî el-İşbîlî. *Murşidu'l-karî ilâ tahkîki méâlimi el-makarî*. thk. Hatim Salih ed-Damin. BAE: Mektebetu es-Sahabe, 2007.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali b Yûsuf. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*. Mekke : Dâru Alemlî'l-Fevaid, 1998.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali b Yûsuf. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali b Yûsuf. *Tahbirü't-teysir fi'l-kıraati'l-aşr = Tahbirü't-teysir fi kiraati'l-eimmeti'l-aşere*. Amman : Dârü'l-Furkan, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Câmiu'l Esânîd*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'd-Duha, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi Kirâ'ati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*. thk. Ferğali Seyyid Arbavi. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetu'n-nihâye fi tabekâti'l-Kurrâ*. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1933.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-mukaddime fi mâ yecibü 'alâ'l-kârî en-ye'lemehu*. Dârü'l-muğni, 1422.
- İbnü'l-Enbari, Ebu Bekr b Beşşar Muhammed b Kasım b Muhammed. *Kitâbü izahü'l-vakf ve'l-ibtida*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1390.
- İbnü'l-Vecîh, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullah b. Abdilmü'min b. el-Vâsîfî. *El-Kenz fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti't-diniyye, 2004.
- İbnü's-Serrac, Ebû Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi. *el-Usul fi'n-nahv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetli. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- İbnü't-Tahhan, Ebü'l-Abbas Abdülazîz b Ali b Muhammed. *Nizamü'l-edai fi'l-vakf ve'l-ibtidai*. Riyad : Mektebetü'l-Maârif, 1985.
- Kara, Mehmet. "İbnü'l-Cezerî'nin Vakf-İbtidâ İlmine Yaklaşımı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 55-79.
- Kara, Ömer. *Kur'ân Okuma Kâideleri*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 32. Basım, 2019.
- Kastallani, Şehabeddin el-. *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kirâât*. thk. Âmir Seyyid Osman, Abdüssabûr Şâhin. Kahire : el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye Lecnetü'l-İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1972.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halîfe. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmii'l-Kütübi ve'l Funûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. İstanbul: Mektebetü'l-irsikâ, 2010.
- Kefevi, Ebü'l-Beka Eyyub b Musa el-Hüseyni el-. *el-Külliyat : mu'cem fi'l-mustalahat ve'l-furuk el-lugaviyye*. thk. Adnan Derviş. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi]* 47 (2014), 69-106.
- Maliki, Ahmed b Abdünnur. *Rasfî'l-mebani fi şerhi hurufi'l-meani*. thk. Ahmed Muhammed Harrat. Dımaşk : Dârü'l-Kalem, 2002.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi Ve İmlası*. Ankara : OTTO, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi Ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara : OTTO, 2016.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilave*. Dâru Ammar, 1996.
- Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân*. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Müberred, Ebül-Abbas Muhammed B. Yezid. *el-Muktedab*. thk. Abdülhalik el-Udayme. Beyrut, ts.
- Mücahid, Ebû Bekr Ahmed b Musa b el-Abbas et-Temimî İbn. *es-Seb'a fi'l-kiraa*. Kahire : Dârü'l-Maârif, 1980.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî. Riyad: Dâr-u Âlimi'l-Kütüb, 1992.
- Nüveyri, Ebü'l-Kâsım Muhammed b Muhammed b Muhammed b Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Okcu, Abdulmecit. *Kur'ân ve Kıraat*. Erzurum: Ekev, 2001.
- Öztoprak, Siraceddin. *Kur'ân Kıraatı: Kıraat-ı Aşere*. İstanbul : Beyan Yayınları, 2005.
- Öztürk, Mustafa. *Muhammed b. el-Cezeri ve et-Temhid fi İlmi't-Tecvid*. Bursa Uludağ Üniversitesi, 1981.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid Ve Kıraat*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2019.
- Râcihi, Abduh er-. *et-Tatbikü'n-nahvi*. Riyad: el-Mearif lin-neşr, 1999.
- Radî Esterâbâdî, Necmettin Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Şâfiye İbn Hâcib*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1975.
- Râzî Zeynuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir. *Muhtârü's-sihâh*. Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Saçaklızâde, Mehmed b Ebubekir Mar'âşi Saçaklızade Mehmed Efendi. *Cühdü'l-Mukıl (mine't-Tecvid)*. Amman : Dâru Ammar, 2001.
- Secavendi, Ebû Abdullah Muhammed b Tayfur. *İlelü'l-vukuf*. Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 2006.
- Secavendi, Ebû Abdullah Muhammed b Tayfur. *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtida*. Amman : Dârü'l-Menahic, 2001.
- Sehavi, Ebü'l-Hasan Alemüddin Ali b Muhammed b Abdüssamed. *Cemalü'l-kurra ve kemalü'l-ikra*. Mekke : Mektebetü't-Türas, 1987.

- Şehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdurrahmân b Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']*. Beyrut : Daru'l-Cil, 1991.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber. *el-Kitâb*. Mısır, 1988.
- Sofuoğlu, M. Cemal. "el-KÂFÎ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Suyuti, Celeddin Abdurrahman es-. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, 1974.
- Şeyh Osman, Hüsnî. *Hakku't-Tilâve*. Dimaşk: Dârü'l-Menâra, 1998.
- Şinkîfî, Mahmut b. Kâbir b. eş-. *Eserü'l-kıraat fi'l-vakfî ve'l ibtidâ*. Riyad: Dârü't-Tedmüriyye, 2013.
- Talib, Ebû Muhammed b Hammus b Muhammed Mekki b Ebû. *Şerhu kella: bela ve neam*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Dimaşk : Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1983.
- Temel, Nihat. *Kıraat Ve Tecvid Istihlaları*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2018.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf Ve İbtida*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2016.
- Tuncel Metin, Abdülkerim Özeydin. "Cizre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/37-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uşmûnî, Ahmed b Muhammed b Abdülkerim el-. *Menarü'l-hüda fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtida*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2008.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim Tecvidi*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2019.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 3. Basım, 2016.
- Zebidi, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zehebi, Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî. *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-Cezerî Fî 'İlmi Tecvid*. thk. Ebu'l-Hasen Yahya ez-Zeyn el-Kerevî. Şam: Tevzi'ul-Mektebeti'l-Gazzâlî, 4. Basım, 1417.
- Zemaşeri, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *Esâsu'l-Belâğâ*. Beyrut, 1965.
- Zerkeşi, Bedreddin b Muhammed b Abdullah ez-. *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî. *el-A'lâm*. VIII Cilt. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 15. Basım, 1423.
- Zür'a, Abdurrahman b Muhammed b Zencele Ebû. *Hüccetü'l-kraa*. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1984.